

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

PSZICHOLÓGIA DOKTORI ISKOLA

SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA PROGRAM

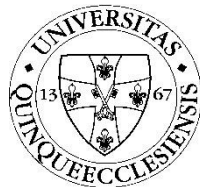
**A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI ÉLMÉNY ÖSSZEFÜGGÉSE A KISEBBSÉGI
CSOPORTOKKAL SZEMBENI ELLENSÉGES ÉS TÁMOGATÓ
ATTITÚDÖKKEL**

PhD értekezés

KŐVÁGÓ PÁL LAJOS

Témavezető:

Dr. Fülöp Éva

Pécs, 2019.

TARTALOMJEGYZÉK

1	Bevezetés.....	6
2	Elméleti bevezető	7
2.1	Kollektív és egyéni áldozattudat.....	8
2.2	Egyének áldozati élménye	9
2.3	A kollektív áldozattudat élménye	11
2.3.1	A kollektív áldozatiság funkciói.....	16
2.3.2	A kollektív áldozattudat következményei	19
2.4	Kollektív áldozati versengés.....	25
2.4.1	Versengő kollektív áldozattudat az egyén szintjén.....	27
2.4.2	A versengő kollektív áldozattudat a közösség szintjén	30
2.4.3	A versengő kollektív áldozattudat dimenziói	32
2.4.4	A versengő kollektív áldozattudat pszichológiai funkciói	36
2.5	Exkluzív és inkluzív áldozattudat	40
2.5.1	Az inkluzív kollektív áldozattudat funkciói	48
2.6	Áldozatok és elkövetők versengése az elismerésért	50
2.6.1	Az áldozati versengés enyhítése a megbékélésért	54
2.7	Nemzettel való azonosulás és kollektív áldozattudat.....	63
2.8	Előítéletesség, csoportközi ellenségesség és kollektív áldozattudat.....	66
3	Vizsgálatok bemutatása	76
3.1	Első vizsgálat	77
3.1.1	Módszer	77
3.1.2	Vizsgálati minta és leíró statisztika	85
3.1.3	Eredmények.....	87
3.1.4	Megbeszélés.....	94
3.2	Második vizsgálat	98
3.2.1	Módszer	100

3.2.2	Vizsgálati minta és leíró statisztika	103
3.2.3	Eredmények	105
3.2.4	Megbeszélés.....	113
3.3	Harmadik vizsgálat	116
3.3.1	Módszer	116
3.3.2	Vizsgálati minta és leíró statisztika	125
3.3.3	Eredmények: országonkénti összehasonlítás.....	128
3.3.4	Eredmények: összefüggések vizsgálata.....	139
3.3.5	Eredmények: regressziós elemzések	150
3.3.6	Megbeszélés.....	156
4	Általános megbeszélés.....	159
4.1	Korlátok és kitekintés	162
5	Köszönetnyilvánítás.....	163
6	Irodalomjegyzék	165
7	Mellékletek.....	Error! Bookmark not defined.
7.1	Melléklet: Az 1. vizsgálatban felhasznált kérdőív	Error! Bookmark not defined.
7.2	Melléklet: A 2. vizsgálatban felhasznált kérdőív..	Error! Bookmark not defined.
7.3	Melléklet: A 3. vizsgálatban felhasznált, magyar nyelvű kérdőív	Error! Bookmark not defined.
7.4	Pszichológiai változók országonkénti összehasonlítása	Error! Bookmark not defined.
7.4.1	Exkluzív áldozattudat országonkénti összehasonlítása	Error! Bookmark not defined.
7.4.2	Inkluzív áldozattudat országonkénti összehasonlítása	Error! Bookmark not defined.
7.4.3	Kollektív narcizmus országonkénti összehasonlítása	Error! Bookmark not defined.

- 7.4.4 Fenyegedtség országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.5 Csoportközi szorongás országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.6 Erkölcsösség sztereotípa országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.7 Kompetencia sztereotípa országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.8 Szociabilitás sztereotípa országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.9 Pozitív érzelmek országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.10 Negatív érzelmek országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.11 Támogató viselkedési hajlandóság országokénti összehasonlítása .....**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.12 Ellenséges viselkedési hajlandóság országokénti összehasonlítása .....**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.13 Nemzettel való azonosulás országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.14 Európával való azonosulás országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.15 Emberiséggel való azonosulás országokénti összehasonlítása .....**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.16 Thermometer: menekültek országokénti összehasonlítása**Error! Bookmark not defined.**
- 7.4.17 Thermometer: gazdasági bevándorlók országokénti összehasonlítása.**Error! Bookmark not defined.**
- 7.5 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa**Error! Bookmark not defined.**

- 7.5.1 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a teljes mintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.2 Vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a belga almintán ..**Error!
Bookmark not defined.**
- 7.5.3 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a brit almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.4 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a horvát almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.5 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a francia almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.6 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a német almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.7 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a görög almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.8 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a magyar almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.9 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa az olasz almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.10 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a holland almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.11 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a szerb almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.5.12 A vizsgált pszichológiai változók korrelációs mátrixa a spanyol almintában
Error! Bookmark not defined.
- 7.6 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése
Error! Bookmark not defined.
- 7.6.1 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a teljes mintában ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.2 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a belga almintában ..... **Error! Bookmark not defined.**

- 7.6.3 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a brit almintában ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.4 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a horvát almintában..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.5 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a francia almintában..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.6 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a német almintában ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.7 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a görög almintában..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.8 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a magyar almintában..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.9 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a olasz almintában..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.10 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a holland almintában ..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.11 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a szerb almintában..... **Error! Bookmark not defined.**
- 7.6.12 A menekültekkel szembeni segítő viselkedés prediktorainak regressziós elemzése a spanyol almintában..... **Error! Bookmark not defined.**

1 Bevezetés

Egy csoport, közösség, nemzet jelene nem választható el annak múltjától. Egy csoport történetében található múltbéli események referenciapontként, iránytűként szolgálnak a jelen és a jövő kihívásaira. Sok esetben egy adott csoport kiemel bizonyos számára meghatározó eseményeket a múltjából, melyek az identitása sarokpontjaivá válhatnak. Ezek az események lehetnek kiemelkedő sikertörténetek, de nagyon gyakran a közösség traumái válnak identitásformálóvá. Az ilyen történelmi események folyamatos értelmezési kerettel szolgálnak: meghatározzák, hogyan érdemes a saját csoportnak viselkednie, milyen veszélyeket, valamint lehetőséget rejt a jelen helyzet, meghatározzák azt is, hogy a többi csoport hogyan viszonyul a saját csoportjához, milyen célokkal rendelkezik, mi a szándéka, és hogy a saját csoport mindehhez milyen módon viszonyuljon.

Disszertációm fókuszában a kollektív áldozattudat és a kisebbségi csoportokkal szembeni attitűdök összefüggésének vizsgálata áll. Az összefüggés elméleti megalapozásában a kollektív áldozattudat alapirodalmának áttekintéséből indulok ki (pl. Bar-Tal & Halperin, 2009; Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012; Vollhardt, 2015). Érvélem szempontjából jelentős Tajfel és Turner társas identitás elmélete (Tajfel & Turner, 1979), a közös saját-csoport identitásmodell (Gaertner & Dovidio, 2005), a csoportközi megbékélés szakirodalma (pl. Staub & Vollhardt, 2008; Wohl, Hornsey, & Philpot, 2011; Nadler & Shnabel, 2015), a nemzettel való azonosulás irodalma (Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy, & Eidelson, 2008), illetve a kollektív emlékezet narratív szociálpszichológiai megközelítése (pl. Liu & Hilton, 2005; László, 2013). A kollektív áldozatiság élménye és a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség összefüggésének vizsgálatára három kérdőíves vizsgálatot végeztünk el. Az első vizsgálatban a romákkal/cigányokkal szembeni előítéletesség és az exkluzív áldozati vélekedések (az abbéli meggyőződés, hogy a saját csoport traumája egyedi, összehasonlíthatatlan más csoportok sérelmeivel) összefüggését vizsgáltuk, a második vizsgálatban az exkluzív áldozati vélekedések és a menekültekkel szembeni előítéletesség volt a középpontban. A harmadik vizsgálatban Magyarországgal együtt 11 európai országból származó adatokat elemezve kerestük a választ arra, hogy az inkluzív áldozati meggyőződések (azaz, hogy a saját csoport traumái összehasonlíthatók más csoportokéival) milyen módon vezet a menekültekkel kapcsolatos támogató viselkedési hajlandósághoz. A kérdőívekkel nyert

adatokat változatos statisztikai eljárásokkal (pl. regresszió elemzések, strukturális modellezés) elemeztük. Az eredmények megerősítik, hogy a kollektív áldozattudat valóban összefügg a kisebbségi csoportokkal szembeni attitűdökkel. Az együttjárás mértéke azonban jelentős mértékben függ olyan egyéb tényezőktől, mint az észlelt csoportközi fenyegetettség, a saját csoporttal való azonosulás, a saját és a kisebbségi csoport történetének észlelt hasonlósága, a kisebbségi csoporttal kapcsolatos sztereotípiák és érzelmek vagy éppen a kollektív áldozattudat minősége.

2 Elméleti bevezető

A társadalomtudományok alapvetően a második világháborút követően kezdtek szisztematikusan foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy az egyes csoportok, hogyan tudnak egymás ellen fordulni, akár olyan mértékű megsemmisítő agresszióba menően, mint a holokauszt. Ebbe a gondolati körbe sorolható Adorno tekintélyelvűség elmélete (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950), ahogy Lewin (Lewin, Lippitt, & White, 1975) és Mérei (1989) csoportdinamikai kutatásai, és olyan klasszikus kísérletek is, mint Milgram (1974) engedelmisségi kísérletei. Ezek a kutatások alapvetően az elkövető oldaláról vizsgálták a kollektív sérelmeket. A kollektív traumák áldozati szempontból történő feltárása bizonyos értelemben még korábbra nyúlik vissza, hiszen a pszichológia már a századfordulón foglalkozott például a háborús neurózis áldozataival (Crocq & Crocq, 2000). Az 1960-as évektől megjelentek azok a szisztematikus vizsgálatok, melyek a holokauszt túlélőivel foglalkoztak, a 80-as évektől pedig a PTSD diagnosztikai kategóriájának megjelenésével a pszichoterápiás szakirodalomban is felfedezhetők olyan értékezések, melyek kollektív traumák áldozataival foglalkoznak (Niederland, 1961; Krystal, 1968).

A szociálpszichológia fősodrába viszonylag későn, a 90-es évek elején került be a kollektív áldozattudat (Bar-Tal & Antebi, 1992; Rouhana & Bar-Tal, 1998). Ez a megkésettség talán nem annyira meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a kollektív áldozattudat nem értelmezhető a társas identitás elmélet (Tajfel & Turner, 1979) és szelf-kategorizációs elmélet nélkül (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987). E két, egymással szorosán összekapcsolódó elmélet nem egyszerűen arra mutat rá, hogy a csoporthoz tartozásunk az önmeghatározásunk alapja, hanem hogy a csoporthoz tartozás

következményeképpen ugyanolyan érzelmi, kognitív és viselkedéses válaszokat hívhat elő, mintha közvetlenül mi élnénk át az adott eseményt. Ebből következően, ha egy csoport történetében jelentős szerepet játszik az áldozati élmény, akkor ez a csoporttagok társas identitásában is megjelenik. Ez teszi lehetővé, hogy ha egy csoport a sorozatos, más csoportoktól elszenvedett, igazságtalannak vélt sérelmei nyomán tartósan azonosul az áldozat szerepkörrel, akkor ez az áldozat élmény mélyen beágyazódik a kultúrába, általános világszemléletként meghatározza a csoporttagok további csoportközi tapasztalataihoz való viszonyulását, és tovább adódik a kollektív emlékezeti reprezentációkban a következő generációknak is.

A továbbiakban a kollektív áldozattudat szociálpszichológiai szakirodalmáról kívánok a lehető leginkább áttekintő képet adni. Elsőként az egyéni majd a kollektív áldozattudattal kapcsolatos szakirodalom áttekintése következik. Ezután a kollektív áldozattudat és a csoportközi folyamatok, más csoportokkal kapcsolatos attitűdök eddig ismeretes összefüggéseit mutatom be az áldozati versengés, a csoportközi konfliktus és megbékélés, valamint az előítéletesség szempontjából.

2.1 Kollektív és egyéni áldozattudat

Feltehetően minden jelentős, elhúzódó, kezelhetetlen csoportközi konfliktus sajátossága¹, hogy a résztvevő csoportok közül legalább az egyik fél – gyakran azonban mindkét csoport – áldozatként, az események elszenvedőjeként tekint magára (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). Az ilyen konfliktusok történetének kollektív emlékezete a csoporttagok által közösen konstruált. A kollektív áldozattudat ethosza sok esetben a csoport közös identitásának alapkövévé, a csoporttörténet egészének elválaszthatatlan részévé válhat (Bar-Tal & Halperin, 2011). Ezek a konstruált narratívák kijelölik és elítélik a másik – elkövető – csoport immorális viselkedését, miközben a saját – áldozat – csoport cselekedeteit pozitív színben tüntetik fel, ezzel is megkérdőjelezve az elkövető csoport tetteinek legitimitását (Holstein & Miller, 1990). A kollektív áldozati élméne számos úton hathat egy közösség életére: kedvező és káros hatásai egyaránt lehetnek.

---

¹ Angolul: Intractable conflict. Elhúzódó, kezelhetetlen konfliktusnak a jelen tanulmányban az olyan csoportközi konfliktusokat nevezzük, melyben a felek jelentős anyagi és nem-anyagi erőforrásokat használnak fel, mely konfliktus legalább 25 éve áll fenn, mely totális, erőszakos, elhúzódó, megoldhatatlannak tűnik és zéró összegű játszmaként tekintenek rá a felek (Bar-Tal, 2007).

Az, hogy a kollektív áldozatiság élménye milyen mértékű hatást fejt ki elsősorban attól függ, hogy az mennyire jelentős a csoport identitásának egésze szempontjából.

2.2 Egyének áldozati élménye

A kollektív áldozatiság élményének megértéséhez először az egyéni áldozatiság irodalmához érdemes fordulni, hiszen számos következményének megfelelője tetten érhető kollektív szinten is. Az egyéni áldozatiság részben magából a viktimizációból származik, azaz abból a folyamatból, amikor valaki olyan élmény részesévé válik, melynek következményeképpen áldozatként tekinthet saját magára (Herman, 1997). Általánosságban minden olyan helyzet viktimizáló lehet, mely során a személyt sérelem, veszteség vagy balszerencse éri egy eseménysor következményeképpen (Aquino & Byron, 2002).

Másrésről az áldozatiság élménye az áldozatszerep fenntartásából származik (Herman, 1997). Utóbbi az átélt trauma olyan következménye, melynek során az áldozattudat a személyiség részévé válik. Mindez számos lélektani következménnyel járhat: tehetetlenség-érzés, fokozott önsajnálát, alacsony szelfhatékonyság, alacsony önértékelés, reménytelenség-érzés, csökkent felelősség érzés, vagy annak teljes hiánya, mások hibáztatása, valamint a belső kontroll, ágencia érzetének csökkenése és a külső kontroll érzetének növekedése (Karmen, 2010; Zur, *The Psychology of Victimhood*, 2005). Az ismételt viktimizáció gyakori következményeként az áldozat akár bosszúállás céljából, akár pedig a korábbi erőviszonyok és az elveszített ágencia visszaállításának céljából erőszakhoz folyamodhat (Bies, Tripp, & Kramer, 1997).

Harmadrészt, tekintettel arra, hogy az áldozati címke társas kategória, továbbá az áldozatiság élménye a közösség legitimációjától is függ, az áldozatszerep kialakulásában fontos szerepet játszik, hogy a közösség legitimálja-e a személy áldozatiság-élményét vagy sem (Holstein & Miller, 1990).

Sykes (1992) öt kritériumát határozza meg annak, hogy az emberek miért érezhetik magukat áldozatnak. Szerinte az egyéni áldozatiság kialakulásához szükséges, hogy a személy úgy érezze: (1) sérelem érte; (2) nem vonható felelősségre a történetekért; (3) nem volt lehetősége elkerülni a sérelmet; (4) morális értelemben helyesen cselekedett ellentétben az elkövetővel, és (5) megérdemli, hogy együtt érezzenek velük, mint szenvedő felekkel.

Ezekből pedig az következik, hogy a személyben nem egyszerűen az ellene elkövetett tettek súlyossága okán alakulhat ki az áldozat tudat, hanem szükséges hozzá az is, hogy ezeket a tetteket igazságtalannak, erkölcstelennek élje meg, valamint, hogy megélje saját tehetetlenségét, vagyis, hogy nem volt lehetősége elkerülni az eseményeket. Mindebből pedig kialakulhat az a meggyőződése, hogy áldozatként jár neki az együttérzés, az empátia (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). Garkawe (2004) érvelése szerint az áldozatokkal foglalkozó társadalomtudományi megközelítéseknek, a viktimológiának a korábbinál sokkal szélesebb körben van létjogosultsága, pontosan az áldozati élmények szubjektív mivoltából kifolyóan. Emberek áldozatként tekinthetnek magukra például, ha sérülnek állampolgári jogaik, ha sérülnek az élelemhez, biztonságos élethez való jogaik, ám akkor is, ha olyan elvontabb, absztraktabb sérelmek érik őket, mint a szabad véleménynyilvánításhoz való jog, önrendelkezéshez való jog vagy éppen a boldogsághoz való jog korlátozása vagy megvonása. Utóbbi sérelmek számos közösségben nap mint nap előfordulhatnak, a közösség tagjai mégsem tekintik magukat áldozatnak, sőt ezeket a normális, hétköznapi valóság részeként értelmezik. Éppen ezért érdemes további distinkcióval élni az áldozati élmények forrásának sokszínűségét illetően aszerint, hogy „megfogható” vagy „megfoghatatlan” sérelem érte-e a személyt. Előbbi esetben beszélhetünk területi vagy tulajdonnal kapcsolatos veszteségről, fizikai sérülésről esetleg gyilkosságról. Utóbbi esetben olyan lélektani élmények jöhetnek szóba, mint az identitás sérülése, esetleg elvesztése, a biztonság érzésének sérülése vagy más pszichés trauma (Confino, 2005). A sérelem, melyből kialakulhat az áldozatiság élménye ráadásul lehet közvetlen vagy közvetett is. Előbbi esetben a személy maga éli át azokat az élményeket, amelyek az áldozattudat kialakulásához vezetnek, utóbbinál viszont olyanok elbeszélésén keresztül találkozunk a sérelemmel, akik jelentősek a számára. Fontos megjegyezni, hogy nem csak élő, hanem már elhunyt hozzátartozók által közvetlenül átélt élmények is vezethetnek viktimizációhoz, amennyiben a személy ezeket közvetett módon, elbeszélés segítségével vagy szemtanúként élte át (Bloomfield, Barnes, & Huyse, 2003; Strobl, 2004). Végül, nem feledkezhetünk meg az egyéni áldozati élmény kulturális meghatározottságáról. Az áldozattudat sajátosságai minden közösségben társasan konstruáltak, beleértve annak lehetséges legitimizációját is. Konkrétabban: társas konstrukciós folyamat eredménye az, hogy ki tekintheti magát áldozatnak, és az is, hogy az áldozatiság milyen társas következményekkel jár, például milyen mértékű és formájú empátiára számíthat a személy az áldozati státusz elnyerését követően (Holstein & Miller, 1990). Amennyiben az egyén áldozattudatát a közösség legitimálja, a személy jelentős erőfeszítéseket tesz azért, hogy az

áldozatisággal összefüggésben levő társadalmi státuszát fenntartsa (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). A viktimizáció tehát egy dinamikus folyamat, mely a konkrét személy és a konkrét szocio-kulturális környezete közötti kapcsolat kontextusában történik meg.

A fentiekből következik, hogy a viktimizációban résztvevő felek viselkedésének teljeskörű értelmezéséhez nem elegendő pusztán az eseményt értékelnünk, hanem érdemes figyelembe vennünk annak jogi, gazdasági, politikai és társadalmi körülményeit is (Zur, 2005). Viano (1989) arra vállalkozott, hogy a viktimizáció komplex folyamatát szimbolikus interakcionista megközelítéssel négy szakaszban foglalja össze: (1) az egyének sérelmet, kárt szenvednek, vagy más módon veszteség éri őket, mely sérelmet más személy(ek) vagy intézmények okoztak; (2) közülük néhányan a sérelmet igazságtalannak, meg nem érdemeltnek ítélik meg, ennek okán pedig önmagukra áldozatként tekintenek; (3) azok, akik magukra áldozatként tekintenek, erőfeszítést tesznek arra, hogy mások (pl. család, barátok, hatóság stb.) elismerjék az elszenvedett sérelmeket, és az áldozatiság élményét; (4) akiknek az áldozati státusza elismerésre kerül, „hivatalos” áldozattá lép elő, és ily’ módon részesülhet társas vagy más egyéb intézményes támogatásból. A felsorolásból jól érzékelhető, hogy az áldozattá válás az egyéni sérelemből a társas legitimáción keresztül válhat csak hivatalossá, ellenkező esetben a személy – bár érezheti magát áldozatnak – nem számíthat áldozati élményének társas elismerésére. Viano modelljéhez hasonlóan, a Strobl (2004) által javasolt modellben is jelentős szerepet játszanak társas folyamatok az egyén áldozattá válásában, ő azonban a társas normákra és azok megsértésére helyezi hangsúlyt. Szerinte az áldozattá válásnak öt kritériuma van: (1) azonosíthatónak kell lennie egy konkrét eseménynek, amely sérelmet okozott; (2) az eseményt másoknak is negatívan kell megítélni; (3) az eseményt a potenciális áldozat szempontjából kontrollálhatatlannak kell értékelni; (4) az esemény bekövetkezteként okozójaként egy másik egyént vagy szervezetet kell megjelölni és (5) az eseményt a közösség normáival szembenállónak kell megítélni.

2.3 A kollektív áldozattudat élménye

Kollektív áldozatiság élményről akkor beszélhetünk, ha egy csoport, közösség, nemzet stb. tagjai közösen élnek át olyan sérelmet, mely a közösséget kollektív módon áldozattá teheti. Fontos megjegyezni, hogy nem szükséges, hogy a csoport minden tagja

személyesen élje át a sérelmet, ahogy az sem szükséges, hogy az átélnőknek közvetett élménye legyen az eseményről. A kollektív áldozati élmény akkor is kialakulhat, ha a csoport tagjai csak közvetett módon értesülnek, vagy találkoznak az adott élménnyel (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). Utóbbi esetben a kollektív emlékezet, a csoporttörténet elbeszélései révén alakulhat ki áldozattudat a csoport azon tagjaiban, akik nem közvetlenül éltek át az eseményt (László, 2013).

Az áldozatiság élménye a csoporttal való azonosulás révén válhat kollektívvé. Wohl és Branscombe (2008) arra is rámutat, hogy amennyiben egy csoport viselkedésében tetten érhető a szándék, hogy egy másik csoport egészének vagy annak bizonyos tagjainak sérelmet kíván okozni, azon csoporttagok érzelmeire és gondolkodására is kifejti a hatását, akikre közvetlenül nem volt hatással a másik csoport viselkedése. Ilyenkor a közvetlenül nem érintett csoporttagok, a saját csoportjuk jóllétével kapcsolatos aggodalmuk miatt vonódnak be az eseményekbe, amennyiben azonosulnak saját csoportjukkal (David & Bar-Tal, 2009). Ezen a ponton megkerülhetetlen a szociális identitás (Tajfel & Turner, 1979) és a szelf-kategorizáció elmélete (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987). E két elmélet szorosan összekapcsolódik, és több fontos megállapítással él, mely elengedhetetlen a kollektív áldozattudat dinamikájának megértéséhez. A szociális identitás elmélete szerint az egyének identitásának megkerülhetetlen része, hogy milyen csoportokhoz tartoznak. Egy csoporthoz való tartozás pedig azzal is jár, hogy a csoport történetét, és az abból levont következtetéseket a személy magára is igaznak érzi. Ezzel párhuzamosan a csoport többi tagját ért sérelem (akár jelenbeni, akár múltbéli) a saját sérelmemmé is válik. Ennek a záloga a csoport észlelt kontinuitása (Sani, és mtsai., 2007). Amennyiben a csoporttagok megélik a csoport térbeli és időbeli kontinuitását, úgy akár a generációkon átívelően is magukénak érezhetik a csoport traumáit – természetesen amennyiben azonosulnak a csoporttal. A szelf-kategorizációs modell (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987) szerint különböző társas kontextusú helyzetekben, különböző úgynevezett szelf-kategoriókat választhatunk magunknak. Ez a választás motivációs alapon történik, azaz, általában azt a szelf-kategoriót választjuk magunknak, amely az önértékelésünk szempontjából a legkedvezőbb. Az önértékelésünk szempontjából kedvező kategória lehet például olyan, amelyiket összehasonlítva más kategóriával, a sajátunk kedvezőbben jön ki az összehasonlításból. Egy közösség tagjai motiváltak lehetnek arra, hogy az áldozati szelf-kategoriót válasszák, és azzal azonosuljanak, amennyiben ez társas előnyökkel jár (pl. támogatás, elismertség). A gyakorta aktiválódott szelf-kategoriók határozzák meg a személy társas identitását (Amiot,

de la Sablonnière, Terry, & Smith, 2007). A társas identitás alapjául pedig azok a hiedelmek, meggyőzések szolgálnak, melyekben az adott társas identitással rendelkező személyek osztoznak (Bar-Tal, 2000a). Az egyes személyek ezeket a meggyőzéseket a deperszonalizáció útján teszik magukévá. A deperszonalizáció az a folyamat, mely során az egyén személyes identitása feloldódik és helyette a szelf-kategorizáció révén a társas identitása határozza meg (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987). Ez teszi lehetővé, hogy az egyén az eseményeket nem egyszerűen egyénként, hanem a csoport tagjaként élje át, és ez teszi lehetővé, hogy a csoport kollektív élményén keresztül alakítson ki új meggyőzéseket, attitűdöket vagy éppen érzelmeket (Bar-Tal, 2000a). Mindezek következményeképpen pedig a csoporttagok képessé válnak a vikariáló empátiára, amikor arról értesülnek, hogy a saját csoportjuk más tagjait sérelmek vagy akár csak pszichológiai stressz éri. Cairns és munkatársai például (2003) észak-írországi katolikusokat vizsgálva kimutatták, hogy azok is áldozatként tekintettek magukra, akiket közvetlen sérelem nem ért, csoportjuk tagjait viszont igen.

A kollektív áldozattudat nem csak a jelen eseményei nyomán, de gyakran a távoli múltbéli történések okán is kialakulhat. A csoportok a múltbéli szenvedésüket, a sebzettség és az igazságtalanság érzését akár generációkon átívelően is megőrzik a kollektív emlékezetükben (Staub & Bar-Tal, 2003). Wohl és Van Bavel (2011) ráadásul kiemeli, hogy a múltbéli traumák nyomán kialakult mentális betegségeket, mint a PTSD, szintén örökölhetik a későbbi generációk. A kollektív áldozati narratívák kulturálisan meghatározottak és kulturálisan formálódnak az idő folyamán. Ez utóbbit Liu és Liu (2003) „történelmi affordanciának” nevezi, mely alatt azt értik, hogy a kollektív emlékezetben megőrzött narratívák oly’ módon formálódnak, illetve azok maradnak fenn, amelyek a közösség élete szempontjából előnyösnek bizonyulnak. Egy közösség kollektív emlékezete és annak értelmezése tehát mindig egy konkrét szocio-politikai és kulturális kontextusba ágyazott (Liu & Hilton, 2005). A múltból való tudásunk pedig nem egyszerűen azt befolyásolja, hogyan értelmezzük a jelen csoportközi eseményeit, hanem a világgal kapcsolatos új információk észleletében és perceptuális feldolgozásában is kifejti hatását (Connerton, 1989). Makiya (1999) például iraki áldozati narratívákat vizsgálva arra jutott, hogy az áldozati narratíva továbbadása lehetővé teszi az áldozati státusz megtartását, mely olyan előnyökkel járhat, mint a morális felsőbbrendűség érzése, a feljogosítottság érzése, empátia jogos igénye vagy éppen a kritika alóli felmentettség. Eredetileg számos alapja lehet annak, hogy egy csoport áldozatnak érezze magát: korábbi traumatikus élmények, mint

kolonizáció, megszállás, háború, tömeggyilkosságok, a közösség elhúzódo, sokáig fennálló kihasználása vagy más erőszakos konfliktusok. Ilyen a lengyelek számára az oroszok, poroszok és osztrákok általi, évszázadokon át tartó megszállás. Az elhúzódo traumatikus események hatására a lengyel énkép részévé vált a lengyel nemzet messianisztikus szerepe („az új Golgota”), a múltbéli sérelmek okán kialakult az az értelmezés, mely szerint a Lengyelország ártatlan, és a megszálló, erőszakos nagyhatalmak áldozatául esett (Jasińska-Kania, 2007). Ez az értelmezés pedig rányomja a bélyegét Lengyelország jelenkori politikai viszonyára Németországgal és Oroszországgal egyaránt.

Volkan (2001) kiemeli, hogy amennyiben egy közösség nem tudja meggyászolni a korábbi sérelmeit, a közösség egészét ért csapások összetartó erőként szolgálhatnak, és ezek emlékének megőrzése kritikus fontosságúvá válhat a közösség szempontjából. Ebben az esetben azonban a közös identitás nem javítja az egyén önértékelését, hanem éppen ellenkezőleg: a tehetetlenség érzése és az ágencia hiányának érzése lesz az, ami összekovácsoló erőként hat. Volkan ezt a jelenséget „választott traumaként” definiálja. Úgy véli, hogy ezek a választott traumák generációról generációra öröklődhetnek, és a társas identitás központi elemévé válhatnak (Volkan, 2001). Ilyen választott trauma lehet a szerbek kosovói veresége a törökök ellen 1389-ben, az 1937-es nankingi mészárlás a kínaiak számára, a holokauszt a zsidóság számára vagy éppen a trianoni békediktátum a magyarság számára. Ezen események mind óriási jelentőséggel bírnak az adott közösség számára, hivatalos megemlékezésekkel és elbeszélésekkel tartják emlékét, gyakran szolgálnak tanulságként a jelen generációja számára és bizonyos esetekben legitimálja a más csoportokkal szembeni ellenségességet vagy egyenesen az erőszakot (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). A korábbi traumákról való megemlékezések mikro- és makro-szinten is megtörténhetnek. Előbbire példa az iskolai oktatás, történelemkönyvek tartalma, iskolai ünnepek stb. (Adwan, 2001; Lomsky-Feder, 2004; Goodman & Mizrachi, 2008; László, 2013), a makro-szintre pedig az osztársadalmi megemlékezések (Khalili, 2008), mint az emlékhelyek (Feldman, 2007), múzeumok (Crownshaw, 2007), nemzeti ünnepek/emléknapok (Stern, 1995).

Feltételezhető továbbá, hogy azok a csoportok, amelyek rendkívül nagy figyelmet szentelnek saját áldozattörténetüknek, sokkal könnyebben érezhetik magukat áldozatnak a jelenben is (Klar, Schori-Eyal, & Klar, 2013). Ezek a közösségek vagy akár egész nemzetek az áldozatiságot bizonyos kulcsingerek vagy feltételek teljesülésekor sémaként alkalmazzák az új helyzetre (Staub, 2006). Jó példa erre a kilencvenes években kitört jugoszláv háború,

mely okán a szerbek áldozatként tekintenek magukra leginkább a hatszáz évvel ezelőtt történt kosovoi csata okán és mert a második világháborúban a szerbeket százezerrel mészárolták le vagy vitték koncentrációs táborba. Mindez lehetőséget adott, hogy a szerbek újra éljék a korábbi veszteségeiket, a korábbi sérelmeiket, és részben ez is vezethetett a nacionalista ideológia előretöréséhez, illetve a jugoszláv háborút követő bosszúhadjáratokhoz (Anzulovic, 1999).

Egy csoport, közösség vagy nemzet kollektív áldozattudata változatos módon fejt ki hatását az egyének hiedelmeire, meggyőződéseire, attitűdjeire, érzelmeire és viselkedési tendenciáira (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). A kollektív áldozattudathoz kötődő meggyőzések a veszteségek, pusztítás, szenvedés, elnyomás, megaláztatás vagy más jellegű sérelmek köré csoportosulnak. Ezeket az eseményeket a csoport tagjai tendenciózusan az erkölcsösség szempontjából értékelik és rendre erkölcstelennek, igazságtalannak tartják azokat. Mindezt a csoport az alapvető emberi normák megsértéseként értelmezi. Ezek a meggyőzések előírják az elkövetők felelősségét, és az áldozatok ártatlanságát, a felelősség általában teljes hiányát. Fontos megjegyezni, hogy számos konfliktus esetén nem egyszerűen az elkövető és az áldozat csoport szerepeit írják elő az áldozattudathoz kötődő meggyőzések, hanem azokét a csoportokét is, akik közvetlenül nem vettek részt a konfliktusban, de szemtanúi voltak. Így lehetséges például, hogy kezelhetetlen konfliktusok esetén az áldozatok gyakorta emlegetik a nemzetközi közösség felelősségét. Míg az elkövetők felelőssége a bocsánatkérésben, jóvátételben és a felelősök bűnhődésében merül ki, addig az áldozatok empátiát, támogatást és a szemtanúk odafordulását várja el. Az áldozatok negatív attitűdöt alakítanak ki az elkövetőkkel, és azokkal szemben, akik nem ismerik el áldozat státuszukat. Azokkal szemben viszont, akik elismerik az áldozati státuszukat és valamilyen támogatásban részesítik őket, pozitív attitűdöt alakítanak ki. A kollektív áldozatiság kapcsán általában a düh, a félelem és az önsajnálát érzései jelennek meg. Az előbbieket természetesen az elkövetőkkel szemben, míg az utóbbi a saját csoporttal kapcsolatosan. Mindezek pedig olyan viselkedési tendenciákhoz vezetnek, mint a jövőbeni sérelmek elkerülése vagy megelőzése, vagy éppen a bosszúállás.

Hasonlóan az egyéni áldozatiság-élményhez, a kollektív áldozatiság-élménye is minden bizonnyal fokozatosan alakul ki (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). Maga a cselekmény, mely okot adhat az áldozatiságra, csak az első lépés ebben a sorban. Annak megítélése, hogy egy közösség tagjai a másik csoport tetteinek milyen mértékben

eshettek áldozatául közvetlenül az esemény után is bekövetkezhet, de inkább jellemző, hogy jóval később történik meg. A sérelem megállapítása azonban nem elegendő az áldozatiság-élmény kialakulásához. Még az is szükséges, hogy a cselekedetet igazságtalannak, meg nem érdemeltnek, elkerülhetetlennek és kontrollálhatatlannak ítélje meg a közösség. Ezután a csoport önmagát áldozatként jelölheti meg, és erőfeszítést tehet arra, hogy ennek a címkének elismerést szerezzen. Fontos megjegyezni, hogy míg az egyéni áldozatiság-élménynél a közösség elismerése kiemelten fontos az áldozati státusz elnyeréséhez, addig a kollektív áldozatiság esetében ez némileg másként működik. Kollektív szinten a saját csoport konszenzusa elegendő ahhoz, hogy az áldozatiság-élmény legitimé váljon. A csoport ettől függetlenül törekedni fog a többi csoport általi elismerésre, ám ennek hiányában is fennmaradhat az áldozattudat, sőt sok esetben az el nem ismertség további traumatizációhoz vezethet, mely megerősíti az áldozattudatot (Shnabel & Nadler, 2008).

Bar-Tal és munkatársai (2009) kilenc pontban foglalták össze az elmérgesedő konfliktusok során kialakult kollektív áldozatiság-élmény következményeit. A kollektív áldozatiság (1) a társadalom tagjait egy speciális tudatállapotba helyezi; (2) egy merev és ellenálló önészlelethez vezet, mely a konfliktus során valószínűleg nem változik, és a konfliktust követően hosszú ideig fennáll; (3) mindez olyan intenzív negatív érzelmekkel társul mint a félelem, a düh vagy az önsajnálát; (4) automatikusan megjelenik minden olyan helyzetben, ahol a csoportot sérelem érheti; (5) egy különleges szűrőt szolgáltat, melyen keresztül a közösség tagjai a jelen eseményeit értelmezik, különösen azokat, melyek összefüggésben vannak a valamilyen csoportközi konfliktussal; (6) felnagyítja a csoportközi különbségeket; (7) felhívja a figyelmet arra, hogy a másik csoportnak érdekében állhat újra sérelmet okozni, ezáltal a közösség állandó készenléti állapotba kerül; (8) komoly kognitív és érzelmi következményekkel jár, melyek megerősítik az áldozattudatot és (9) viselkedéses következménnyel jár, hiszen a társadalom meg szeretné óvni magát a további sérelmekről, és megbüntetni a sérelmet okozó ellenfelet. A kollektív áldozatiság élménye a bosszúálló és megelőző csapások eredményeképpen vezethet erőszakos cselekedetek körforgásává.

2.3.1 A kollektív áldozatiság funkciói

A kollektív áldozatiság élménye számos olyan lélektani következménnyel jár, melyek gyakran érdekeltté teszik a csoporttagokat abban, hogy fenntartsák az

áldozattudatukat. Az áldozattudat magyarázatokkal szolgálhat a csoportközi folyamatokra, hozzájárulhat a csoporttagok kontrollérzéséhez, segíthet megküzdni a stresszteli eseményekkel, morális feljogosítottságot adhat további lépések megtételéhez, helyreállíthatja a csoport sérült identitását a csoport elkülönítésével és annak felsőbbrendűségének hangsúlyozásával, felkészítheti a csoport tagjait a jövőbeni esetleges veszteségekre, szolidaritást alakíthat ki a csoporton belül és bizonyos körülmények között más csoportokkal szemben, növelheti az összetartozás élményét és lehetővé teheti a társas mobilizációt valamint előmozdíthatja más csoportok támogatását (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009).

Mind egyéni, mind kollektív szinten alapvető emberi szükséglet a világról alkotott egyszerű, jól követhető és kognitív ökonómiai szempontból hatékony reprezentáció megalkotása (Burton, 1990). Az emberek általában törekednek az ambivalens, bizonytalan helyzetek elkerülésére, mert ezek stresszteliek és fokozott sebezhetőség-érzést eredményeznek. A kollektív áldozattudat olyan meggyőződésrendszer szolgáltat, amely segítségével sokkal egyszerűbben el lehet igazodni a világban: információval szolgál és megmagyarázza a szembenálló felek szándékát, céljait és következő lépéseit, megjelöli, melyik felet érdemes elítélni, melyik mellett érdemes pálcát törni, ki az elkövető és ki az áldozat. A világról alkotott reprezentáció, még ha gyakorta torzítottan is, de sokkal kezelhetőbbé válik, a benne való eligazodást jelentősen megkönnyíti. A tudat, hogy az egyén érti, mi történik körülötte jelentősen csökkenti a személy által átélt bizonytalanságot és stresszt. Mindez nem kizárólag az esemény értelmezésén múlik, hanem azon is, hogy a személy az eseményeknek milyen jelentést tulajdonít, és ezt a jelentést hogyan illeszti be személyes és csoportja történetébe (Tuval-Mashiach, és mtsai., 2004; Frankl, 1992). Az illesztés minél koherensebben illeszkedik a csoport korábbi narratívájához, a világ annál kiszámíthatóbb és kevésbé stresszteli (Antonovsky, 1987).

Az erkölcsi funkcióját tekintve a kollektív áldozattudat következménye általában, hogy a konfliktus kialakulásának és fennmaradásának felelősségét az elkövetőkre helyezik át az áldozatok. A magukat áldozatként definiáló csoportok emellett legitimnek tekintik azon törekvéseiket, hogy helyreállítsák a korábbi status quo-t, helyreállítsák az igazságtalanságot, amely velük szemben bekövetkezett. A helyreállítás módja akár jóval extrémebb is lehet, mint az áldozattudatot eredetileg kiváltó esemény: a magukat áldozatként definiáló csoportok a szerintük elkövető, ártó szándékú csoporttal szemben akár erőszakig, vagy a másik csoport teljes elpusztításáig is elmehetnek (Jost & Major, 2001; Apter, 1997). Az

áldozattudat továbbá lehetővé teszi, hogy a csoport megkülönböztesse magát a többi csoporttól. Ez a megkülönböztetés leggyakrabban a saját csoport felsőbbrendűségének hangsúlyozásában, glorifikációjában érhető tetten (Pratto & Sidanius, 2012). Ezzel párhuzamosan történik az elkövető csoport leértékelése, annak a meggyőződésnek a megerősödése, hogy míg a saját csoport céljai jók, morálisan elfogadhatóak, jogosak, addig a másik csoport túlmélt a jogosan megengedhető határokon, tettei elfogadhatatlanok és viselkedésük megbocsáthatatlan. Mindez az elkövető-áldozat ellenséges viszonyának békés megoldását gyakran szinte lehetetlenné teszi (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). Az elhúzó, kezelhetetlen konfliktusok során kialakuló áldozattudat gyakori következménye egy állandó készenléti állapot, Bar-Tal és Antebi értelmezésében egyfajta „ostrom-mentalitás” (Bar-Tal & Antebi, 1992), mely szükségszerűvé teszi a saját csoport tagjainak összetartását. Ez a mentális állapot egyfajta „társas kötőanyagként” szolgál, és növelheti a csoport kohézióját, a csoporton belüli empátiát is, mely a fenyegetettség-érzésben biztonságot nyújt a csoporttagok számára. A közösség az állandóan jelen levő fenyegetettség-érzés okán könnyebben mobilizálható, hogy megvédje a csoportját. Ezzel párhuzamosan növekszik a hazafiasság érzése, a csoporttagok pedig egyre nagyobb mértékben igyekeznek megfelelni közösséggel összefüggő társas identitás prototípus kritériumainak (Bar-Tal, 2007). Az elhúzó, kezelhetetlen konfliktusok esetében ráadásul a fentiek folyamán a társas identitás alapjaiban megváltozhat, új jelentéssel tölthető fel. Az átformálódott társas identitás alapkövét képezheti a fenyegetettség szembeni ellenállás, az elkövető vagy más hosztilis csoportokkal szembeni kitartás. Ezek az új meggyőzések pedig idővel megjelenhetnek a hivatalos történelmi narratívákban, a megemlékezésekben, vagy akár a közösség eredettörténetében is (Liu & Hilton, 2005; Oren, Bar-Tal, & David, 2004; Gillis, 1994). Jó példát szolgáltatnak erre a Sri Lankából származó áldozati narratívák, melyeket militáns csoportok használtak fel, hogy a tamil közösségből toborozzanak követőket, akik aztán véres cselekményeket követtek el (Ramanathapillai, 2006). Hasonló retorikai eszközzel élt 1982-ben az izraeli miniszterelnök, Begin Menachem, aki a korábbi kollektív viktimizációval érvelve mozgósított háborúra: *„Az a végzetünk, hogy Izraelben nincs más lehetőségünk, mint a harc... nem engedünk meg egy újabb Treblinkát!”*² – utalva ezzel a koncentrációs táborokra és a zsidóság kollektív traumáira (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009, old.: 246). Politikusok és egy ország mindenkori hatalma tudatosan alkalmazhatja a nemzet áldozattörténetét politikai célok elérésének

---

² Saját fordítás

érdekében. Ilyen cél lehet a hatalom megtartása, megerősítése vagy éppen bizonyos politikai döntések könnyebb elfogadtatása a közösség tagjaival. Ennek eszközei lehetnek például nemzeti ünnepek, és az ezek köré szervezett hivatalos megemlékezések, melyek legalább éves rendszerességgel emlékeztetik a közösséget áldozati múltjukra. Ugyanígy megjelenhetnek az áldozattudat nyomai kulturális termékekben is legyen szó akár képzőművészeti, zene- vagy filmművészeti alkotásokról. Fontos megjegyezni, hogy az áldozattudat nem minden esetben vezet ellenséges attitűdhez más csoportokkal szemben. Gyakori az úgynevezett inkluzív áldozattudat is (ld. később), mely proszociális viselkedési tendenciákhoz és pozitív csoportközi attitűdökhöz vezethet, mely szintén jelentős mobilizációs erőt képviselhet (Noor, 2016; Cohrs, Vollhardt, & Mckeown, 2018).

2.3.2 A kollektív áldozattudat következményei

A fentiek alapján talán nem meglepő, hogy ha egy közösségnek jelentős a kollektív áldozattudata, annak a közösség egészére kiterjedő következményei lehetnek. Az áldozattudat nem egyszerűen az identitás központi eleme lehet, hanem a jelen eseményeinek észleletéhez elengedhetetlen sarokpont. Egy speciális szűrő, melyen keresztül minden új információ, beleértve a közösség önmagáról kialakított képét csoportközi viszonyok relációjában lesz értelmezhető (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). Természetesen, ennek mértéke elsősorban az áldozati narratíva társas identitásba történő beágyazottságának mértékétől függ. A világ eseményeinek csoportközi viszonyokon keresztül történő értelmezésében szükségszerűen megjelennek az úgynevezett morális szerepek (pl. áldozat, hős, gazember stb.), melyek morális sémaként segítenek az eligazodásban (Hanke, és mtsai., 2015; Hilton & Liu, 2017). Mindezek hatására az áldozati csoport vádlón lép fel az elkövetőkkel szemben, és gyakran a nem beavatkozó más csoportokkal szemben is. Bizonyos esetekben az is előfordulhat, hogy a csoport tagjai a saját csoportjukat is hibáztatják az eseményekért (Staub & Pearlman, 2002). A felelős keresése kritikusan fontos, hiszen felelős hiányában a világ túlságosan kiszámíthatatlanná válna. Gyakori következmény az is, hogy a kollektív áldozattudattal bíró közösségek a világot veszélyes helyként észlelik, sebezhetőnek érezhetik magukat, kiélezettebbé válhatnak a többi csoport esetleges ártó szándékaira, fokozottan észlelhetik függő viszonyukat és

kiszolgáltatottságukat más csoportoktól, és mindez alááshatja a világ igazságosságában (Zur, 1995; Staub & Bar-Tal, 2003).

A kollektív áldozattudat megerősíti a közösség tagjait saját céljaik igazságos mivoltában és a másik fél céljai legitimitásának megkérdőjelezésében. Ennek következményeként a konfliktus ethosza megerősödik, és önmagában ez a folyamat szolgáltat okot a konfliktus fenntartására, akadályozva annak megoldását (Bar-Tal & Halperin, 2011). Schori-Eyal, Halperin és Bar-Tal (2014) izraeli állampolgárokat vizsgálva azt találta, hogy a vizsgálati személyek minél inkább érzik magukat áldozatnak annál kevésbé fogadnák el az izraeli-palesztin konfliktus kompromisszumos megoldását, és annál inkább támogatnák a palesztin érdekeket inkább sértő, erőszakos megoldási kísérleteket. Ezen felül a magasabb áldozattudat a konfliktussal kapcsolatos alternatív, a vizsgálati személyek számára új nézőpontot hozható információk elutasításának tendenciájával is együtt járt. Schori-Eyal és munkatársai értelmezésében ez azért lehetséges, mert az áldozatiság ethoszájának és az áldozattudat fenntartásának igénye megakadályozza többek között a másik fél valós szándékainak és adott esetben jogos igényeinek figyelembevételét (Schori-Eyal, Halperin, & Bar-Tal, 2014). Korábban már említésre került az „ostrom-mentalitás” (Bar-Tal & Antebi, 1992), egy olyan speciális mentális állapot, mely perceptuális szinten kiélezetté teszi a csoport tagjait a másik csoport szándékainak torzított módon történő észlelésére. Ez a mentális állapot önmagában alkalmas arra, hogy fenntartsa a kollektív áldozattudatból származtatható csoportközi konfliktust. Az „ostrom-mentalitás” szükségszerűen akkor alakul ki, amikor az önmagát áldozatként észlelő csoport megítélése szerint nem csak a vele szembenálló, elkövető csoport, hanem más csoportok is támogatják a csoport elnyomását (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009).

Amennyiben egy közösség tagjai áldozatként tekintenek magukra, annak a közös identitásra nézve rövid és hosszútávú hatásai lehetnek. Egy etnikai csoport vagy egy nemzet alapvető feltétele, hogy a tagjai valamilyen mértékben osztozzanak egy közös társas kategórián, mellyel a tagok többsége azonosulni tud (Tajfel, 1982; Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987). Közös identitáskategóriához tartozni annyit tesz, mint közös kognitív, affektív és viselkedéses tendenciákkal rendelkezni (Turner & Reynolds, 2001). Kollektív áldozattudattal rendelkező közösség társas identitása jelentős mértékben különbözik azon közösségektől, melyekben kisebb mértékű a kollektív áldozattudat (Ross, 2001; Ashmore, Jussim, & Wilder, 2001; Bar-Tal, 2007). A fokozott áldozattudat következményeként a közösség tagjai annak érdekében, hogy kielégítsék a valahová

tartozással és a biztonságérzéssel kapcsolatos szükségletüket, igyekeznek minél jobban azonosulni a közös identitáskategóriával. A közösség számára ez az összetartozásélmény növelheti az egyének magabiztosságát, kialakíthatják az erősség érzését. Az összetartozás ráadásul kijelölhet a közösség tagjainak egy fölrendelt célt, nemzetek esetében akár végzetet vagy sorsot, mely útmutatásul szolgálhat az egyének számára. Mindez olyan mértéket ölthet, hogy elhúzódó konfliktusok esetén felkészítheti az egyéneket akár egészen extrém szerepvállalásokra is, mint például fegyveres konfliktusra, honvédelemre stb. Hosszútávon, különösen az elhúzódó, kezelhetetlen konfliktusok esetében a kollektív áldozattudat ethosa jelentős hatást fejthet ki a csoport kollektív emlékezetére (Gillis, 1994; Oren, Bar-Tal, & David, 2004). Ez az ethosz egyrészt új jelentéssel töltheti fel a közös identitást, másrészt elmélyítheti a saját és a másik csoport közötti különbségeket, például kiemelve a sokszáz vagy akár többezer éves kulturális különbségeket (Oren, Bar-Tal, & David, 2004; Hareven, 1983).

Mack (1991) megfogalmazásában azok a társadalmak, amelyek túlzottan elmerülnek saját áldozatiság élményükben kialakíthatnak egyfajta „áldozati egoizmust”. Szerinte a fokozott áldozattudattal rendelkező közösségek képtelenek felvenni a rivális csoportok perspektíváját, nehezebben tudnak empátiát mutatni irányukba, amennyiben őket is sérelem érte, különösen, ha a sérelem a másik csoporttól származik (Čehajić-Clancy & Brown, 2008). Az áldozati élmény mások általi elismerésének hiányában a közösség tagjai más, a konfliktustól független csoportok szenvedéseivel szemben is közönyt mutathatnak. Példaként szolgálhat erre a hivatalos Japán történelmi perspektíva, mely kiemeli a japán civilek és katonák szenvedését a Második Világháborúban, azonban kevés figyelmet szentel más ázsiai nemzetek szenvedéseinek. Fiatal japánok nem meglepő módon Japánt a háborúk áldozatának tekintik, történelmi narratívájuk szerint Japán nem elkövető, hanem áldozat volt a Második világháborúban. Ennek következményeként sok japán számára összezavaró figyelembe venni más ázsiai országok áldozati történetét, különösen akkor, ha az érintené Japán elkövetői szerepkörét a konfliktusban (Schalow, 2000). Tekintettel arra, hogy a kollektív áldozattudattal rendelkező közösségek a múltbéli események kapcsán alacsony ágenciát élnek át, a történekekért a felelősséget az elkövetőkre vagy a részt nem vevő, megfigyelő csoportokra terhelik. Az áldozati csoportok morális felsőbbrendűség-élményükből kifolyólag a jövőbeni, esetlegesen immorális cselekedetük felelősségét is hárítják (Wohl & Branscombe, 2008). Ezt a folyamatot egyfajta coping mechanizmusként is értelmezhetjük, mely során a kollektív áldozattudat folyamánként a közösségek megóvják

magukat a csoportalapú büntudat átélésétől, ezzel is védve az énjüket (Branscombe, 2004; Branscombe, Ellemers, Spears, & Doosje, 1999). Az áldozati státusz hatalmas lélektani értékkel bír, hiszen pufferként szolgál a negatív csoportalapú érzésekkel szemben: például, ha az áldozati csoport morálisan megkérdőjelezhetően cselekszik, akkor kollektív büntudat érzése helyett könnyen hárítható a negatív érzés azzal, hogy ez egy igazságos ellencsapás volt, vagy büntetés a korábbiakért vagy esetleg a későbbi sérelmeket megelőzendő óvintézkedés (Wohl & Branscombe, 2008). Scori-Eyal és munkatársai (2017) vizsgálatában azok az izraeli vizsgálati személyek, akik magas kollektív áldozattudattal rendelkeztek kevesebb kollektív büntudatot mutattak, kevésbé érezték morálisan felelősségvonnhatónak a saját csoportjukat és alacsonyabb hajlandóságot mutattak a palesztinok jóvátételére. Mindez összefüggésbe hozható az áldozattudattal gyakran együttjáró „morális feljogosítottság” érzésével (Schori-Eyal, Klar, Roccas, & McNeill, 2017). Ez egy olyan különleges meggyőződés, mely szerint az áldozati az áldozati mivoltából fakadóan felmentést érdemel bizonyos morális elvárások alól, melyek esetleg korlátozhatnák a válaszlépéseiket. Nemzetközi szinten például ez a tudat vezethet országokat arra, hogy nemzetközi egyezményeket negligálva érvényesítsék érdekeiket (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). Egy társadalom különösen nagymértékű kollektív áldozattudata esetén akár a túlélés zálogaként is tűnhet az immorális cselekmény meglépése. Erre példa a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia által kiadott memorandum 1986-ban, mely szerint: „Szerbia nem várakozhat tétlenül arra, hogy mások megmondják, mit tegyen, ahogy történt ez a múltban”³ (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009, old.: 26). Hasonlóan, 1973-ban az izraeli miniszterelnök, Meir Golda a nemzetközi kritikákra válaszul az alábbiakat mondta: „Azoknak, akik most nekünk prédikálnak... A holokausz idején nem jöttek milliónyi zsidó segítségére... nincs joguk prédikálni”⁴ (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009, old.: 26). Akár büntetésből, akár bosszúból vagy megelőző csapásként kövessen el a saját csoport immorális tetteket, ezek racionalizációja általában négy módon történik: (1) ha világ lehetővé tette, hogy ez történjen velünk, akkor nincs joga pálcát törni felettünk; (2) ha egy ilyen trauma megtörténhetett, akkor az erkölcsi szabályaink többé nem érvényesek, a közösségünkre ez már nem érvényes; (3) a közösségnek lehetővé kell tennie, hogy akármit megtegyen a további sérelmek elkerülése végett és (4) bármit is cselekszik a

---

³ Saját fordítás

⁴ Fordítás tőlem

saját csoport, az eltörpül az ellenük elkövetett sérelmekkel szemben (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009).

Elhúzódó, kezelhetetlen konfliktusok számos példával szolgálnak arra, amikor az eddig említett folyamatok következményeképpen a magára áldozatként tekintő csoport erőszakos ellencsapásokkal szeretné móresre tanítani a felelősnek kikiáltott csoportot (Horowitz, 2001; Petersen, 2002). Bizonyos körülmények között a korábbi áldozatok akár elkövetőkké léphetnek elő (Staub & Bar-Tal, 2003; Enns, 2007). Lickel és munkatársai (2006) „vikariáló bosszúállásnak” nevezi azt a jelenséget, amikor az áldozati csoport tagjai, akik bár közvetlenül nem szenvedtek sérelmet a feltételezett elkövető csoport tagjai közül olyanokon állnak bosszút, akik maguk közvetlenül nem vettek részt az áldozati csoport elleni cselekményekben. Értékelésük szerint ez azért lehetséges, mert a fokozott áldozattudat hatására a csoportközi távolságok megnövekedésével a saját csoport észlelt heterogenitásával szemben megnő a másik csoport észlelt homogenitása. Ezáltal teljesen lényegtelenné válik, hogy akit konkrétan sérelem ér, annak mennyire volt köze a nehezményezett eseményekhez, elegendő az a cél, hogy az elkövető csoport tagjaként észlelik. Botcharova (2001) értekezésében azt a lehetőséget veti fel, amikor az áldozatból elkövető lesz, majd az újdonsült elkövetőből ismét áldozat. Ezt ő „áldozat-elkövető körforgásnak” nevezte el. Ennek fő mozgatórugója, hogy az egyéni és/vagy kollektív traumát átélt személyek az őket ért igazságtalanságot helyre szeretnék állítani, ám ezzel többnyire igazságtalan sérelmet okoznak a másik csoport tagjainak, akik hasonlóan járnak el. A kör fennmaradását garantálhatja, hogy a fokozott kollektív áldozattudat szoros összefüggést mutat a félelemre adott negatív affektív válaszok csökkenésével, az empátiakészség csökkenésével, a haraggal, olyan kognitív torzításokkal, mint az ambivalens információk fenyegetőnek történő értelmezése (Staub, 2006). Mindennek következményeként kialakulhat a Bandura (1999) által „morális elszakadásnak” nevezett jelenség, mely révén az erőszakos ellencsapások lehetővé válnak. Ennek lényege, hogy a kollektív áldozati csoport tagjai morális feljogosítottságot élnek meg, eufemisztikusan címkézik cselekedeteiket és viselkedési szándékaikat, önmaguk számára kedvező módon hasonlítják össze saját csoportjukat más csoportokkal, figyelmen kívül hagyják vagy eltorzítják az erőszakos cselekmények esetleges következményeit és dehumanizálják az ellenfelet (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009; Haslam, 2006). Az áldozat-elkövető körforgás egyik legszomorúbb példája a kilencvenes évekbeli ruandai népirtás, mely során először a tuszi harcosok, becslések szerint közel egymillió, zömében hutu

halottal járó hadjáratot folytattak a hutuk ellen (Staub, 2003). A mészárlás után nem sokkal pedig a tuszik lendültek ellentámadásba, mintegy hatvanezer halottat hagyva maguk után (Mamdani, 2001).

A kollektív áldozattudat szociálpszichológiai szakirodalma kétezres évek elején leginkább annak negatív következményeire fókuszált. Az újabb értekezések azonban nagyobb figyelmet fordítanak a kollektív áldozattudat esetleges pozitív következményeire is. Chaitin és Steinberg (2008) például kiemeli, hogy a kollektív áldozatiság élménye bizonyos körülmények között érzékenyebbé teheti az áldozattudattal rendelkezőket mások szenvedéseire, fokozott megértést mozdíthat elő, és proszociális viselkedési tendenciákat facilitálhat. Vollhardt (2009a) érvelése szerint az, hogy az áldozattudat milyen következményekkel jár elsősorban a csoport áldozattudatának kizárólagosságától függ. Kétféle áldozattudatot különböztet eszerint: exkluzív kollektív áldozattudat és inkluzív kollektív áldozattudat. Az előbbit az jellemzi, hogy nem teszi lehetővé más áldozati csoportok tudomásulvételét. Az exkluzív áldozattudat a saját csoport szenvedéseinek kizárólagos mivoltán alapszik, központi eleme az a meggyőződés, hogy a csoport szenvedései egyedülállóak, más csoportok szenvedései nem összevethetőek vele. Ezzel szemben, az inkluzív kollektív áldozattudat lényege, hogy ezzel a meggyőzéssel rendelkező személyek elismerik a saját csoportjuk szenvedését, ugyanakkor meggyőződésük szerint más csoportok szenvedései összevethetőek a sajátéval. Sok esetben ez egyenesen oda vezet, hogy az áldozati csoportok osztoznak a viktimizáció élményében, egyfajta sorsközösséget élnek meg egymással, sokkal inkább képesek lesznek a többi áldozati csoport szenvedéseit figyelembe venni, nagyobb empátiát képesek mutatni ezekkel a csoportokkal szemben, nagyobb készséget mutatnak az olyan proszociális viselkedési tendenciákra, melyek a többi áldozati csoport támogatásával függenek össze. Ez a fokozott empátia akár a rivális csoportokkal szemben is kialakulhat. Az inkluzív áldozattudat az egyik elengedhetetlen eleme lehet a csoportok közötti megbékélésnek, hiszen növeli az együttműködésre való hajlandóságot. Ezzel szemben, az exkluzív kollektív áldozattudat jelentősen hozzájárulhat a konfliktus fennmaradásához vagy elmélyüléséhez (Vollhardt, 2009a). Az előbbire például szolgálhat az Ytzhak Frankenthal által 1995 alapított fórum⁵, mely olyan izraeli és palesztin családok találkozását és párbeszédét tette lehetővé, akik

---

⁵ Szülők köre-családi fórum (PCFF) Izraeli és palesztin gyászoló családok a békéért fóruma. Ytzhak Frankenthal 1995-ben alapította a fórumot, miután fiát elvesztette az izraeli-palesztin háborúban. A fórumban körülbelül 600 gyászoló család vesz részt, melynek célja a megbékélés megkönnyítése, és a döntéshozók figyelmének felhívása a konfliktus békés megoldására (Parents Circle Families Forum, 2018).

elvesztették gyermekeiket a két nép között fennálló fegyveres konfliktusban. Az ilyen kezdeményezések azonban meglehetősen ritkának számítanak (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009).

2.4 Kollektív áldozati versengés

Az eddigiekben főleg olyan csoportközi konfliktusokról esett szó, melyben az áldozati szerepkör, bármelyik csoport nézőpontjából is figyeljük az eseményeket, csak egy csoportot illeti. Számos olyan helyzet alakulhat ki azonban, melyben akár több áldozattudattal rendelkező csoport létezhet egymás mellett egy társadalmon belül. Ez előfordulhat úgy is, hogy egy adott esemény több csoport számára szolgálhat okot az áldozattudat kialakulására, illetve úgy is, hogy egy adott társadalomban különböző események folyamán különböző áldozattudattal rendelkező csoportok léteznek. Előbbire példa Magyarországon a zsidóság és a roma közösség. Mindkét közösség joggal tekinthet áldozatként önmagára a Második világháború eseményei okán. Az utóbbira példa Belgium, ahol a dél-szaharai afrikai közösség áldozattudata, a muzulmán bevándorlók és a zsidó közösség áldozattudata különböző események okán, de a jelenben egyszerre érhető tetten (De Guissmé & Licata, 2017). Az ilyen helyzetekben gyakorta megfigyelhető jelenség, hogy a kollektív áldozattudattal rendelkező csoportok versengeni kezdenek egymással a sérelmeik teljes társadalom általi elismeréséért. Ezt a jelenséget versengő áldozattudatnak nevezi a szakirodalom (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Fontos megjegyezni, hogy a versengő áldozattudat kialakulhat olyan társadalmi csoportok között is, melyek hosszú ideje elnyomás alatt vagy hátrányos helyzetben vannak. Az ilyen társadalmi csoportok általában a társadalomban megjelenő strukturális agresszió áldozatai, nem pedig egy konkrét eseményre vezethető vissza áldozattudatuk (Galtung, 1990; 1969).

Ahogy látható, a versengő áldozattudat jelensége többféle társadalmi kontextusban kialakulhat, a legtöbb korábbi kutatás azonban az olyan helyzetekre fókuszált, ahol egy történelmi trauma és/vagy egy konkrét elkövető csoport több áldozati csoportja versengett áldozati státuszuk kizárólagos elismeréséért (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Brennan (2008) prostitúció és emberkereskedelem áldozatait vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy mivel a kormányzat figyelme az Egyesült Államokban az amerikai állampolgár áldozatokra fordított nagyobb figyelmet, a bevándorló áldozatokkal szembeni

visszaélésekkel szembeni fellépés jelentősen enyhébbé vált. Jensen (2008) homoszexuális férfiak és nők Második világháborúban elszenvedett áldozati történetét vizsgálva számos forrást idézve hívja fel a figyelmet arra, hogy milyen ellenállásba ütközött a sárga csillag egy lapon említése a rózsaszín háromszöggel. Az akkori kritikusok szerint a két áldozati történet egymás mellé tételével a zsidóság traumáit trivializálták. Woolford és Wolejszo (2006) elemzésében a Második világháború utáni jóvátételek és bocsánatkérések mértékét és természetét vizsgálta a zsidó és a roma/cigány közösség felé. Összegzésük alapján jól láthatóvá válik, hogy a két közösség által átélt áldozati történet hasonlósága ellenére rendkívül nagymértékű különbségek fedezhetők fel például a kifizetett kompenzációs összegek terén. A szerzők ezt a jelentős különbséget azzal magyarázzák, hogy a zsidóság nagyobb szervezettséggel és jobban kialakult intézményes rendszerrel rendelkezett a roma/cigány közösséggel szemben. Ennek következményeként a zsidóság a holokauszttal kapcsolatos saját narratíváját láthatóbbá és jobban elérhetővé tudta tenni a társadalom egésze számára, míg sok országban a roma/cigány holokauszt, vagy ahogyan a roma/cigány közösség nevezi: porajmos⁶ során elszenvedett sérelmek hosszú évtizedekig szinte láthatatlanok maradtak a többségi előtt (Romsics, 2018).

A versengő áldozattudat elődjeként tekinthető Bronfenbrenner (1961) „tükörkép” fogalma, melyet azon jelenség leírására használt, hogy a hidegháború során az amerikaiak és a szovjetek kölcsönösen megbízhatatlannak, irracionális agresszornak tartották egymást. Ennek következményeként mindkét csoportnak szilárd meggyőződése alakult ki arról, kik a „jó” és kik a „gonoszak”. Ahogy fentebb már említésre került, ehhez hasonló folyamatokat figyeltek meg a kezelhetetlen, elhúzódó csoportközi konfliktusok kapcsán is, amikor a résztvevő csoportok mindegyike áldozatként tekinthet magára (Bar-Tal, 2007).

A csoportközi viszonyokban gyakorta megfigyelhető a versengés. A versengés klasszikus szociálpszichológiai elmélete alapján akkor jellemzi a versengő attitűd a csoportokat, amennyiben a csoportok között konfliktus figyelhető meg valamilyen, a csoportok meggyőződése szerint korlátozott mértékben hozzáférhető erőforrás elosztásának tekintetében (Sherif, Harvey, White, Hood, & Sherif, 1988). Ezek az erőforrások lehetnek konkrét, fizikaiak, de lehetnek szimbolikusak is, mint például a társas elismerés, társas támogatás stb. (Brewer & Rupert, 1998; Schopler, és mtsai., 2001; Pratto & Glasford, 2008).

---

⁶ Eredeti jelentése szerint elpusztítás, elnyeletés. Magyarországi lovári alakja a pharrajimos, magyar megfelelője a „roma holokauszt”. Becslések 220.000-1.500.000 közé helyezik a roma/cigány holokauszt áldozatainak számát a Második Világháború során (About & Abakunova, 2016).

A csoportközi versengő kollektív áldozattudatban a csoportok tagjai abban érdekeltek, hogy bemutassák, a csoportjuk igazságtalan módon többet szenvedett, mint a másik csoport, ez pedig hasonló versengéshez vezethetnek, mint a klasszikus, Sherif és munkatársai által leírt (Sherif, Harvey, White, Hood, & Sherif, 1988) csoportközi konfliktusok. A versengő áldozattudat mind az egyén, mind pedig a közösség szintjén kifejtheti hatását (Noor, Brown, Gonzalez, Manzi, & Lewis, 2008; Noor, Brown, & Prentice, 2008a). Kollektív szinten megnyilvánulhat például olyan közös történelmi narratívák kialakításában (média által, politikai nyilatkozatok segítségével), melyek az áldozati versengés tényét helyezik a középpontba. Egyéni szinten viszont nagy különbségek jelentkehetnek abban, hogy valaki milyen mértékben kapcsolódik be az áldozati versengésbe. Ennek az egyik legfőbb moderátora, feltételezhetően, hogy a személy milyen mértékben azonosul a versengő áldozattudattal rendelkező csoporttal: minél jobban azonosul, feltehetően annál nagyobb mértékben involválódik ő maga is a versengésbe (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Ahhoz, hogy megértsük, hogyan alakulhat ki olyan csoportközi helyzet, mint Ruandában a kilencvenes években, ahol például a hutuk annak ellenére mutatták a kollektív versengő áldozattudat jeleit, hogy brutális kegyetlenséggel gyilkolták le a tuszikat (Mamdani, 2001), közben pedig egy olyan kollektív mentális állapot alakult ki a hutu közösségben, mely teljesen vakká tette őket a tuszik szenvedésére, érdemes megvizsgálunk a versengő áldozattudat egyéni és kollektív szinten tetten érhető működését.

2.4.1 Versengő kollektív áldozattudat az egyén szintjén

Csoportközi konfliktus esetén a résztvevő csoportok tagjai hajlamosak a konfliktus résztvevőit ágensek és recipiensek csoportjára bontani. Az ágensek azok a csoportok vagy személyek, akiknek módjukban áll jól vagy rosszat cselekedni, akik aktív módon képesek befolyásolni a cselekményeket. A recipiensek pedig akik az események során passzívak maradnak, esetlegesen elszenvetői lesznek az ágens csoportok vagy személyek viselkedésének. Ezek a kizárólagos kategóriák adják az alapját az úgynevezett „morális típusalkotásnak⁷” (Gray & Wegner, 2009). A kategóriák kizárólagossága abból fakad, hogy amennyiben egy csoportot jó vagy rossz recipienseként észlelnek az egyének, annál inkább csökken ugyanezen csoport észlelt ágenciája. Gray és Wegner (2009) példájában azt a

---

⁷ Moral typecasting – fordítás tőlem

személyt, akiről tudható, hogy genetikai okok miatt érzékenyebb a fájdalomra, kevésbé tartják felelősnek lopás esetén, mint azt, akiről tudható, hogy kevésbé érzékeny a fájdalomra. Mivel a személy érzékenyebb a fájdalomra, tehát elszenvedője (recipiens) valami rossznak, ezért az emberek általában kevésbé feltételezik róla, hogy elkövető (ágens) lehet egy elítélendő helyzetben. Ugyanez igaz fordítva is. Bár egy morálisan elítélendő cselekmény elkövetése elvileg nem függ össze valakinek a fájdalomra való érzékenységgel, mégis, az emberek egy erkölcsileg elítélendően viselkedő személyről kevésbé feltételezik, hogy érzékeny lenne a fájdalomra. Ennek magyarázata szintén az ágens és a recipiens kölcsönösen egymást kizáró szerepköre: az elkövető (ágens) szerepköre nem fér össze egy rossz tulajdonság vagy esemény elszenvedésével. Mindezek alapján logikusnak hangzik, hogy a morális típusalkotás folyamatának eredményeképpen csak egy igazi áldozat és egy igazi elkövető csoport létezhet (Noor, Brown, & Prentice, 2008b). A szelfkategorizációs elmélet (Turner & Reynolds, 2001) alapján ráadásul a csoportok inkább abban érdekeltek, hogy a saját csoportjukra morális szempontból áldozatként tekintsenek, míg más csoportokra elkövetőként (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012).

A versengő áldozattudatot tovább erősítheti a társas összehasonlítás folyamata. A társas összehasonlítás egy általánosan megfigyelhető emberi viselkedés, mely során személyek bizonyos más személyeket és/vagy csoportokat egyfajta standardnak jelölik meg, és önmagukat ezekhez a standardokhoz mérve ítélik meg, amennyiben más objektív módja nincs a saját értékük megítélésére (Festinger, 1954). Az összehasonlítás célja alapvetően, hogy a személy a lehető legobjektívabb képet kapja társas státuszáról, azonban az önfejlesztés motivációja is felfedezhető benne (Guimond, 2006). Ráadásul, a csoporttagok általában érdekeltek abban, hogy olyan dimenziók mentén hasonlítsák össze magukat más csoporttagokkal, amelyekben jól teljesítenek (Wills, 1981; Mussweiler & Bodenhausen, 2002). Ilyenkor azonban könnyen kialakulhat olyan helyzet, ahol az egyén szelfje szempontjából fontos összehasonlítás veszélyessé válik, mert a másik csoport „jobban teljesít” az adott dimenzióban. Az önértékelés-karbantartás modellje⁸ szerint (Tesser, 1988) a saját csoport tagjai fenyegetettséget élnek meg, amikor egy másik csoport jobban teljesít a számukra fontos területen. Ennek következtében pedig lépéseket tesz a fenyegetettség elhárítására. A versengő kollektív áldozattudat szempontjából mindez azt jelenti, hogy amennyiben a másik csoport adott esetben többet szenvedett, mint a saját csoport, az fenyegetést jelenthet a saját csoport önértékelése szempontjából (Noor, Schnabel,

---

⁸ Self-Esteem Maintenance model – saját fordítás

Halabi, & Nadler, 2012). A morális típusalkotást is figyelembevéve, ha a másik csoport többet szenvedett, mint a saját csoport, azaz inkább tekinthető recipiensnek, mint ágensnek, akkor felmerülhet annak a veszélyes is, hogy a saját csoport válik ágenssé, azaz elkövetővé. Az áldozati versengés feltételezhetően ennek a fenyegetettségérzésnek az elkerülését is szolgálhatja.

Egy további szociálpszichológiai mechanizmus, amely hozzájárulhat versengő áldozattudathoz, hogy az áldozatok és az elkövetők különböző módon jellemzik ugyanazt a sérelmet okozó eseményt. Ez a „jelentőségi különbség⁹” (Baumeister & Stillwell, 1997) azért figyelhető meg, mert az áldozatok és az elkövetők perspektívája alapvetően más, ennek következtében pedig teljesen eltérő narratívát alakíthatnak ki (Kearns & Fincham, 2005). Míg az elkövetők általában alul-, addig az áldozatok általában túlértékelik az események súlyosságát és igazságtalanságát. Kearns és Finchman (2005) vizsgálatában ez a különbség akkor is fennállt, amikor az elemzés során a kontrollváltozók között felvonultatták az esemény szubjektíven megítélt súlyosságát. Az eltérő perspektívák végső soron eltérő emlékezeti tartalmakhoz is vezethetnek, melyek tovább erősíthetik az áldozati versengést. Loftus és Schacter (Loftus, 1993; 2003; Schacter, 1999) munkássága alapján tudhatjuk, hogy az egyéni emlékezetet nagymértékben befolyásolják az emlékező egyének céljai és motivációi. Az emlékezet egyszerre konstruált és rekonstruált, melynek eredménye gyakorta távol esik a valós történésektől. Ugyanez figyelhető meg a sérelmekkel kapcsolatosan is: az egyén, ha sérelmet okoz másoknak általában alulbecsüli a saját felelősségét, és túlértékeli a saját viselkedésének igazságosságát (Kearns & Fincham, 2005). Erőszakos csoportközi konfliktusokban megfigyelték továbbá a saját csoport torzított emlékezetét a saját erőszakos cselekedeteivel kapcsolatosan (Sahdra & Ross, 2007) és a másik csoport bocsánatkérésével kapcsolatosan (Philpot & Hornsey, 2011). Tekintettel arra, hogy a kollektív emlékezés egyik módja az elbeszélés (Pennebaker, Páez, & Rimé, 1997), az egyéni szinten tetten érhető, kollektív versengő áldozattudattal összefüggésbe hozható torzítások minden bizonnyal kollektív szinten is megfigyelhetőek (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012).

---

⁹ Magnitude gap – fordítás tőlem

2.4.2 A versengő kollektív áldozattudat a közösség szintjén

Nem csak az egyéni emlékezetre jellemző a konstruktivitás. A kollektív emlékezés esetén megfigyelhető, hogy a közösségekben megmaradó emlékek alapvetően a közösség kontextusában szerveződnek, hiszen a társadalom szolgáltat keretet a kollektív emlékezésre (Halbwachs, 1992). A csoportok, közösségek, nemzetek a saját történetükkel kapcsolatban azokra az eseményekre emlékeznek élesebben, amelyek nagy hatással voltak a csoportra nézve (Pennebaker, Páez, & Rimé, 1997), ezen emlékek közül is kiemelkedhetnek olyan „mitologizált”, specifikus események, melyeket alapvetően meghatározzák a közösség identitását. Példa az ilyen eseményre a korábban is tárgyalt Volkan-féle választott trauma (Volkan, 2001; 2006). A választott traumák története generációkon átívelő, szimbolikus jelentéssel bíró különleges emlékezeti tartalommal válik, amely felélesztheti az ősi ellenségeskedéseket, fokozhatja a jelen konfliktusait, vagy éppen újakat generálhat leginkább azáltal, hogy érzelmi kérdéseket legalább olyan fontosságúvá emel, mint a „valós” problémákat (Volkan, 2001). Ahogy korábban láthattuk, ezek, a közösség identitásának szempontjából központi jelentőséggel bíró múltbeli események gyakorta akadályozzák a többi csoport szenvedéseivel kapcsolatos empátiát (Chaitin & Steinberg, 2008). Az empátia hiányát Mack (1991) „áldozati egoizmusnak” nevezte, melynek forrása az áldozati státusból fakadó feljogosítottság-érzés a kevésbé proszociális viselkedésre. Utóbbira – személyközi szinten – szemléletes példával él Zitek és munkatársai (Zitek, Jordan, Monin, & Leach, 2010). Kísérleteik során meggyőző bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy az önmagukra áldozatként tekintő személyek jóval alacsonyabb hajlandóságot mutatnak másoknak segíteni, mint akik nem tekintenek áldozatként magukra. Ez a hatás számos az áldozattudatot kialakítani hivatott feladatban (korábbi sérelmek felidézése, igazságtalan vereség videojátékban) stabilan megfigyelhető volt. Az „áldozati egoizmus” ráadásul olyan ideológiák kialakulását és/vagy megerősödését eredményezheti társadalmi szinten, melyek a feljogosítottság-érzésen alapulnak (Moses & Moses-Hrushovski, 1990). Hasonló folyamat figyelhető meg a bevándorlókkal szembeni előítéletesség kialakulása esetén. Martinovic és Verkuyten (2013) kutatásai szoros összefüggést találtak az „őslakossági”¹⁰ meggyőződések és a külső csoportokkal szembeni ellenséges attitűdök között. Értelmezésük szerint a magas azonosulás a saját csoporttal, valamint az a meggyőződés, hogy az ország lakosai pusztán amiatt, mert régóta élnek az országban jogot formálhatnak más, erős összefüggésben van az

---

¹⁰ Autochthony – saját fordítás

idegennek ítélt kulturális normák elutasításának hajlandóságával. Ugyanígy, a választott traumára való emlékeztetés – akár hivatalos megemlékezések segítségével – növelheti a rivális csoporttal szembeni ellenséges viselkedési hajlandóságot továbbá csökkentheti az ellenségességből következő kollektív felelősségérzést és büntudatot (Wohl & Branscombe, 2008). Schori, Klar és Roccas (2009) továbbá arra hívja fel a figyelmet, hogy a jelen konfliktusainak mentális reprezentációja „beszennyeződhet” a választott traumák reprezentációi által. Példájkban Mahmud Ahmadinezsád¹¹ szociális reprezentációját vizsgálva arra jutottak, hogy számos izraeli zsidó a jelenkor Hitlereként emlegeti Ahmadinezsádot. A fentiekből arra következtethetünk, hogy minél inkább központi eleme a kollektív áldozattudat (és a hozzá tartozó választott trauma) a közösség identitásának, annál inkább kritikus jelentőségű a kizárólagos áldozati státusz fenntartása, ebből kifolyólag pedig annál nagyobb az esélye a versengő áldozattudat kialakulásának és/vagy erősödésének (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012).

A versengő áldozattudat kialakulása alapvetően összefügghet kulturális folyamatokkal. A másik csoporttal szembeni erőszakot akár egy társadalom kulturális életének jelentős része is legitimálhatja (Galtung, 1990). Galtung „kulturális erőszak” elméletében a társadalom egészét átszövő erőszak megjelenhet a vallásban, politikában, művészetekben, nyelvben, sőt akár a tudományos életben is. Az „igaz háború doktrínája¹²” például egy olyan kulturális narratíva, mely szerint bizonyos körülmények esetén jogos a nyílt erőszak alkalmazása (Christie, Tint, Wagner, & Winter, 2008). Talán nem meglepő módon az ilyen kulturális erőszak-narratívák csak a saját csoporton belül találhatnak elfogadásra, a külső csoport hasonló narratívái csak ritkán fogadhatóak el. A kulturális erőszak elmélete alapján a versengő áldozattudathoz feltételezhetően a média is hozzájárulhat. A hírközlések általában az aktualitások, „itt és mostban” történő események bemutatásából állnak. Egy elhúzódó csoportközi konfliktus esetén azonban az aktuális kisebb pengeváltások azt a benyomást kelthetik, hogy a konfliktus valójában egy olyan zéró-összegű játszma, melyben az egyik fél győzelme szükségszerűen a másik fél vereségével jár együtt (Galtung & Lynch, 2010). A média gyors tudósítása nyomán ráadásul egyre kevesebb figyelem tevődhet a konfliktus eredeti gyökereire, és egyre nagyobb mértékben erősítheti meg a csoportközi konfliktust a „mi” és „ők” tudat kialakításával. A fentiek pedig lépésről-

---

¹¹ Mahmud Ahmadinezsád az Iráni Köztársaság elnökeként 2005-2013. között Irán egyik legbefolyásosabb politikai vezetője volt. Számos kijelentése okán vádolták antiszemitizmussal, holokausztagadással. Többször hangsúlyozta, hogy Izraelt „el kellene törölni a térképről” (Fathi, 2005).

¹² Bellum Iustum

lépésre alakíthatják ki az áldozattudat ethoszát, melyről fentebb volt szó (Gillis, 1994; Oren, Bar-Tal, & David, 2004).

2.4.3 A versengő kollektív áldozattudat dimenziói

A kollektív áldozattudat akkor válik versengő áldozattudattá, ha a csoporttagok valamilyen dimenzió vagy dimenziók mentén egyedinek érzik a csoportjuk áldozati történetét. Ez az egyediség-érzés fakadhat a sérelem fizikai dimenziójából, a veszteség anyagi mértékétől, annak kulturális dimenziójából, a sérelem okozta pszichés következmények mértékéből vagy pedig legitimitációjának mértékéből (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012).

Fizikai veszteségek olyan csoportközi konfliktusokban fordulhatnak elő, ahol a csoportok szándékosan, erőszakosan lépnek fel egymással szemben. A történelem számtalan olyan példával szolgál, ahol közösségek egymás elleni erőszakos cselekedetei tömegek elvesztésével járt. Ahhoz, hogy a saját csoport bizonyítsa, fizikai szempontból többet szenvedett, mint más csoportok, egyszerűen összeszámolhatja a konfliktus emberi veszteségét (Noor, Brown, & Prentice, 2008a; 2008b). A veszteségek összeszámolásakor ugyanolyan torzítások érvényesek, mint amelyekről már korábban is szó volt: a saját csoport veszteségeinek túlbecsülése mellett megjelenik a másik csoport veszteségeinek alulértékelése, például a másik csoport szenvedéseinek relativizálásával. Pratto és Glasford (2008) kísérleteiben azt vizsgálta, hogy valós csoportközi konfliktusokban hogyan alakul a csoporttal azonosuló személy vélekedése az emberi élet értékéről (akár megmentett, akár elvesztett életek). Eredményeik szerint az élet értékének megítélése legalább részben függ a személyek etnocentrizmusától¹³ és a csoportközi versengés mértékétől. Az amerikai állampolgárok magasabbra értékelték az amerikai állampolgárok életének értékét például az iraki vagy afgán emberi élet értékével szemben abban az esetben, ha a két csoport között valamilyen rivalizálás volt megfigyelhető. Ez a különbség stabil maradt akkor is, ha amerikai harcoló katonai veszteséget hasonlítottak össze iraki vagy afgán civil veszteséggel. A fizikai veszteségek mértékével kapcsolatos versengés akkor is megjelenhet, ha az egyik az abban résztvevő egyik csoport a többség szemében agresszorként, elkövetőként vett részt. Ez

---

¹³ Saját etnikum vagy nemzet szolgál a viszonyítás alapjául, gyakorta jár együtt a saját etnikum felsőbbrendűségébe vetett hittel (kulturális etnocentrizmus).

figyelhető meg Chilében, ahol általánosan elfogadott nézet, hogy Pinochet uralma alatt a baloldaliak sokkal nagyobb mértékű fizikai veszteségeket szenvedtek el, mint a jobboldaliak. Ennek ellenére, a jobboldaliak gyakran emlegetik fel a baloldali gerillatámadások okozta sérelmeiket (Roniger & Sznajder, 1999). A fizikai veszteségek számszerű mértékével való versengés ugyanígy megfigyelhető a ruandai konfliktusban mind a hutuk, mind a tuszik oldaláról (Mamdani, 2001).

Az erőszakos csoportközi konfliktusokban a fizikai veszteségek mellett számos példát találhatunk az úgynevezett strukturális erőszakra, melyben közvetlen erőszak nem éri az áldozatokat, ám jelentős anyagi veszteséget élnek meg például velük szemben diszkriminatív társadalmi berendezkedés miatt (Christie, Tint, Wagner, & Winter, 2008). Ilyen anyagi veszteség lehet az otthon elvesztése, az oktatáshoz vagy munkalehetőséghez való hozzáférés korlátozása. Sherif (Sherif, Harvey, White, Hood, & Sherif, 1988) klasszikus, realiztikus csoportközi konfliktus elmélete szerint a csoportok gyakran versengenek korlátozottan hozzáférhető erőforrásokért. Amennyiben egy csoport kevesebbet tud megszerezni ezekből az erőforrásokból, mint a másik csoport, az felérhet egy vereséggel a versenyhelyzetben. Az ilyen igazságtalannak vélt, anyagi erőforrásbéli egyenlőtlenségek adhatják a szikrát az olyan újabb csoportközi konfliktusokhoz, mint például a versengő kollektív áldozattudat. Ez volt megfigyelhető Észak-Írországban az észak-ír protestáns és katolikus közösség közötti konfliktus során. Tény, hogy ez a konfliktus számos okra vezethető vissza, de az egyik oka a protestánsok vélt diszkriminációja volt: a katolikusok jobb lakhatási, oktatási feltételekkel rendelkeztek a konfliktust megelőzően, mint ők (Cairns & Darby, 1998). Az erőforrásokban tapasztalt különbségek sok esetben nagyon szubjektíven alakulhatnak, ahogy ezt a relatív deprivációs elmélet is leírja (Runciman, 1966; Walker & Smith, 2002). Az elmélet szerint a társas összehasonlítás következményeként egyének és/vagy csoportok diszkrepanciát érezhetnek közöttük, amivel rendelkeznek, és ami szerintük megilletné őket (de la Sablonnière, Taylor, Perozzo, & Sadykova, 2009). Csoportszinten a relatív depriváció általában azzal a meggyőződéssel társul, hogy a saját csoport igazságtalan módon kevesebb erőforráshoz juthatott hozzá, és/vagy az erőforrások elosztásában hátrányosan különböztetik meg a csoportot (Zagefka, Noor, Brown, de Moura, & Hopthrow, 2011). Ennek okaként pedig gyakran korrupt politikai berendezkedést feltételeznek, mely a másik csoportot részesíti előnyben (Eidelson & Eidelson, 2003). Utóbbi mértéke akár komplett, világméretű összeesküvés-elméletek mértékét is öltheti (Douglas, Sutton, & Cichočka, 2017), ahogy ezt Lengyelországban is

megfigyelték a lengyelek zsidósággal szembeni áldozati versengésénél (Bilewicz, Winiewski, Kofta, & Wójcik, 2013), de hasonló következtetésekre jutottak a Indonéziában, ahol az iszlámmal való azonosulás egyik alapja volt az áldozati versengés és az összeesküvés-elméletekben való hit (Mashuri & Zaduqisti, 2014). Az igazságtalannak vélt, szubjektív erőforráskülönbségek esetén is igaz, hogy az előnyben levő csoportok is versenghetnek, különösen, ha fenyegetve érzik előnyüket, például intézményes változások, politikai választások okán.

A versengő kollektív áldozattudat kulturális dimenziója is tetten érhető. A kultúra ebben a kontextusban egy általános világlátásként értendő, mely hatással van az egyén társas világról alkotott képére (Ross, 1997; Lehman, Chiu, & Schaller, 2004). Egy csoportközi konfliktusban a felek kulturális depriváció élményét vagy akár a teljes kulturális megsemmisüléstől való félelmet is átélhetik (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). A kulturális depriváció élménye fakadhat a nyelvhasználat korlátozásából, a saját nyelv elvesztéséből, az adott közösségre egyedileg jellemző szokások eltűnéséből, hagyományok eltűnéséből, vagy egyszerűen csak a korábbi életmód radikális megváltozásából. Ezek elvesztése vagy fenyegetettsége megszakíthatja a csoport időbeni kulturális kontinuitását, veszélyt jelenthet annak identitására, normáira, értékeire és hagyományaira (Hammack, 2008; Gone, 2008). A kulturális fenyegetettség egyik legismertebb példája a 2010. szeptember 11-i terrortámadás utóélete. A támadást számos politikus a nyugati élet elleni támadásként értékelte. Az ilyen kulturális fenyegetettség az áldozati versengés mellett a csoportok közötti ellenségességet is közvetlenül előidézhetheti (Stephan & Stephan, 2000). Solomon, Greenberg és Pyszczynski (2004) terror-menedzsment elmélete szerint a kulturális világgépünk tulajdonképpen egy elhárító mechanizmus a szorongás ellen, amelyet az életünk végességének tudata kelt bennünk. Az elméleten alapuló kutatások alapján elmondható, hogy ha egy csoport fenyegetve érzi a saját kultúráját, annak érdekében, hogy megvédje azt, ellenségesebb attitűdöt vesz fel más csoportokkal szemben (Eidelson & Eidelson, 2003; Greenberg & Kosloff, 2008). A kulturális fenyegetettség érzéséhez ráadásul hozzájárulhat, hogy a társadalmak és velük együtt a kultúrák lassú, de állandó változáson mennek keresztül. A fenyegetettség élményében a „természetes” változásokat nehéz elválasztani a másik csoport tetteinek hatásától, így könnyen kialakulhat az az érzés, hogy az amúgy külső behatás nélkül megtörténő változásokért (pl. generációs, technológiai, szokásbeli változások) is a másik csoport felelős (Ross, 1997). A kulturális fenyegetettségéből fakadó áldozattudat tehát bizonyos esetekben úgy is kialakulhat, hogy egy már fennálló csoportközi

ellentét közepette történik valamilyen, a saját csoport kultúráját érő jól észlelhető változás, melynek felelőseként a rivális csoportot teszi meg a közösség (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012).

A viktimizáció mindezek mellett pszichés distresszt és fájdalmat is okozhat (Bar-Tal & Salomon, 2006; Barber, 2001). Fontos megjegyezni, hogy mindez kialakulhat az anyagi, fizikai és kulturális veszteségek okán is, ám pusztán a fenyegetettség-érzés hatására is (Eidelson & Eidelson, 2003). A Kelet-Német Demokratikus Köztársaságban a társadalomban széleskörben elterjedt megfigyelés és kémkedés olyan fenyegetettség-érzést teremtett a lakosságban, amely önmagában gyanakvással töltötte el az egyéneket, valós sérelmek bekövetkezése nélkül is (Childs & Popplewell, 1996). A szenvedés pszichés dimenziója ugyanolyan módon tovább öröklődhet, mint a történelmi traumák narratívái, sőt akár társas identitásformáló erővel is bírhat (Hammack, 2008; Lickel, Miller, Stenstorm, Denson, & Schmader, 2006). Az ír identitást például jelentősen formálta az 1840-es évekbeli írországi éhezés (Hayden, 2003). Természetesen, ahogy a választott traumák esetén (Volkan, 2001), az áldozattudattal összefüggő pszichés szenvedés is válhat az identitás központi elemévé (Hammack, 2008), különösen akkor, ha a csoport tagjai a saját szenvedéseiket kizárólagosnak és nagyobb mértékűnek, jelentősebbnek élik meg, mint a többi csoport szenvedését (Vollhardt, 2009a).

Végül, annak ellenére, hogy a csoportok elismerik egymás szenvedését, az események legitimitásával és igazságosságával kapcsolatban mégis versenyre kelhetnek (Bar-Tal, 2000b). A kollektív versengő áldozatiság ezen dimenziójának lényege, hogy a csoportok úgy érzik, a velük történtek igazságtalanabbak, mint a más áldozati csoportokkal történtek (Noor, Brown, & Prentice, 2008b). A másik csoport szenvedéseinek legitimitásának megkérdőjelezése vagy relativizálása pedig utat nyithat a másik csoporttal szembeni agresszió legitimálásának (Čehajić-Clancy & Brown, 2010). Itt is megjegyzendő, hogy az áldozattudat legitimitásának kérdése nem függ össze a szenvedés objektív mértékével. Példaként szolgál erre a diszkrepanciára, hogy Izrael álláspontja szerint az izraeli támadások alapvetően katonai objektumok ellen irányulnak, addig a Hamas támadásai alapvetően civil célpontok elleniek (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). Annak ellenére, hogy mind fizikai, mind anyagi értelemben nagyobb kár éri a palesztinokat ezekben a támadásokban, Izrael a saját tetteit legitimnek, saját szenvedését igazságtalannak, a palesztin támadásokat pedig illegitimnek, szenvedéseiket pedig jogos bosszú eredményének, igazságosnak tartja (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). A valóságban

a versengő kollektív áldozattudat eddig említett dimenziói nem különülnek el élesen egymástól, és gyakorta felmerül, hogy a csoportok az áldozati versengésben azokat a szenvedés-dimenziókat emelik ki, amelyek nagyobb mértékben hozzájárulhatnak a kizárólagos áldozati státuszuk fenntartásához.

2.4.4 A versengő kollektív áldozattudat pszichológiai funkciói

Az áldozatnak tekintett csoportokat gyakran tartják gyengének, tehetetlennek (Prilleltensky, 2008; Shnabel & Nadler, 2008), gyakori, hogy alacsony ágenciával rendelkezőnek hiszik (Gray & Wegner, 2009), vagy éppen megalázottnak (Lindner, 2006). Ezek alapján nehéz elképzelni, hogy csoportok miért akarnának versengeni az áldozati státuszért. Számos példa adódik arra, amikor egy csoport tagjai, melyre áldozatként tekintenek, legszívesebben elutasítanak az áldozati státuszt. A Második világháborút követően sokan igyekeztek magukévá tenni az „új izraeli” identitást, mely elutasítja a passzív, tehetetlen, ágencia nélküli áldozat szerepét (Nadler, 2001; Zertal, 2005). Mindehhez azt is érdemes hozzátenni, hogy az elkövető csoportok általában nem szívesen szembesülnek az általuk elkövetett bűnökkel, sőt előfordulhat, hogy a korábbi erőszakos cselekedeteik ellenére még nagyobb ellenségességet mutatnak az áldozati csoport irányába például a másik csoport infrahumanizációjával (Castano & Giner-Sorolla, 2006). Szomorú példa erre a folyamatosan növekvő antiszemitizmus és másodlagos antiszemitizmus¹⁴ annak következményeként, hogy a zsidó közösségek emlékezetükben meg szeretnék őrizni az áldozati történetüket (Imhoff & Banse, 2009). Megemlékezéseik azonban az elkövető csoportot az általuk elkövetett bűnökre fogják emlékeztetni, mely ellenségességet válthat ki belőlük. Ennek egyik lehetséges oka, hogy az elkövető csoportok egyik alapvető igénye, hogy a bűneik alól feloldozást, a tetteik megbocsátásra leljenek. A csoportközi konfliktusokat követő megbékélési folyamatot általában kifejezetten hátráltatja az elkövető csoportok felelősségének felemlegetése (Shnabel & Nadler, 2008). Ugyanígy az áldozatok szenvedésének láthatóvá válása jelentős diszkomfortérzést válthat ki a be nem avatkozók

---

¹⁴ A másodlagos antiszemitizmus elmélete szerint a Második Világháborús német atrocitásokra történő emlékeztetés averzív büntudatérzést válthat ki, ami pedig védekező attitűdhöz vezethet. Egy személy minél inkább ért egyet azzal, hogy a zsidóságnak nem kellene már többet foglalkoznia a holokauszttal, vagy hogy a zsidóság csak nyereszkedésből, előnyszerzésből foglalkozik a holokauszttal, feltételezhetően annál inkább jellemző az adott személyre a másodlagos antiszemitizmus (Imhoff & Banse, 2009; Imhoff, 2010).

csoportjából (Lerner, 1971), akik szintén gyakorta válnak ellenségessé az áldozatokkal szemben. Ez esetben az igazságos világba vetett hit¹⁵ alapján azt feltételezhetik, hogy az áldozatok bizonyára kiérdemelték, ami történt velük, és együttérzés helyett inkább hibáztatni kezdik őket (Gray & Wegner, 2010). Zagefka és munkatársai (2011) kutatásában természeti katasztrófák és csoportközi (ember okozta) konfliktusok áldozatainak történő adakozási hajlandóságot vizsgálta. Eredményeik szerint a be nem avatkozók nagyobb hajlandóságot mutattak az áldozati csoport hibáztatására csoportközi konfliktusok esetén és kisebb hajlandóságot mutattak az adakozásra. Mindezek ellenére, az áldozati státusz megszerzése és vagy fenntartása, különösen a kizárólagos áldozati státuszé, számos előnnyel járhat. A kizárólagos áldozati státusz megszerzésére irányuló áldozati versengés következtében erősödhet a csoport kohéziója, a saját csoport morálisan megkérdőjelezhető viselkedése legitimációt nyerhet, lehetővé válik a saját csoport felelősségének háraitása, elkerülhetők a negatív csoportalapú érzelmek és lehetővé válik más csoportok akár morális akár anyagi támogatásának jogos igénylése (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012).

Mind a csoportközi versenyhelyzet (Sherif, Harvey, White, Hood, & Sherif, 1988), mind pedig a kollektív áldozattudat képes növelni a csoport kohézióját (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). A versengő kollektív áldozattudattal együtt járó fenyegetettség-érzés könnyen sarkallhatja a csoporttal azonosuló egyéneket a nagyobb összetartásra (Ignatieff, 2006; Ramanathapillai, 2006; Wohl, Branscombe, & Reysen, 2010). Az összetartozás érzése ráadásul generációkon is átívelhet a csoporttörténet narratíváinak segítségével, melyek hangsúlyozzák a korábbi generációk és a jelen csoport tagjai közötti köteléket (Christie, Tint, Wagner, & Winter, 2008; Lickel, Miller, Stenstorm, Denson, & Schmader, 2006). A megnövekedett csoportkohézió tehát nem egyszerűen egy „ideológiai” közösség okán alakulhat ki, továbbá a kohézió növekedésével nem egyszerűen a személy valahová tartozásának szükséglete elégülhet ki (Correll & Park, 2005), hanem a sérelmek egyedisége okán kialakuló közösségérzés megvédheti az egyéneket és a csoportot a későbbi igazságtalanságoktól is (Ramanathapillai, 2006; Noor, Brown, & Prentice, 2008a; Wohl, Branscombe, & Reysen, 2010; Stern, 1995). Az áldozati státusz fenyegetettségéből megerősödő csoportban változatos csoportalapú érzelmek figyelhetők meg. Jellemző

---

¹⁵ Az igazságos világ hipotézis vagy hiedelem egy olyan meggyőződés, mely szerint a személy cselekedeteit szükségszerűen morálisan helyes következmények fogják követni (Lerner, 1980). Ez a meggyőződés gyakran vezet az áldozati csoportok hibáztatásához, hiszen egy morálisan igazságos világban egy embert csak azért érhet sérelem, mert megkérdőjelezhető módon cselekedett: azaz a felelősség az áldozatot terheli azért, ami vele történt (Montada & Lerner, 1998). Ebben a gondolkodásban gyakori érv erőszakos bűncselekmények esetén „nem kellett volna odamennie/ott lennie” vagy nemi erőszak esetén a „rendesen fel kellett volna öltöznie”.

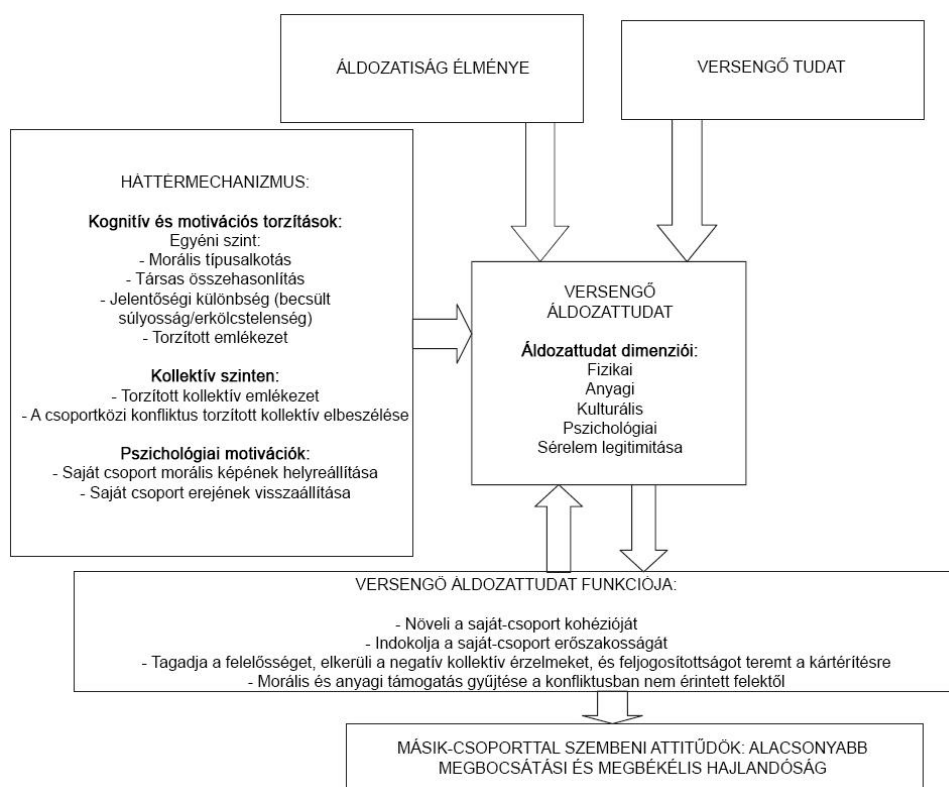
egyrészt a másik csoporttal szembeni bizalmatlanság (Eidelson & Eidelson, 2003), továbbá a másik csoport létezésének jogosságának megkérdőjelezése is jellemezheti a saját csoportot (Kelman, 2008). Megjelenhet a megalázottság érzése (Lindner, 2006), a félelem és defenzivitás (Skitka, Bauman, Aramovich, & Morgan, 2006) vagy akár a passzivitás is (Ginges & Atran, 2008). A versengő áldozattudattal rendelkező csoportot jellemezhetik olyan cselekvésre készítető érzelmek (Mackie, Devos, & Smith, 2000) is, mint a kollektív szorongás (Wohl, Branscombe, & Reysen, 2010), vagy mint a kollektív düh és harag (Pennekamp, Doosje, Zebel, & Fischer, 2007; Rice & Benson, 2005; Tam, és mtsai., 2007). Utóbbiak nagyban hajlamosítják a csoportot a konfrontációra, mely akár fizikai erőszakot is jelenthet. A versengő áldozattudat esetében is igaz, hogy a csoportközi agressziót megelőzheti a „morális elszakadás”, mely legitimál olyan tetteket is, amelyeket a csoport más helyzetben nem tartana erkölcsösnek (Bandura, 1999). A versengő áldozattudat és a vele kéz a kézben járó fenyegetettség-érzés hatékony eszköze lehet a csoport kohéziójának megnövelésére, kifejezetten az elhúzó, hosszan tartó fenyegetettséggel járó helyzetekben. Olyannyira igaz ez, hogy a múltbéli viktimizációs történetek analógiaként történő alkalmazása a jelen konfliktusaiban jelentős mobilizációs erővel bír. Ez történt Jugoszláviában, ahol a Török birodalom által a szerbek ellen elkövetett agresszió történetére való emlékeztetés hatására növekedett a szerbek fenyegetettség-érzése. Ez a fenyegetettség-érzés pedig legitimé és a társadalom által támogatottá tette a megelőző csapásokat (Mamdani, 2001; Noor, Brown, & Prentice, 2008b; Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Ahogy korábban láttuk, a kollektív áldozattudat megvédheti a csoportot az immorális, erőszakos cselekedetek felelősségének felvállalásától (Wohl & Branscombe, 2008). Ennek módja általában a versengő áldozattudatban rejlik: a saját csoport nagyobb mértékű szenvedésének hangsúlyozása a másik csoportéval szemben. Amennyiben a saját csoport igazságtalanul többet szenvedett, mint a másik, a saját csoport későbbi erőszakos megnyilvánulásai önvédelemként is tekinthetők, hiszen „nem volt más választásuk” ebben az igazságtalan helyzetben (Čehajić-Clancy & Brown, 2010). Mindez lehetővé teszi a csoport számára az erkölcsi normáikkal összeegyeztethetetlen cselekmények okán érzendő kollektív büntudat elkerülését (Branscombe, Slugoski, & Kappen, 2004). Bár mind a kollektív büntudat, mind pedig a kollektív szégyen megjelenhet a kollektív áldozattudattal összefüggésben, a két csoportalapú érzelmeknek drasztikusan különböző hatása van a csoportközi viselkedésre. Míg a kollektív szégyen alapvetően az áldozattudatból fakadó passzivitással, kontrollvesztettséggel, stigmával függ össze (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012; Nadler, 2001; Zertal, 2005) és az azonosulás módjának és/vagy tartalmának

megváltoztatásának igényét eredményezheti (például rekatégorizációt (Crisp, Stone, & Hall, 2006)), addig a kollektív büntudat érzésének kulcsa az elkövetői felelősség felvállalása, következménye pedig a sértett fél valamilyen módon történő kompenzációja (Iyer, Leach, & Crosby, 2003). Fontos megjegyezni, hogy a kollektív büntudat nem feltétlenül jár együtt a másik csoporttal szembeni ellenséges érzések, előítéletesség csökkenésével (Branscombe, 2004). A kollektív büntudat ezen gondolatmenetben a felelősség elfogadása, és az áldozati státuszról való részleges vagy teljes lemondás (hiszen egy áldozat nem lehet ágens). Éppen ezért a csoportok rendkívül nagy erőfeszítést tesznek a kollektív büntudat elkerülésének érdekében, így megőrizve az áldozati státuszukat (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Az elkerülés mikéntjét a nemzetközi szakirodalomban felmentő kognícióknak (Roccas, Klar, & Liviatan, 2006), a magyar szakirodalomban pedig felmentő stratégiáknak szokták hívni (Szabó, Mészáros, & László, 2012). A felmentő stratégiák célja a saját csoport erkölcsösségébe vetett hit, egyfajta morális hitelesség megőrzése (Sullivan, Landau, Branscombe, & Rothschild, 2012).

Az egyik ilyen elkerülési stratégia a múltbéli atrocitásokkal kapcsolatos idői távolságtartás. Peetz, Gunn és Wilson (2010) megfigyelte, hogy német vizsgálati személyek, ha a holokauszt alatt németek és más csoportok által elkövetett bűneiről olvastak, időben messzebb helyezték a német atrocitásokat. Ha azonban csak német cselekményekről olvastak, ez a távolítás nem jelent meg. Az időbeli távolítás együtt járt az alacsonyabb kollektív büntudattal és a jóvátételi hajlandósággal, míg azok a vizsgálati személyek, akik ilyen idői torzítással nem éltek, nagyobb mértékű kollektív büntudatot éltek át és nagyobb hajlandóságot mutattak az esetleges jóvátételre. A felelősség hátrításának másik eszköze, hogy a csoportok önkényesen változtatják meg morális standardjaikat például oly' módon, hogy több bizonyítékot kérnek a másik csoport megkérdőjelezett szenvedéseiről (Miron, Branscombe, & Biernat, 2010). Ezek a példák jól illusztrálják, hogy a versengő kollektív áldozattudat egyik funkciója, hogy a csoportot megóvja a saját tetteivel kapcsolatos rossz érzésektől, mint a kollektív büntudat. Ráadásul a versengő áldozattudat a konfliktus megoldása után is hasznos lehet a csoportnak, hiszen csökkentheti a másik csoport jóvátételi igényeit, és a viktimizáció hangsúlyozásával maximalizálhatja a saját csoportnak nyújtott segítséget (Manzi & González, 2007). Amilyen fontos a csoportközi konfliktusok okán keletkező pszichés stressz és maga a konfliktus menedzselése, annyira fontos lehet a külső csoportok támogatásának elnyerése. Ezek a csoportok morális és anyagi támogatásukkal akár a támogatott csoport javára is billenthetik a konfliktust. A saját csoport versengő

áldozattudata tehát azon túl, hogy a saját csoport tagjai számára összetartást és kisebb pszichés megterhelést jelentenek, a konfliktust szemlélő többi csoport számára kialakíthatják a saját csoport makulátlan, de legalábbis kevésbé elítélhető morális énképét. Az önmagát hitelesen ártatlannak, áldozatnak bemutatni tudó csoport jóval nagyobb támogatásra számíthat egy konfliktusban (Simon & Klandermans, 2001). A versengő kollektív áldozattudat következményeinek összefoglalását ld. az 1. ábrán.

1. ábra A versengő áldozattudat folyamatábrája (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012)

2.5 Exkluzív és inkluzív áldozattudat

A kollektív áldozattudat fentiekben felsoroztatott szakirodalmát áttekintve feltűnhet, hogy amikor kollektív áldozattudatról beszélünk, általában azt értjük alatta, hogy a csoportok a saját szenvedéseiket egyedinek, kiemelkedő jelentőségűnek élik meg. Ezt az áldozattudatot exkluzív (kizárólagos) kollektív áldozattudatnak nevezzük (Bilali & Vollhardt, 2013). Az exkluzivitás igénye lehet konfliktus-specifikus és globális. Előbbi esetén az exkluzív áldozattudattal rendelkező csoport a rivális másik csoportnál nagyobb

mértékű szenvedéseit hangsúlyozza. Utóbbi esetén vagy nincs összehasonlítási alap az áldozati csoport számára, vagy pedig minden másik szenvedő csoportnál súlyosabbnak és igazságtalanabbnak vélik saját szenvedéseiket (Vollhardt & Bilali, 2015). Korábban már említésre került, hogy nem ez az egyetlen lehetséges áldozati tudat. Előfordul az is, hogy egy közösség kollektív áldozattudata lehetővé teszi a többi csoport szenvedéseinek elismerését azon fenyegetettség-érzet nélkül, hogy az adott csoport elveszítené saját áldozati státuszát. Az inkluzív (bennfogadó) áldozattudat arra utal, hogy a csoport nem a szenvedései egyediségét hangsúlyozza, mint az exkluzív áldozattudat esetében, hanem pontosan, hogy saját áldozattörténetének más csoportok szenvedéseivel való hasonlóságát emeli ki (Vollhardt, 2009b). Az inkluzív áldozattudat kialakulhat csoportközi kontaktus során, amikor a csoportok tagjai hallhatnak egymás történeteiről (Andrighetto, Mari, Volpato, & Behluli, 2012). A korábban említett, Frankenthal által alapított Szülők köre családi fórum (PCFF) jó példa erre, hiszen a fórumban izraeli és palesztin gyászoló családok oszthatják meg egymással veszteségtörténetüket, ezzel elismerést szolgáltatva mindkét csoport számára (Landau, 2003). A figyelem felhívása a szenvedés hasonlóságaira jelentős mértékben hozzájárulhat a csoportok megbékéléséhez, feltéve, ha elfogadják ezt az inkluzív nézőpontot (Staub, Pearlman, Gubin, & Hagengimana, 2005). Fontos megjegyezni, hogy a konfliktus-specifikus inkluzív áldozattudat kialakítása minden bizonnyal óriási nehézségekkel jár a globális inkluzív áldozattudathoz képest (Vollhardt & Bilali, 2015). Ráadásul az áldozati történet vélt hasonlóságának és különbözőségének hangsúlyozása egyidejűleg is megtörténhet: egy csoport bizonyos tekintetben hasonlóságot érezhet más csoportok szenvedéseivel (például a konfliktus típusát illetően), de különbözőséget élhet meg más dimenziókban (például a konfliktus időtartamában, anyagi veszteségek mértékében). Mindez összhangban van fölérendelt identitáskategóriákkal kapcsolatos vizsgálatok eredményeivel. Ezekben a kutatásokban a csoportközi ellentéteket azzal próbálták enyhíteni, hogy a szembenálló csoportok számára egy fölérendelt, inkluzívabb identitáskategóriát kínáltak. Az eredmények szerint laboratóriumi és természetes körülmények között is csak rövidtávon működhet ez a stratégia. Úgy tűnik, hogy bár a csoporttagok képesek azonosulni az új, fölérendelt identitáskategóriával, a korábbi „alkategóriájuk” elismerését ugyanúgy igényelni fogják (Hornsey & Hogg, 2000; Crisp, Stone, & Hall, 2006; Dovidio, Gaertner, & Saguy, 2009). Ennek megfelelően Vollhardt (2013) annak fontosságát emeli ki, hogy a csoport áldozatiságának egyediségét minden esetben érdemes valamilyen szinten elismerni, hiszen a fölérendelt identitáskategóriák és a viktimizációval kapcsolatos túlzottan inkluzív szemlélet sértő lehet a közösségre nézve.

Shnabel és munkatársai (2013) palesztin és izraeli zsidó vizsgálati személyekkel végzett kutatásában azt találta, hogy a közös regionális identitás (közös kulturális gyökerek) hangsúlyozása nem volt hatással a két csoport közötti konfliktussal kapcsolatos megbékélési hajlandóságra, míg az inkluzív áldozattudat előmozdítása növelte a megbékélési hajlandóságot. Ennek oka szerintük az, hogy az inkluzív áldozattudat magában foglalja a csoportok szenvedésének elismerését, a fölérendelt identitás viszont elmosza azok egyediségét. Másrészt, az inkluzív áldozattudat, mivel emlékezteti a csoportokat a saját és mások szenvedésének összevethetőségére, ezért jobban inkább összefügg az empátiával és a segítő szándékkal, mint a konfliktussal összefüggésbe nem hozható fölérendelt identitáskategória (Vollhardt, 2015).

Számos történelmi és jelenkori példát találhatunk arra, hogy a csoportok azon meggyőződése, hogy korábbi sérelmeik hasonlóak más csoportokéhoz, empátiára, segítségnyújtásra és összefogásra sarkallja az áldozati csoportot. Mindez előfordulhat akár egyazon társadalmon belül is, amikor az egyik áldozattudattal rendelkező csoport a másik érdekében tesz lépéseket (Vollhardt, 2015). 2010 szeptember 11-e után az Egyesült Államokban élő japán közösség tüntetett az Egyesült Államokban élő muszlim-amerikai közösséget ért diszkrimináció ellen (Murray, 2008). Glasford és Calgano (2012) vizsgálatában azok a latin-amerikai származású fiatalok, akiket emlékeztettek az afro-amerikai társaikhoz hasonló hátrányos helyzetére, nagyobb hajlandóságot mutattak arra, hogy az afro-amerikai társaikért lépéseket tegyenek. Arra is találunk példát, hogy áldozattudattal rendelkező csoportok összefognak, és kollektív módon cselekednek. Simon és Klandermans (2001) arra hívják fel a figyelmet, hogy a kollektív politikai aktivizmus egyik fő tényezője a csoportok közös áldozattudata. Remek példa erre a hetvenes évekből a „Szivárvány Koalíció” az Egyesült Államokban élő afro-amerikaiakat, latin-amerikaiakat, ázsiai gyökerekkel rendelkező amerikaiakat és indián származású amerikaiakat kovácsolta össze, akik közösen küzdöttek a faji egyenlőtlenségek ellen és a társadalmi igazságosságért (Gay, 2006; Kaufman, 2003). Glasford és Calgano (2012) másik vizsgálatában azok a latin-amerikai származású személyek, akiket emlékeztettek arra, hogy az etnikai csoportok együtt képesek működni, sokkal nagyobb mértékben támogatták az afro-amerikaiak és a latin-amerikaiak összefogását. Az általános inkluzív áldozattudat azt is lehetővé teszi, hogy a viktimizált csoportok akár a világ másik végén levő más viktimizált csoportokkal

szolidaritást mutassanak (Vollhardt, 2015). Észak-Írorszáiban például a falfestmények¹⁶ nem csak az észak-ír konfliktusban szembenálló felekről emlékeznek meg, hanem olyan áldozati csoportokról, mint a palesztinok, a baszkok vagy éppen az amerikai őslakosok. Hasonló nemzetközi példa a Harmadik Világ Szolidaritás mozgalom, mely az 1959-es bandungi konferencián¹⁷ alapult, és ami világszerte több kisebbségi mozgalom megalakulását tette lehetővé, többek között a Black Power mozgalomét¹⁸ (Young, 2006).

Korábbi történelmi traumák áldozatai és az áldozatok leszármazottjai az inkluzív áldozattudat okán felléphetnek a jelen konfliktusaiban fenyegetett csoportok támogatásáért. Az ilyen mozgalmakra számos példát találhatunk. A Nagy-Britanniában működő World Jewish Relief (World Jewish Relief, 2019) egy brit zsidó szervezet, mely humanitárius katasztrófák áldozatainak nyújt segítséget a világ minden táján. A szervezet 2013-2014-ben a ruandai mészárlás áldozatait segítette, és olyan kurzusokat hirdetett, melyek célja a jövőbeni tömeggyilkosságok és más emberi katasztrófák elkerülése volt (Tabaro, 2014). Vollhardt (2013) vizsgálatában azok a vizsgálati személyek, akik mind a zsidóság, mind pedig más csoportok veszteségeiről is olvashattak a holokauszt kapcsán, nagyobb mértékben mutattak hajlandóságot arra, hogy minden szenvedő csoportnak támogatást nyújtsanak. Ezzel szemben, azok a vizsgálati személyek, akik csak a zsidóság szenvedéseiről olvastak csak az aktuális, zsidósággal szembeni csapások ellen léptek volna fel. Ez az eredmény megerősíti azt az elképzelést, mely szerint az inkluzív áldozattudat és a korábban szenvedő csoportok közös megemlékezései, közös fellépésre sarkallhatja a résztvevő áldozati csoportokat, ráadásul a fellépésük nem csak a saját csoportjukkal szembeni igazságtalanságok megakadályozásáért történhetnek, hanem más, hasonló áldozati történettel rendelkező csoportok megóvására is irányulhatnak (Vollhardt, 2015). Fontos megjegyezni, hogy bizonyos körülmények között a táiban értelmezett inkluzivitás, más körülmények között a szelektív inkluzivitás lehetséges. Előbbire példa Cohrs, McNeill és Vollhardt (2015) vizsgálata, amelyben arra hívják fel a figyelmet, hogy az észak-ír katolikus és protestáns konfliktusban a megbékélésre való hajlandóság akkor nőtt jelentősen, amikor

---

¹⁶ Az észak-írországi falfestmények szimbolikus jelentőséggel bírnak Észak-Írország számára. Észak-Írország-szerte közel 2000 falfestmény jeleníti meg Írország múltját, jelenét, politikai konfliktusait (Kerr, 2014).

¹⁷ Az Indonéziában található Bandung városában megtartott, bandungi konferencia 1955 óta az első nagyszabású Afro-ázsiai politikai konferencia, melyen afrikai és ázsiai országok képviseltették magukat. A konferencia célja a kolonializmus és az egyenlőtlenség elleni harc volt (Iida, 1988).

¹⁸ A Black Power (Fekete Erő) az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején az Egyesült Államokbeli afro-amerikai közösség számára kiemelkedő jelentőségű mozgalom volt, később pedig elterjedt politikai szlogené vált. A mozgalom célja a fekete egyenjogúságért való küzdelem volt, ám részben a mozgalomnak köszönhető az afro-amerikai érdekeket képviselő intézményrendszer kialakításának kezdete is.

a két csoport szenvedéseinek hasonlóságát általánosan mutatták be. Amikor viszont a szenvedés bizonyos konkrét aspektusaiban történő hasonlóságot mutatták be, a megbékélési hajlandóság csökkent, feltehetően versengő áldozattudat felerősödése miatt. Sok esetben azonban kizárólag a szelektív inkluzivitás képzelhető el. A csoportok hasonlóságot találhatnak áldozattudatukban az elkövető csoport kilétét illetően, valamint a sérelemmel összefüggésbe hozható esemény tekintetében. Mindkét esetben fennáll azonban annak a lehetősége, hogy a csoportok áldozati versengésbe kezdenek (Vollhardt, 2015). Az Egyesült Államokban élő örmény közösség számos tagja kifejezi, hogy az örmények áldozati történetét a zsidósággal hasonlónak tartják, azonban utóbbi csoport szenvedéseit sokkal szélesebb körben ismerik el, mint az övéket (Vollhardt, Mazur, & Lemahieu, 2014). Az összehasonlítás következtében nagyobb eséllyel alakulhat ki a versengő áldozattudat, amennyiben az összehasonlításban résztvevő csoportok egy társadalom tagjai. Ebben az esetben az összehasonlítás kimenetele potenciálisan veszélyesebb lehet, mint akkor, ha egy másik társadalomban levő csoporttal vetnénk össze az áldozati történetet (Vollhardt, 2015). Gay (2006) tanulmányában pontosan erre hívja fel a figyelmet: az Egyesült Államokban élő afro- és latin-amerikai közösség a csoportközi kontaktus és egymás áldozati narratíváinak megismerése utat nyithat egy gazdasági és politikai versengésnek, mely a többségi társadalom elismerésének megszerzésére irányulhat. Bár a szelektív inkluzív áldozattudat csoportközi viszonyokra gyakorolt hatásának széleskörűbb feltárása még várat magára, az áldozati narratívák összehasonlításán alapuló inkluzivitás könnyen kontra-produktív válnak. Az összehasonlítás során olyan új áldozati kategóriák alakulhatnak ki, amelyek az inkluzivitás növekedése helyett pont az exkluzív áldozattudatot erősítik meg (Migdal, Hewstone, & Mullen, 1998). Önmagában az, ráadásul, hogy az áldozati történetekben több hasonlóságot keresünk nem feltétlenül segíti elő az inkluzív áldozattudat kialakulását (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012).

A fenti példákból számos következtetés vonható le (Vollhardt, 2015). Egyrészt, a kollektív áldozattudatnak nem csak káros hatásai lehetnek a csoportközi viszonyokra és magára a társadalomra. A csoportok által is elfogadott közös, inkluzív áldozattudat előmozdíthatja a csoportközi proszociális viselkedést, csökkentheti a csoportközi feszültségeket. Mindez akkor lehetséges, ha ez az inkluzív áldozattudat lehetővé teszi a résztvevő csoportok egyedi áldozattudatának elismerését (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Másrészt, az áldozati történet észlelt elismerésének különbségei növelhetik a versengő áldozattudatot. Éppen ezért, az inkluzív áldozattudat kialakulása szinte lehetetlen,

amennyiben a kollektív áldozattudattal rendelkező csoportok társadalmi erőforrásokért (beleértve az elismerést is) kénytelenek versengeni (Vollhardt, 2015). Harmadrészt, az áldozattudattal rendelkező csoportok nagymértékben különbözhetnek abban, hogy globális, vagy pedig szelektív inkluzív áldozattudattal rendelkeznek, továbbá, ha szelektív, akkor milyen dimenziók mentén fogadják el a sérelmek összehasonlítását (Cohrs, McNeill, & Vollhardt, 2015; Cohrs, Vollhardt, & Mckeown, 2018). Ezen különbségek figyelmen kívül hagyása ellentétes hatást válthat ki, és növelheti az áldozati versengést.

Az inkluzív áldozattudat kialakulásának gátat szabhat a saját csoport glorifikációja (Vollhardt & Bilali, 2015). A glorifikáció az exkluzív áldozattudattal mutatott együttjárást, azonban az inkluzívval nem. Azok a személyek tehát, a saját csoportjukat felsőbbrendűnek tartják, nagyobb mértékben meg vannak győződve a csoportjuk áldozattörténetének különlegességéről, és a másik (rivális) csoporttal szembeni konfliktus negatív kimeneteléről. Az inkluzív áldozati tudattal rendelkező személyek viszont kevésbé hisznek a saját csoportjuk kivételességében. A másik csoporttal szembeni ellenséges attitűdök ráadásul önmagukban is akadályozhatják a másik csoporttal való bármilyen hasonlóság észlelését. Greenberg (2006) példájában az Állampolgári jogok mozgalma¹⁹ nagy kihívásokkal nézett szembe a résztvevő afro-amerikai és amerikai zsidó közösség néhány tagjának rasszista megnyilvánulásai miatt, annak ellenére, hogy a Mozgalomban történő együttműködésük a korábbi szisztematikus elnyomásuk közös élménye okán volt lehetséges. Csoportok elutasíthatják az inkluzív áldozati gondolkodást, amennyiben ez a csoport különlegességét fenyegeti. Hornsey és Hogg (2000) érvelése szerint a fölérendelt identitáskategóriák következményeképpen a csoport úgy érezheti, hogy nem ismerik el az egyediségét. Az észlelt identitásfenyegetettség egyik lehetséges következménye a másik csoporttal szembeni ellenséges attitűdök és kognitív torzítások kialakulása. Mindez különösen igaz a csoporttal magasan azonosuló személyek és kisebbségi csoportok esetében. (Crisp, Stone, & Hall, 2006; Dovidio, Gaertner, & Saguy, 2009). Kísérleti eredmények alapján elmondható, hogy a másik áldozati csoporttal szembeni legtámogatóbb attitűd akkor alakulhat ki, ha a saját csoport szenvedéseinek egyedisége is elismerésre kerül (Vollhardt, 2013; Vollhardt & Bilali, 2015). Ennek elmulasztása haragot és reaktanciát (Rosenfeld, 1999), más esetekben versengő áldozattudatot válthat ki a csoportból (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012), és csökkenhet a csoport pszichológiai jólléte, valamint a megbékélésre való hajlandóság

---

¹⁹ Az amerikai Állampolgári jogok mozgalma (Civil Rights Movement) egy kb. 1954-1968. között működő politikai mozgalom volt, melynek fő célja az Egyesült Államokban élő afro-amerikai közösség jogaiért való küzdelem volt.

(Vollhardt, Mazur, & Lemahieu, 2014). Az inkluzív áldozattudat esetében az is számít, hogy ki kommunikálja az áldozati történetek hasonlóságát. Az eddigi vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a pozitív csoportközi attitűdők kialakítása szempontjából a legelőnyösebb – nem meglepő módon –, ha a saját csoport tagjai hangoztatják a hasonlóságokat. Amennyiben a másik áldozati csoport tagjai teszik ezt, az kisebb mértékű, de még mindig javuló attitűdökhöz vezethet, ha azonban egy külső, semleges csoport teszi ezt, a csoportközi attitűdők nem változnak jelentős mértékben (Gómez, Dovidio, Gaertner, Fernández, & Vázquez, 2013). Mindezek mellett a korábbi történelmi tapasztalatok olyan kedvezőtlen élményeket szolgáltathatnak egy csoport számára, melyek akadályozzák az inkluzív áldozattudat kialakulását. Ugyanígy, egy társadalom strukturális berendezkedése is gátat szabhat az inkluzivitásnak. Számos palesztin az Izraellel szembeni elhúzódó konfliktus miatt nehezen tudja a holokauszt áldozataként látni az izraeli zsidókat. Azok, akik viszont képesek empátiát mutatni a zsidóság múltbéli sérelmeivel gyakorta leckeként emlegetik a holokausztot, melynek arra kellett volna megtanítania a zsidóságot, hogy inkább békére törekedjenek szomszédaikkal (Litvak-Hirsch, Chaitin, & Zaher, 2010). A jelenben is zajló konfliktusokban tehát a csoportok kevésbé érzik morális kötelezettségüknek a más áldozati csoportoknak való segítségnyújtást, különösen, ha az adott konfliktusban rivális csoportról van szó (Warner, Wohl, & Branscombe, 2014). Lengyelországban például a zsidó közösség nehezen képes inkluzív áldozattudatot kialakítani a lengyelekkel szemben, amikor a holokauszt során és azt követően a lengyelek számos sérelmet okoztak a zsidó közösségnek (Bilewicz & Jaworska, 2013). Végül, de nem utolsó sorban, az inkluzív áldozattudat kerékkötője lehet az is, ha a csoportok között jelentős gazdasági és/vagy társadalmi erőkülönbség figyelhető meg. Ilyen esetben a magasabb státuszú csoporttal szemben nehezebb empatikusnak lenni, még akkor is, ha rendkívül nagy hasonlóság fedezhető fel a kevésbé magas státuszú csoport áldozattörténetében (Gay, 2006; Greenberg, 2006; Dovidio, Gaertner, & Saguy, 2009). Vollhardt (2015) szerint az inkluzív áldozattudat kialakítása különböző társadalmi intézkedések segítségével mozdítható elő. Először is a (történelem)oktatásnak kiemelten fontos szerepe van abban, hogy egy közösség tagjai tudomást szerezzenek más csoportok áldozati narratíváiról is. Kiemelt jelentősége lehet a csereprogramoknak, amelyek révén megteremtődhet a csoportközi kontaktus, és a csoportok tagjai betekintést nyerhetnek a másik csoport tagjainak életébe. Továbbá fontos szerepet játszhat a média is azáltal, ahogyan az éppen aktuális csoportközi konfliktusokat bemutatja.

Bár az eddigiek alapján csábítónak hangozhat az inkluzív áldozattudat „mesterséges” kialakítása, Vollhardt (2015) arra is felhívja a figyelmet, hogy az ilyen kezdeményezések számos csapdahelyzetet teremthetnek. Az egyik ilyen az általa „morális kötelezettség csapdájának” nevezett helyzet. Sokan a saját élményeiken keresztül jutnak arra, hogy a múltbéli sérelmeket átélő csoportok egyfajta morális kötelezettséggel rendelkeznek, hogy segítséget nyújtsanak más áldozati csoportoknak (Vollhardt, 2012), ám sok esetben más csoportok elvárásaként jelenik meg ez a kötelezettség. A nemzetközi konfliktusokat szemlélő, be nem avatkozó felek általában úgy vélik, hogy az áldozati csoportoknak morális kötelezettségük, más áldozati csoportok segítése (Warner & Branscombe, 2012), továbbá a többségi társadalom tagjai nagyobb toleranciát várnak el a kisebbségi csoportok tagjaitól más kisebbségi csoporttagokkal szemben (Fernández, Branscombe, Saguy, Gómez, & Morales, 2014). Ennek következményeképpen pedig azokat a csoportokat, akik áldozati múlttal rendelkeznek, és nem mutatnak a többség számára elfogadható toleranciát más áldozati csoportokkal szemben, a többségi társadalom tagjai kevésbé tartják erkölcsösnek, mint más, hasonlóan alacsony mértékű toleranciát mutató, de nem stigmatizált csoportot (Fernández, Branscombe, Saguy, Gómez, & Morales, 2014). Az inkluzív áldozattudatot ráadásul arra is felhasználhatják csoportok, hogy legitimálják morálisan megkérdőjelezhető tetteiket. Erre mutat rá egy Bosznia-Hercegovinában (Čehajić-Clancy & Brown, 2010) lezajlott kutatás, ahol annak ellenére, hogy a szerbek tömegesen követtek el atrocitásokat a bosnyák muzulmán közösség ellen, a saját észlelt áldozattudatuk mégis jelentős volt. Ez az eredmény összhangban van Sullivan és munkatársai (Sullivan, Landau, Branscombe, & Rothschild, 2012) eredményeivel. Vizsgálatukban azt találták, hogy a társadalmilag előnyösebb helyzetben levő csoportok tagjait, például férfiakat, szembesítettek azzal, hogy sérelmet okoztak más csoportok tagjainak, gyakran hivatkoztak saját sérelmeikre tetteik magyarázata okán. Az inkluzív áldozattudat tehát az előnyösebb, nagyobb hatalommal rendelkező csoportok számára egy olyan eszköz lehet, mellyel megóvhatják magukat a tetteikért való felelősségvállalás ellen, valamint megóvhatják saját morális énképüket (Vollhardt, 2015).

2.5.1 Az inkluzív kollektív áldozattudat funkciói

Az inkluzív áldozattudatra való törekvés számos előnnyel járhat a kollektív áldozattudattal rendelkező csoport számára. Következmenyeképpen a csoportot nagyobb figyelem fogja övezni, több támogatást remélhetnek más csoportoktól. Legyen szó akár a latin-amerikaiak tüntetéséről a fekete egyenlőségért (Glasford & Calgano, 2012), az amerikai zsidóság aláírásgyűjtése a darfuri mészárlás²⁰ megakadályozásáért (Vollhardt, 2013), vagy éppen az Egyesült Államokban élő japán közösség szimpátiatüntetése a szeptember 11-i eseményeket követően (Vollhardt, Mazur, & Lemahieu, 2014), az empátiát mutató csoportoknak nem származik közvetlen előnye a más áldozati csoportok támogatásából. Az empátiát mutató csoportok aggodalma más, hasonlóan viktimizált csoportokkal jó példa a vikariáló empátiára (Bar-Tal, 2000a; Cairns, Mallett, Lewis, & Wilson, 2003), azonban nem zárható ki, hogy az ilyen megnyilvánulások valójában stratégiai lépések annak érdekében, hogy fordított helyzetben a saját csoport részesülhessen ilyen támogatásban. Az áldozati csoportok tehát azért is lehetnek motiváltak arra, hogy az inkluzív áldozattudat ethosza alatt segítséget nyújtsanak más áldozati csoportoknak, hogy javítsák a morális megítélésüket (Hopkins, és mtsai., 2007), ezáltal pedig a későbbiekben elismerést kaphasson a saját csoport a korábbi sérelmeiért (van Leeuwen & Mashuri, 2013). A másoknak való segítségnyújtás ráadásul a saját csoport traumájának feldolgozásában is hasznos lehet, tehát a proszociális viselkedés ilyen megnyilvánulása gyakorta, de nem kizárólagosan, hosszabb távon a saját csoport érdekében történik (Hernández-Wolfe, 2011; Vollhardt, 2009b). Tekintettel arra, hogy a közösségek számára a saját áldozattudatuk és annak elismerése központi jelentőségű lehet a csoport identitásának szempontjából, másik csoportokkal szembeni proszociális viselkedés legalább hosszútávú önzetlenségének megkérdőjelezhetőségét nem érdemes elvetni (Batson, 1991). Az inkluzív áldozattudat előnye abban is megmutatkozik, hogy lehetőséget teremt az áldozati csoportok közötti szövetség kialakulására. Ezek a szövetségek általában egy közösen megfogalmazott társadalmi vagy politikai cél elérésének érdekében köttetnek, de az inkluzív áldozattudat ellenére nem feltétlenül szüntetik meg a másik csoporttal szembeni gyanakvást. Ugyanígy,

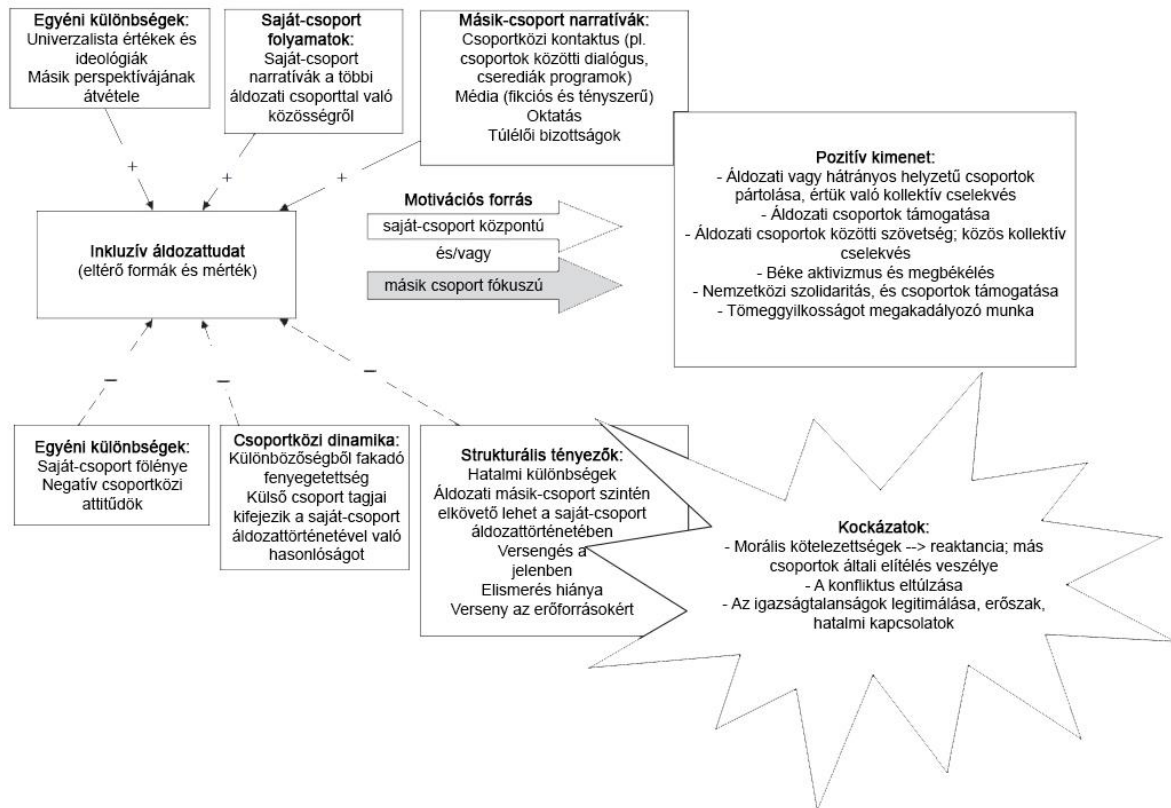
---

²⁰ A darfuri mészárlás egy 2003 óta napjainkig elhúzódó véres konfliktus Szudánban (Straus, 2005). A mészárlás során mintegy 100-400.000 ember veszítette életét az Egyesült Nemzetek jelentése szerint. Az etnikai tisztogatás célpontjában a darfuri régióban (Szudán nyugati részén, Csád keleti részén elterülő régió) élő fur, masalit és zaghawa törzsek állnak, akiket főként a szudáni kormány támogatásával működő Janjaweed nevű milícia tizedelt a 2000-es évek elején.

a csoportok közötti empátia nélkül is kialakulhat az inkluzivitás (Vollhardt, 2015). A kölcsönös empátia nélküli, inkluzív áldozattudaton alapuló szövetségek a politikai célok elérése esetén, vagy pedig a másik csoportban való csalódás esetén szét is hullhatnak (Vaca, 2004; Greenberg, 2006), azonban a hosszútávú együttműködés, a hosszú ideig fennálló csoportközi kontaktus és a csoportok áldozati narratívájával való találkozás elmélyítheti az áldozattudattal rendelkező csoportok szövetségét, mely ez esetben túlmutathat a rövidtávú célokra (Vollhardt, 2015). Az inkluzív áldozattudat hangsúlyozása a csoport érdekében állhat. Számos csoport igyekszik a szenvedéseit a zsidóság szenvedéseivel összehasonlítani, hiszen utóbbi univerzálisan elfogadott. A holokauszt a Második világháborút követően például a nyugat-európai identitás egyik sarokpontjává vált: a nyugat-európai közösség egyik összetartó ereje pontosan az, hogy minden nemzet egyetért abban, hogy egy a holokauszthoz esemény soha többé nem ismétlődhet meg (Kucia, 2015). Kelet-Európában a holokauszt központi jelentősége ilyen értelemben nem teremtődött meg, az 1990-es évektől kezdve azonban jelentős erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy ez megvalósuljon. A nyugati világban számos kisebbségi csoport igyekszik sérelmeit a zsidó közösség által elszenvedettekhez hasonlítani, hogy az univerzálisan elismert áldozattörténetnek megfelelően ők is elismeréshez jussanak (Power, 1999; Yildiz & Verkuyten, 2011). A már sokat említett észak-ír konfliktusban a politikai beszédekben nem a megbékélés érdekében igyekeztek megerősíteni a konfliktus-specifikus inkluzív áldozattudatot, hanem azért, hogy garantálhassák a saját csoporttal szembeni kártérítéseket és előmozdítsák a másik csoport kollektív büntudatát (Vollhardt, 2015). Hasonlóképpen, az általános inkluzív áldozattudat kialakítása kritikus lehet, hogy a saját csoport szövetségeseit szerezzék a zajló konfliktusban. Ez volt megfigyelhető egy izraeli publicisztikában, amely a kurdok Törökország általi szenvedéseit az izraeli zsidósággal hasonlította össze, majd arra a következtetésre jutott, hogy a kurdok kiváló szövetségesei lehetnének a régióban Izraelnek (Diker & Rhode, 2013).

Az eddigiekből úgy tűnhet, hogy az inkluzív áldozattudat kialakításához „egyszerűen” szükség van legalább két csoportra, melyek kollektív áldozattudattal bírnak, és egy közös, mindkét fél számára előnyös célra, mely mentén az együttműködésük formát ölthet. Számos esetben azonban az áldozati történetek észlelt hasonlóságai nem vezetnek közös tettekhez (Vollhardt, 2015). A kollektív cselekvéshez az inkluzív áldozattudaton kívül másra is szükség van. Fontos, hogy az összehasonlításra kerülő csoport pszichológiailag releváns legyen a saját csoport szempontjából. Ez a relevancia függhet például a csoportközi

kontaktus mértékétől. A saját csoport áldozattörténete, és az abból levont következtetések úgyszintén hozzájárulhatnak a kollektív cselekvési hajlandósághoz. Az olyan, áldozati történetből származó tanulságok, mint a „soha többé ne legyünk be nem avatkozók” vagy „soha többé ne legyünk elkövetők” nagymértékben növelhetik a más áldozati csoportokkal való együttműködési tendenciákat (Vollhardt, 2012; Klar, Schori-Eyal, & Klar, 2013). Az inkluzív kollektív áldozattudat hatásainak és működési mechanizmusának áttekintő ábráját ld. a 2. ábrán.

2. ábra Az inkluzív áldozattudat hatásainak és működési mechanizmusának ábrája (Vollhardt, 2015)

2.5.2 Áldozatok és elkövetők versengése az elismerésért

Korábban többször esett szó arról, hogy az áldozati versengés fő célja a versengő csoportok áldozati történetének elismertetése más csoportokkal. A versengésben résztvevő csoportok azonban általában nem egyforma társadalmi és hatalmi státusszal rendelkeznek, a korábbi sérelmek nem biztos, hogy ugyanolyan jelentőséggel vannak jelen a csoport történetében. Ezek a különbségek különböző pszichológiai motivációkat teremtnek az áldozati versengésre, továbbá a versengés tárgya is különbözhet (Noor, Schnabel, Halabi, &

Nadler, 2012). Ennek jobb megértésében segítséget nyújt a Megbékélés Szükséglet-alapú Modellje²¹ (Shnabel & Nadler, 2008; Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio, & Carmi, 2009), mely szerint az áldozati versengésben résztvevő áldozati és elkövetői csoportok más és más pszichológiai szükségletekkel rendelkeznek, és ezek más és más igényeket vonnak maguk után (ld. 3. ábra).

	Szerep	
	Áldozat	Elkövető
Sérült érzelmi források:	hatalom érzése (hatalom)	Nyilvános erkölcsi imázs (szeretet)
Másik féltől várt forrás:	felhatalmazás (pl. az áldozat szeretné elérni, hogy a másik felelősséget vállaljon)	elfogadás (pl. az elkövető empátiával fordul a másik felé)
Egyensúly helyreállítása:	helyreállított hatalomérzet	helyreállított nyilvános erkölcsi imázs
Eredmény:	megnövekedett hajlandóság a megbékélésre	

3. ábra A szükséglet-alapú megbékélés modellje (Shnabel, Nadler, Canetti-Nisim, & Ullrich, 2008)

Az a mód, ahogyan csoportok áldozati versengésbe kezdenek arról is információt szolgáltat, hogy az adott csoportok milyen mértékű fenyegetettséget élnek meg. Míg az áldozatok az erejük, a kontrollképességük és az autonómiájuk csökkenését és/vagy elvesztését élik meg, addig az elkövetők fenyegetve érezhetik az erkölcsi megítélésüket, veszélybe kerülhet a nagyobb közösséghez való tartozásuk (Tavuchis, 1993). Az áldozatok

²¹ Needs-based model of reconciliation – saját fordítás

motiváltak lesznek arra, hogy visszaszerezzék kontrollérzetüket, újból erősnek szeretnék érezni magukat, az elkövetők pedig az erkölcsi megítélésüket szeretnék helyreállítani, és megőrizni helyüket a nagyobb közösségben. Látható tehát, hogy annak ellenére, hogy mindkét csoport érdekelt lesz az áldozati versengésben, a résztvevők motivációi nagymértékben befolyásolhatják a versengés célját. Amennyiben a saját csoport tagjai elismerik a csoporttagjaik áldozattudatát, az áldozatok megerősítést és társas elfogadottságot kaphatnak a saját csoport tagjainak empatikus megnyilvánulásainak köszönhetően (Bar-On & Kassem, 2004). Kollektív szinten pedig a nemzetközi közösség általi elismertség eredményezheti az áldozati csoportok megerősödését (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Maercker és Mehr (2006) vizsgálatában arra keresték a választ, hogy milyen hatással van az áldozatokra, ha a sérelmükre elkövetett bűncselekményről beszámol a televízió. Az eddigiek alapján joggal várhatjuk, hogy a televízió tudósítása elismerést jelenthet az áldozatok számára, mely hozzájárulhat az áldozatok felépüléséhez. A longitudinális vizsgálat eredményei azonban éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak: amikor az áldozatok látták vagy hallottak ezekről a tudósításokról, a többségük negatív érzelmeket (félelmet, szomorúságot) élt át. Eredményeik kapcsán fontos megjegyezni, hogy az áldozati történet, a konkrét események bemutatása nem egyenlő az elismerés kifejezésével (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012), ezért nem is várható tőle, hogy az áldozatok megerősítésével járjon. Az áldozati csoportok szempontjából akkor a legkedvezőbb a sérelmeik elismerésének hatása, ha azt az elkövető csoport teszi meg, például nyilvános bocsánatkérés formájában (Minow, 1998). Amennyiben az elismerés egy harmadik, a konfliktusban szempontjából semleges csoporttól származik, vagy pedig az elkövető csoport adós marad az áldozati csoport elismerésével, az áldozattudattal rendelkező csoport jóval nehezebben tudja visszaszerezni korábbi erejét, ágencia- és kontrollérzését. A holokausztagadás jó példa arra, hogyan vonakodik elismerni az elkövető csoport az áldozati csoport sérelmeit (Schnabel & Dovidio, 2015). A korábbi sérelmek elismerése kulcsfontosságú, hiszen lehetővé teszi az áldozatok számára, hogy ők dönthessenek a jóvátételi tettek (például bocsánatkérés, anyagi kompenzáció stb.) elfogadásáról vagy elutasításáról.

Versengő kollektív áldozati helyzetben az elkövetők is azért szállnak versenyre, hogy a saját igényeiknek érvényt szerezzenek. Elkövetői szempontból az egyik legfontosabb igény a mások általi elfogadottság helyreállítása (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Az áldozati versengés tétje tehát, hogy az elkövető csoport korábbi sérelmeinek elismerése következményeként az áldozatok és a be nem avatkozók együtt érezzenek azokban, amik a

sérelem okozására vitték az elkövetői csoportot. Az együttérzés és az elkövetői csoport nézőpontjának elismerése lehetővé teszi a velük szembeni kedvezőtlen erkölcsi ítélet elhárítását (Exline & Baumeister, 2000; Exline, Worthington, Hill, & McCullough, 2003). Mindez ráadásul azt is lehetővé teszi, hogy az elkövető csoport ismét részese lehessen annak a morális közösségnek, amelyből az elkövetői mivoltuk miatt kiszorultak, ezzel pedig az elfogadás és a valahová tartozás iránti igényüket is ki tudják elégíteni. A ruandai mészárlás utáni években az elkövető, hutu közösség nézőpontjának megismerése sokat segített a hutuk elfogadásában és emberi mivoltuk helyreállításában (Staub, Pearlman, Gubin, & Hagemimana, 2005). Mivel az áldozatok hajlamosak súlyosabbnak ítélni sérelmeiket (Baumeister & Stillwell, 1997), mint az elkövetők, azok az áldozatok, akik megismerhetik az elkövetők perspektíváját, úgy érezhetik, hogy saját áldozati történetük nem kapott elég elismerést, hiszen a sérelmeik nagyobb mértéke ellenére figyelmet kaptak az elkövetők. Amikor pedig az elkövetők ismerik meg az áldozatok nézőpontját, könnyen érezhetik úgy, hogy az áldozatok eltúlozzák sérelmeiket mind objektív szempontból, mind erkölcsi értelemben. Utóbbi esetben az elkövetők az erkölcsi énképük fenyegetettségének csökkentésére törekednek (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Ezen a ponton is fontos megjegyezni, hogy az áldozati és elkövetői kategóriák általában nem különülnek élesen egymástól. A két szerep különválasztása nem egyszerűen konceptuális okokból fontos. Azok a csoportok, akik magukat az „igazi” áldozatnak gondolják, más szituációkban megélhetik elkövetői mivoltukat is. Az áldozati versengésük módja pedig az éppen aktív elkövetői vagy áldozati szerepnek megfelelően alakulhat. Az észak-ír konfliktusban a protestánsok egyszerre érezhetik magukat elkövetőnek, amikor a Protestáns Lojalista támadásokról beszélünk, és egyszerre érezhetik magukat áldozatnak, amikor az IRA terrorszervezet támadásairól beszélünk (Cairns, Mallett, Lewis, & Wilson, 2003). Előbbi kapcsán kifejezhetik igényüket az elfogadásukra, utóbbi esetén pedig a támogatásukra (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Amennyiben a résztvevő csoportok között jelentős különbség van a társadalmi erőforrások és status quo szempontjából, gyakori jelenség, hogy az előnyösebb helyzetben levő csoportot inkább tekintik elkövetőnek (Nadler & Liviatan, 2006). Az izraeli-palesztin konfliktusban mindkét fél jelentős sérelmeket okozott egymásnak, a nemzetközi közösség többsége mégis a palesztin sérelmeket helyezi előtérbe (Nadler & Schnabel, 2011). Mindkét fél érdeke, hogy áldozati státuszát bizonyítsa: a palesztin fél meg kívánja erősíteni azt, az izraeli pedig a korábbi sérelmeinek bemutatásával indokot szeretne szolgáltatni az esetlegesen immorálisnak értékelhető viselkedésére. Empirikus adatok (Nadler & Liviatan, 2006; Hornsey & Wohl, 2013) alapján elmondható, hogy

amennyiben a két fél alapvető bizalommal fordul egymás felé a palesztinok kedvezőbben fogadnak egy olyan bocsánatkérő levelet, amit egy izraeli politikus írt (megerősítés igénye), az izraeliek pedig kedvezően fogadták egy olyan, palesztin politikustól származó levelet, amely az izraeli sérelmekkel kapcsolatos együttérzést fejezte ki (elfogadás igénye). Annak ellenére tehát, hogy mind az áldozatok, mind az elkövetők igyekeznek sérelmeikért elismerést nyerni, a versengő kollektív áldozattudat versengő jellege sokszor a kerékkötőjévé válik a csoportközi viszonyok javulásának és a megbékélésnek (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012; Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio, & Carmi, 2009; Noor, Brown, & Prentice, 2008a; 2008b).

2.5.3 Az áldozati versengés enyhítése a megbékélésért

Míg a versengő kollektív áldozattudat egyértelműen távolabb viszi a csoportokat a megbékéléstől, az inkluzív áldozattudat általában közelebb visz a megbékéléshez, a megbékélés kulcsa általában a csoportok sérelmeinek elismerésében rejlik. A sérelmek elismerése viszont számos, már korábban is említett nehézségbe ütközik. Kelman (2008) elméleti értekezésében kiemeli, hogy az elhúzódó csoportközi konfliktusokban a résztvevő felek gyakran a másik fél identitásának elutasítására alapozzák, annak inverzeként definiálják saját identitásukat. A másik csoport identitásának tagadása elsősorban a másik csoport narratívájának elutasításában érhető tetten, valamint annak alapvető fiziológiai és pszichológiai szükségleteinek tagadásában. Egy csoport identitásának negálása jelentős pszichés distresszel jár csoporttagok számára, mely alapját adhatja az áldozati versengésnek (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Egy izraeli kutatásban a vizsgálati személyek az izraeli áldozattudattal kapcsolatos meggyőződéseit vizsgálták: a sebezhetőség-érzést, az igazságtalanság-érzést, a gyanakvást a palesztin féllal szemben, a felsőbbrendűség-érzést és a tehetetlenség-érzést. Az eredmények szerint a tehetetlenség-érzést leszámítva a felsorolt összes meggyőződés pozitív összefüggést mutatott a palesztinok kitelepítésének támogatásával. Minél kevésbé értenek egyet ezekkel a vizsgálati személyek, annál inkább támogatják az izraeli-palesztin konfliktus kompromisszumos megoldását (Maoz & Eidelson, 2007). Palesztinokkal végzett kutatások eredményei mindennek az inverzét mutatják. A magas kollektív áldozattudattal rendelkező, megalázottságot, elnyomást megélő palesztin személyek sokkal inkább támogatják az öngyilkos merényleteket, és utasítják el a konfliktus

békés megoldásának lehetőségét (Berko & Erez, 2005; Hafez, 2006; Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009; Vollhardt, 2009a). Ginges és Atran (2008) a gázai konfliktussal kapcsolatos vizsgálatában a megalázottság tehetetlenségi hatására²² hívja fel a figyelmet. Szerintük a konfliktus során megfigyelhető radikalizáció, lázadás és más erőszakos cselekmények nagyrészt a palesztinok megalázottság-érzéséből eredeztethetők, mely érzés egyre extrémebb válaszreakciókat mozdít elő, és egyre jobban akadályozza a megbocsátást.

Csoportközi konfliktusokban, szociálpszichológiai értelemben megbocsátásnak nevezzük azt, amikor a konfliktusban résztvevő csoportok csökkenő hajlandóságot mutatnak a másik csoporttal szembeni visszavágásra, és növekvő hajlandóságot mutatnak a másik csoporttal szembeni megbékélésre (McCullough, 2008). Mivel a megbocsátás kulcsfontosságú a megbékélés szempontjából, számos vizsgálat kívánta feltárni, hogyan lehet elősegíteni az ellenséges csoportközi viszonyok javítását ilyen módon (Wohl & Branscombe, 2005; Nadler & Liviatan, 2006; Tam, és mtsai., 2007; Noor, Brown, Gonzalez, Manzi, & Lewis, 2008; Noor, Brown, & Prentice, 2008a; 2008b). Ezen kutatási eredmények szerint a megbocsátás egy konstruktív stratégia, mely jelentősen hozzájárul a csoportközi bosszú csökkentéséhez, az áldozat-elkövető körforgás megállításához és a csoportok perspektíváját a fájdalmas múlttól a reményteli jövő felé helyezi át. Az áldozati versengés ugyanakkor jelentős mértékben csökkentheti az megbocsátásra való hajlandóságot (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Noor és munkatársai (Noor, Brown, & Prentice, 2008a; 2008b; Noor, Brown, Gonzalez, Manzi, & Lewis, 2008) elsősorban észak-írországi és chilei példákön keresztül több ízben is bizonyította ezt a fordított összefüggést. Úgy tűnik tehát, hogy a megbocsátás és az ebből következő megbékélés egyik legfőbb gátja az áldozati versengés, érdemes lehet utóbbi csökkentésének és/vagy megszüntetésének lehetőségeit sorra vennünk.

Korábban említésre került, hogy az identitásfenyegetettség-érzése hozzájárulhat az áldozati versengés kialakulásához (Ignatieff, 2006; Ramanathapillai, 2006; Bar-Tal, 2007; Wohl, Branscombe, & Reysen, 2010; Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012), csökkentésének így logikus módja útja lehet a csoportok fenyegetettség-érzésének csökkentése. Mindez összhangban van a megbékélés szükséglet-alapú modelljével is (Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio, & Carmi, 2009). Továbbá több empirikus példa is megerősíti a fenyegetettség-érzés csökkenésének kedvező hatását. A zsidó-német

---

²² Inertia effect – saját fordítás

kontextusban a megbékélési hajlandóságot növelte, amikor a zsidóság, azaz az áldozati csoport, megerősítő üzeneteket kapott a németektől, azaz az elkövető csoporttól, valamint, amikor a németek elfogadó üzeneteket kaptak a zsidóság részéről (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Hasonlóan növekvő megbékélési tendenciát figyeltek meg, amikor az 1956-os kfar quasimi²³ lövöldözést követően üzent az arab és az izraeli fél egymásnak (Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio, & Carmi, 2009). Bár ezek az eredmények biztatóak, összességében vegyes képünk van a versengő áldozattudat ilyen módon történő enyhítésével kapcsolatban. Helman (2002) és Bekerman (2002) az izraeli és palesztin példából kiindulva úgy gondolja, hogy amikor a csoportok megpróbálják egymást meggyőzni arról, hogy a saját sérelmeik jelentősebbek a másikénál, és hogy jelentős fenyegetettség-érzést élnek át, a diskurzus nagy eséllyel zátonyra fog futni. Sonneschein (2008) tanulmányát idézi Noor és munkatársai (2012), mely szerint viszont, amikor a zsidó résztvevők elismerték és nem tagadták a palesztin fél sérelmeit, továbbá a palesztinok együttérzésükről biztosították az izraeli zsidókat, mindkét csoport nyitottá vált egymás fenyegetettség-érzésének és áldozati státuszának elismerésére. Fontos megjegyezni, hogy Sonneschein alapvetően csoporttagok találkozásának következtetéseit vontta le, de a megerősítő és elismerő üzenetek kollektív szinten is célba érhetnek. Az úgynevezett Igazság és megbékélés bizottságok²⁴ lehetőséget biztosítanak az elkövetők számára, hogy kimutathassák megbánásukat, az áldozatoknak pedig lehetőségük van megbocsátani az elkövetőknek (Gobodo-Madikizela, 2008; Shnabel, Nadler, Canetti-Nisim, & Ullrich, 2008).

Az eddigiekből látható, hogy a fenyegetettség-érzés megszüntetése komoly nehézségekbe ütközhet, ráadásul inkább teoretikus, mint empirikus megalapozottsággal bír csak. Az áldozati versengés enyhítése azonban más úton is elképzelhető: a közös áldozati identitás kialakításával. Mindennek alapja a közös saját-csoport identitás modell²⁵ (Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman, & Rust, 1993; Gaertner & Dovidio, 2005), mely Turner és munkatársai (1987) szelf-kategorizációs elméletét felhasználva kijelenti, hogy minél inkluzívabb szelf-kategóriákkal azonosulnak a csoportok tagjai, annál hasonlóbbnak látják

---

²³ A kfar qasimi lövöldözés 1956. október 29-én történt. Az izraeli határőrség arab civilekre nyitott tüzet, akik megszegték a kijárási tilalmat. A lövöldözésben 48 ember vesztette életét, melyért 2007-ben Simón Peres, Izrael akkori elnöke hivatalosan is bocsánatot kért (Stern Y., 2007).

²⁴ Truth and Reconciliation Commissions – fordítás tőlem. Olyan, általában olyan ideiglenes, államilag felállított és működtetett bizottságok, melyek célja a közösséget, nemzetet érintő súlyos múltbéli eseményekkel kapcsolatos tényfeltárás. Ilyen bizottságokat állítottak fel többek között Dél-Afrikában az apartheid történéseinek feltárása céljából, de ilyen bizottság működött Kongóban, El Salvadorban és Kenyában is (Hayner, 2010).

²⁵ Common in-group identity model – fordítás tőlem.

egymást (Turner & Onorato, 1999). Azáltal tehát, hogy a csoporttagok egy fölérendelt, inkluzívabb kategóriában kezdenek el gondolkodni, enyhülnek a csoportközi torzítások, ez pedig egyfajta rekategorizációt is jelent. Egyre több empirikus adatunk van arra, hogy az inkluzívabb kategóriák hatására az áldozati és elkövetői csoport megbékélési hajlandósága növekedhet (Wohl & Branscombe, 2005; Noor, Brown, Gonzalez, Manzi, & Lewis, 2008; Noor, Brown, Taggart, Fernandez, & Coen, 2010; González, Jorge, & Noor, 2011). Ilyen inkluzívabb szelf-kategória példa, amikor szembenálló feleket, például német és zsidó vizsgálati személyeket arra kérték, hogy mind a németekre, mind a zsidókra gondoljanak az emberiség tagjaiként (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Noor és munkatársai (2012) érvelése szerint az ilyen próbálkozások hatékonyan mozdíthatják elő a megbocsátási hajlandóságot. A közös saját-csoport identitás modell azonban jelentős kritikákat kapott a hosszútávú hatásával kapcsolatban (Hewstone, 2000). Bár a modell laboratóriumi körülmények között valóban működik, a laboratóriumon kívül csak ideiglenesen képes megváltoztatni a kategorizációt (Noor, és mtsai., 2001). Az elméletet ért kritika okán több kiegészítéssel is éltek a szerzők. A közös saját-csoport identitás modell legújabb változata hangsúlyozza az úgynevezett kettős identitásokat is (Dovidio, Gaertner, & Saguy, 2009), azaz kiemeli, hogy a fölérendelt, inkluzívabb kategória csak akkor fejt ki tartósan a hatását, ha a csoportoknak lehetőségük van a korábbi kategóriájukkal is azonosulni. Fontos azt is megjegyezni, hogy az inkluzívabb kategória „természetes” körülmények között is kialakulhat. Ez történik akkor, amikor áldozatok, akik súlyos sérelmeket, veszteségeket szenvedtek el, rádöbbennek, hogy más csoportok tagjai is hasonló sérelmeket éltek át. Ez a felismerés lélektani szempontból rendkívül jelentős lehet, ha például más áldozatok történeteivel találkozik a személy (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). A versengés enyhítésének egy másik módja lehet, ha szétválasztjuk a korábbi események során elszenvedett sérelmek kérdését, és a jelen konfliktus generálta veszteségeket, beleértve az áldozati versengés okozta veszteségeket. Utóbbi hatására a személyek felismerhetik, hogy a jelenben pontosan az áldozati versengés okán közös az áldozattörténetük (Bar-Tal & Halperin, 2009). Noor és munkatársai (2012) a vizsgálatuk résztvevőit két csoportra osztották. Az egyik csoport tagjai áldozati versengést támogató állításokat olvashattak, a másik csoport tagjai pedig a jelenben közös áldozati történetet alátámasztó állításokat olvastak. Amennyiben a vizsgálati személyek nagymértékben azonosultak csoportjukkal (politikai bal oldal Chilében), és a közös áldozattudattal kapcsolatos szöveget olvasták, nagyobb hajlandóságot mutattak a megbocsátásra és a megbékélésre. A vizsgálat eredményei megerősítik a közös-saját csoport identitás modell újabb változatát (Dovidio,

Gaertner, & Saguy, 2009), mely a kettős identitás fontosságát emeli ki, hiszen a vizsgálatban felkínált új kategória nem akadályozza meg a korábbi sérelmek különlegességének megélését, ugyanakkor a fölérendelt kategória (a közös áldozati történet hangsúlyozása) lehetővé teszi a másik csoport sérelmeinek észrevételét is (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Az ilyen, közös áldozattudat kialakításának jelentőségét erősíti meg a korábban már tárgyalt inkluzív kollektív áldozattudat elmélete (Vollhardt, 2015). Eszerint a közös áldozattudat létrehozható például olyan módon, hogy a konfliktust absztrakt módon, a konkrét kontextustól elvonatkoztatva mutatjuk be hangsúlyozva a saját és a másik csoport sérelmeinek hasonlóságát, és támogatva a másik csoportot is magában foglaló, közös áldozati identitás kialakítását (Vollhardt, 2009a). Ehhez hasonló hatása lehet az áldozati versengésben résztvevő felek történelmi tudásának szélesítése, melynek következményeképpen jobban megérthetik a konfliktust gyökereit, és a közös történelmi gyökereket (Staub, 2006; 2008; Kelman, 2008). Fontos megjegyezni, hogy a közös történelmi perspektíva megteremtése felülről és alulról is szerveződhet. Staub (2006; 2008) példájában a közös perspektívát felülről szerveződően igyekeztek megvalósítani úgy, hogy a munkába a nemzeti és közösségi vezetőket is bevonták. Az alulról szerveződő kezdeményezésekre példa Adwan és Bar-On (2004) által kidolgozott, kedvező eredményeket hozó, PRIME²⁶ kettős-narratíva történelmi projekt²⁷. Bár a szerzők megjegyzik, hogy az izraeli és palesztin történészeknek nem sikerült egy közös történelmi narratívát kidolgozniuk, a kezdeményezés lényege, hogy izraeli és palesztin középiskolákban mindkét fél történelmi perspektíváját kellő részletességgel oktassák. Egy frissebb, 2016-os kísérletsorozatban azt vizsgálták, hogy csökkenti-e a versengő áldozattudatot, ha a résztvevő csoportok értesülhetnek egymás nézőpontjáról a konfliktust illetően (Adelman, Leidner, Ünal, Nahhas, & Shnabel, 2016). A vizsgálatok ráadásul a „harmadik fél” szerepét is figyelembe vették, hiszen az áldozati versengés sok esetben azért jön létre, hogy a konfliktusban részt nem vevő csoportok támogatását (akár anyagi, akár morális) elnyerjék a felek. Az eredmények szerint bár az inkluzív, egymás áldozati narratíváit is tartalmazó történetek ismerete csökkentette az áldozati versengésre és az ellenséges attitűd fenntartására való hajlandóságot, ez csak akkor volt igaz, amennyiben a

---

²⁶ A PRIME egy betűszó, mely a Peace Research Institute in the Middle East (Közel-keleti béke kutató intézmény – saját fordítás) szervezetet jelöli. Ez a közhasznú szervezet számost kutatóval együttműködve igyekszik elősegíteni a békés együttélést az izraeli-palesztin konfliktusban (PRIME, 2006).

²⁷ Dual-narrative history project – saját fordítás

csoporttagok biztosak voltak, hogy a versengés és ellenségesség feladása után is számíthatnak a részt nem vevő csoportok támogatására.

A közös áldozattudat kialakításának további nehézsége lehet, hogy a résztvevő csoportok kockázatosnak ítélik meg, ha megerősítik a másik csoport szenvedéseit, vagy megbocsátó attitűdöt mutatnak az elkövetőkkel szemben. Poundstone (1992) rámutat, hogy csoportközi konfliktus-helyzetben akár realiztikus, akár szimbolikus erőforrások cserélnek gazdát, az mindig kockázattal jár a csoportok számára, hiszen meg kell bízniuk abban, hogy a másik csoport viszonzni fogja a tetteiket. Versengő áldozati kontextusban, ha az egyik csoport elismeri a felelősségét, és ezzel például lemond az áldozati történetének hangsúlyozásán keresztül elérni kívánt erőforrásokról, akkor azt a másik csoport könnyen kihasználhatja, bizonyítékot kapva arra, hogy a másik felet valóban nem kell áldozatnak tekinteni, és megerősítheti saját kizárólagos áldozati élményébe vetett meggyőződését (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Az ilyen helyzetek tehát csak akkor működhetnek konstruktívan, ha a résztvevő csoportok kellő bizalommal vannak egymás iránt. Nadler és Shnabel (2008; 2015) erre alapozva hangsúlyozza, hogy a megbékélés folyamatában az „instrumentális megbékélésnek” hamarabb szükséges bekövetkeznie, mint a „szocio-emocionális megbékélésnek”. Elméletük szerint az előbbi egyfajta gyakorlati, pragmatikus együttműködést jelent. Az instrumentális megbékélés tulajdonképpen a közös célok felállításáról szól, olyan, gyakran ügyes-bajos dolgok közös megoldásán, melyek mindkét csoportot érintik (pl. egészségügy, oktatás, környezetvédelem). A szocio-emocionális megbékélés lényege a megbékélés útjában álló érzelmi gátak feloldása (pl. megalázottság-érzés csökkentése). Míg az előbbi a pozitív csoportközi interakciókat foglalja magában, az utóbbi a múltbéli sérelmek feldolgozását jelenti. A két megbékélési folyamat különválasztása fontos a konfliktus megoldásának célja szempontjából (Nadler & Shnabel, 2015). Amennyiben a cél a szembenálló és/vagy versengő csoportok egymás mellett élése külön közösségekként, a hangsúly az instrumentális megbékélésen szükséges, hogy legyen. Hasonlóan a realiztikus konfliktus elmélethez, ez teszi lehetővé, hogy mindkét csoport külön-külön hozzájárulhasson a fölérendelt, mindkét csoport szempontjából fontos célhoz (Sherif, Harvey, White, Hood, & Sherif, 1988; Nadler & Shnabel, 2015). További megerősítésként szolgálhat Allport (Allport, 1954; Pettigrew & Tropp, 2005) kontaktus hipotézise is, melyet számos tanulmány támasztott alá empirikusan Észak-Írországbán (Tam, és mtsai., 2007; Tam, és mtsai., 2008), Bosznia-Hercegovinában (Čehajić-Clancy & Brown, 2008) és Cipruson (Psaltis, 2011). Ezek a vizsgálatok mind abba az irányba

mutatnak, hogy a csoportok közötti együttműködés, az ismétlődő kooperáció és az egymással szembeni pozitív viselkedési tendenciák előmozdítása lehet az alapja a megbékélési programoknak. Az ilyen pragmatikus perspektíva különösen a konfliktus (pl. háború) elcsendesedését követő első időszakban lehet kritikus (Lederach, 1997; Corkalo, és mtsai., 2004). Amennyiben azonban a cél a két csoport integrációja, azaz egy közösségen belüli tovább élése, a korábbi sérelmekkel kapcsolatos vádlással, büntudattal és áldozattudattal való érzelmi munka is kiemelt fontosságúvá válik. Ennek oka, hogy a másik csoport közelsége állandó emlékeztetőként szolgálhat a saját csoport fenyegetettség-érzésére. A fenyegetettség-érzés csökkentése pedig csak a szocio-emocionális megbékélés hatására csökkenhet (Long & Brecke, 2003). Példaként a már említett Igazság és megbékélés bizottságok (ld. 24. l. ábrájegyzet) szolgálhatnak, melyek általában társadalmon belüli konfliktusok megbékélését hivatottak elősegíteni (Hughes, Schabas, & Thakur, 2007). Az olyan csoportalapú érzelmek, mint a büntudat, a szégyen, a gyűlölet, a megalázottság és a bosszúvágy jelentős mértékben járulhatnak hozzá a konfliktus fennmaradásához (Branscombe & Doosje, 2004; Lickel, Schmader, & Barquissau, 2004; Gross, Halperin, & Porat, 2013), ezek feloldása pedig együtt jár a konfliktus enyhülésével (Lindner, 2006). Ráadásul, az említett érzelmek is járhatnak identitás-fenyegetettséggel, mely a megbékélés akadályát képezheti. A nyilvános bocsánatkérések például ezt a fenyegetettség-érzést hivatottak enyhíteni, az empirikus adatok szerint inkább kevesebb, mint több sikerrel (Philpot & Hornsey, 2008; 2011). Több elméleti értekezés igyekszik azonban a nyilvános bocsánatkérések jelentőségének megőrzését. Ezen tanulmányok szerint a nyilvános bocsánatkérések megfelelő feltételek mellett (például a bűnök elismerésével, az események pontos leírásával és a jóvátétel előrevetítésével) őszintének hathatnak az áldozatok számára (Wohl, Hornsey, & Philpot, 2011). A hiteles bocsánatkérések elismerik és hangot adnak az áldozatok szenvedéseinek, továbbá megerősítik őket ágencia-érzésükben (Branscombe & Cronin, 2011; Brown, Wohl, & Exline, 2008) ezzel nagyobb hajlandóságot előidézve a megbocsátásra és a megbékélésre (Minow, 1998). A hitelesség érdekében Wohl, Hornsey és Philpot (2011) kidolgozta a Csoportközi bocsánatkérések lépcső-modelljét²⁸. A modell öt lépésben határozza meg, mitől válhat hatékonyá egy bocsánatkérés: (1) kollektív felelősség elismerése, (2) az események megfelelő történelmi feldolgozása (az elkövető és az áldozat közösen alakítja ki a történelmi narratívát), (3) jóvátétel megvitatása, (4) csoportközi bocsánatkérés megtétele és (5) bocsánatkérést követő lépések (biztonságérzés, bizalom

---

²⁸ Staircase Model of Intergroup Apologies – saját fordítás

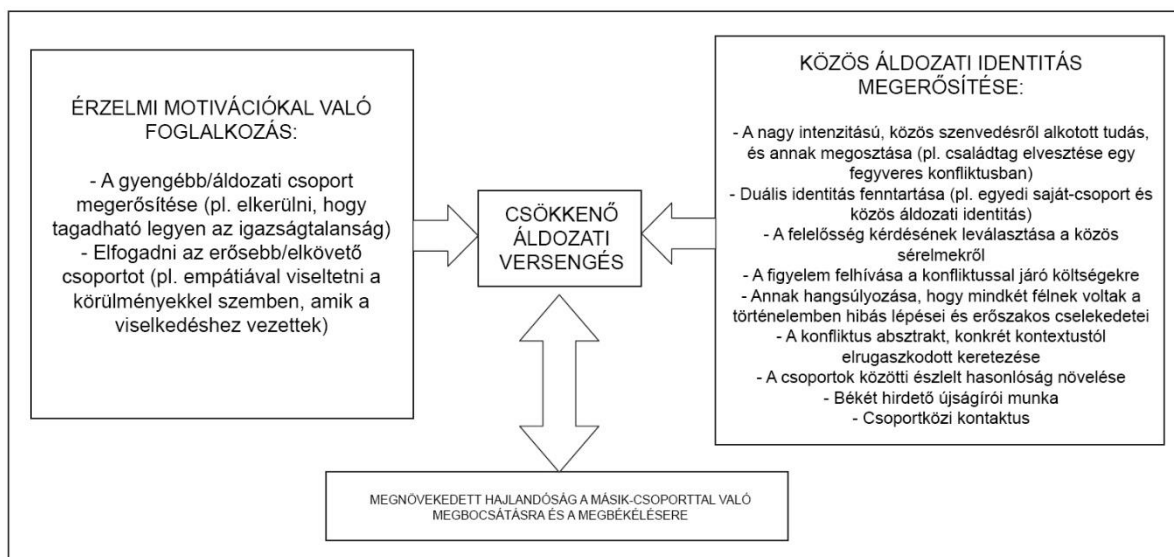
megteremtése, emberi méltóság helyreállítása stb.). Az áldozati csoport számára hiteles bocsánatkérés megalapozhatja tehát azt a bizalmat, melynek hiányában a csoport gyanakodhat arra, hogy a másik csoport nem fogja viszonzni a megbékélés érdekében tett lépéseket. Fontos azonban megjegyezni, hogy az alapvető bizalom hiánya már a bocsánatkérési hajlandóságot is alááshatja. Leunissen, De Cremer és Reinders Folmer (2012) vizsgálatában arra jutott, hogy az elkövető csoport azon tagjai, akik kevés bizalommal vannak az áldozati csoporttal, csak akkor voltak hajlandók a bocsánatkérésre, ha tudták, hogy az áldozatok el fogják fogadni azt. Azok viszont, akik már eleve meg voltak győződve az áldozati fél jóindulatáról, az áldozati csoport várt reakciójától függetlenül hajlandóbbak voltak a bocsánatkérésre. Mindez összefügg Yamagishi és Yamagishi (1994) eredményeivel, mely szerint a társas kockázatvállalás és a sebezhetőség megmutatására való hajlandóság szorosan összefügg a személyközi bizalommal.

Kisebbségi csoportok esetében a megbékélést előmozdító, közös kollektív áldozattudat kialakításának egy további buktatója lehetséges, különösen, ha a konfliktustól függetlenül eleve veszélyeztetve érzik magukat. A közös áldozattudat, illetve a fölérendelt identitáskategóriák alapjaiban kockáztathatják a kisebbségi csoport identitását (Hornsey & Hogg, 2000; Crisp, Stone, & Hall, 2006; Fischer, Greitemeyer, Omay, & Frey, 2007; Saguy, Dovidio, & Pratto, 2008). A fölérendelt identitáskategóriát az értékek és normák tekintetében ráadásul a többségi csoport nagy eséllyel a saját csoportjának megfelelőéhez hasonlónak fogja gondolni, ennek mechanizmusát fekteti le a Saját-csoport projekciós modell²⁹ (Waldzus & Mummendey, 2004; Wenzel, Mummendey, & Waldzus, 2007; Waldzus, 2009). Emiatt a fölérendelt kategóriával való azonosulás a kisebbségi csoport számára végső soron a többség értékeivel való azonosulásnak tűnhet, így nagy eséllyel ellenállnak neki (Kessler & Mummendey, 2001; Waldzus & Mummendey, 2004). Hasonló jelenséget figyeltek meg Észak-Írországban, ahol mind a katolikusok, mind a protestánsok elismerték a közös észak-ír identitáskategóriát, azonban annak értékei inkább a protestánsok értékeihez közelített (Noor, Brown, Taggart, Fernandez, & Coen, 2010). Az inkluzív észak-ír kategóriával azonosuló katolikusok nagyobb hajlandóságot mutattak a megbékélésre, addig a kategóriával azonosuló protestánsoknál ez az összefüggés nem volt megfigyelhető. Noor és munkatársai (2010) érvelése szerint ennek a fő oka, hogy a katolikusok az inkluzív észak-írséggel való azonosulásukkal közelítettek a protestánsokhoz, de ez fordítva nem történhetett meg, hiszen a protestánsok, ha azonosultak is a közös kategóriával, az csak

---

²⁹ In-Group Projection Model – saját fordítás

megerősítette őket saját, kevésbé inkluzív kategóriájuk értékeiben. A közös identitáskategóriával való azonosulás kerékkötője lehet továbbá a másik csoport infra- és/vagy dehumanizációja. Ez különösen gyakori elhúzóó, esetleg véres konfliktusok folyamánként (Bar-Tal, 2007; Bandura, 1999; Gaunt, 2009). A dehumanizációnak több módja lehetséges (Haslam, 2006): az „állatiasítás”, mely során a dehumanizált csoport tagjainak emberi kvalitásait tagadják (például az a meggyőződésük, hogy képtelenek a büntudatra, becsületességre); másik formája a „tárgyasítás”, melynek lényege, hogy a személyeket élettelen mechanikusan működő gépnek tekintik. Staub és munkatársai (2005) kiemelik, hogy az olyan csoportközi konfliktusokban, ahol akár az egyik akár mindkét résztvevő csoport dehumanizálja a másik csoport tagjait, a megbékélés egyik alapfeltétele a csoportok „rehumanizációja”. Szerintük a másik csoport rehumanizációja akkor jöhet létre, amikor a dehumanizáló csoport számára érthetővé válnak a másik csoport emberi motívumai, melyek a sérelem elkövetésére vezették őket. Fontos megjegyezni, hogy bár Staub és munkatársai (2005) empirikus megfigyelésekre alapozva állítják a rehumanizáció fontosságát, a jelenség bizonyítására tett kísérleti próbálkozások egyelőre vegyes eredményekkel szolgálnak (Saguy, és mtsai., 2015). Ennek ellenére, a kontaktus-hipotézis (Allport, 1954; Pettigrew & Tropp, 2005; Dixon, Durrheim, & Tredoux, 2005) és az arra épülő empirikus eredmények alapján elmondható, hogy a csoportok közvetlen és hosszútávú kapcsolata arra hívja a csoporttagokat, hogy egyre többet tudjanak meg és pozitív csoportközi érzelmeket alakítsanak ki egymásról, melyek alapját képezhetik a dehumanizáció csökkenésének és a jövőbeli pozitív csoportközi interakcióknak (Brown & Hewstone, 2005). A kontaktus segítségével szerzett információk során ráadásul a közös áldozattudat és közös identitáskategória kialakulásának is nagyobb lehet az esélye (Hornsey & Hogg, 2000; Crisp, Stone, & Hall, 2006; Dovidio, Gaertner, & Saguy, 2009; Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Az áldozati versengés enyhítési lehetőségeinek összefoglalásáért ld. a 4. ábrát.

4. ábra Az áldozati versengés enyhítésének lehetőségei (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012)

2.6 Nemzettel való azonosulás és kollektív áldozattudat

Egyéni szinten mind a versengő, mind pedig a közös áldozattudat szempontjából fontos moderáló tényező lehet még a csoporttal való azonosulás (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Általánosságban elmondható, hogy egy személy minél jobban azonosul a csoportjával, annál nagyobb hajlandóságot mutathat az áldozati versengésre. Vollhardt (2012) érvelése szerint ennek elsősorban az az oka, hogy a saját csoporttal való azonosulás révén a személyek akkor is átélik a kollektív áldozati történetet, ha ők maguk személyesen ennek nem voltak részesei. Ez pedig akár évszázados vagy évezredek távlatokban is érvényes lehet. Rimé és munkatársai (2015) empirikusan erősítették meg, hogy a csoporttal való azonosulás pozitívan jár együtt a csoport észlelt áldozattudatával. Bouchat és munkatársai (2017) Első Világháborúval kapcsolatos, 15 országra kiterjedő kutatásában megállapították, hogy erős pozitív összefüggés mutatható ki a nemzettel való azonosulás és az észlelt kollektív áldozattudat között, ugyanakkor megjegyzik, hogy az együtt járás független számos olyan objektív tényezőtől, mint a halottak száma és a családi involváltság. Minél magasabbak voltak egy ország veszteségei a háború során, annál nagyobb mértékű kollektív áldozattudat jellemzi a nemzetet, a magas azonosulás pedig csak ebben az esetben jár együtt a kollektív áldozattudat mértékével. Mindez azt jelenti, hogy – legalábbis az Első Világháború esetén – a kollektív áldozattudatnak szükséges, hogy valamilyen objektívnek mondott, „kézzelfogható” alapja, mint a holtak száma. A kutatás további érdekessége, hogy

a nemzetükkel mind a magasan, mind a kevésbé azonosulóknál összefüggést találtak a csoport által elismerten okozott sérelem mértéke és az átélt sérelmek között (áldozattudat). A magasan azonosulóknál ez az összefüggés azonban kisebb volt, azaz a relatív alacsony okozott szenvedésnél is magas áldozattudatot mutattak. A kevésbé azonosulóknál ezzel szemben a magas áldozattudat csak nagymértékű okozott sérelemnél jelent meg. Ebből az következik, hogy a magasan azonosulók már kismértékű okozott sérelem esetén is áldozati versengésbe kezhetnek, ezzel megvédve identitásukat. A csoporttal való magas azonosulás ráadásul csökkenti az esélyét annak, hogy a saját csoport által elkövetetteket károsnak, igazságtalannak lássuk (Miron, Branscombe, & Biernat, 2010). Ezen a ponton érdemes megemlíteni Roccas, Klar és Liviatan (2006) nemzettel való azonosulás két-faktoros modelljének tanulságait. Szerintük a nemzettel való azonosulásnak két módja lehetséges: a kötődés és a glorifikáció. Az elképzelés nem újkeletű, hiszen már Adorno és munkatársai (1950) is felvetették a „pszeudo-patriotizmus”³⁰ és a „genuin-patriotizmus”³¹ közötti különbséget. A nemzettel való azonosulási módok további árnyalására tesz javaslatot Kosterman és Feshbach (1989) is, akik nacionalizmusról és patriotizmusról beszélnek. Előbbi egy olyan meggyőződés, mely a saját nemzet felsőbbrendűségén alapul, utóbbinak pedig a nemzethez való kötődés áll a középpontjában. Más elméletek még finomabban bontják szét az azonosulás dimenzióit. Staub (1997; Roccas & Sekerdej, 2016) megkülönbözteti a vak, a konstruktív és a konvencionális patriotizmust. A vak patriotizmus jellemzően merev kötődést jelent a személy országához. Az így kötődő személy nem kérdőjelezi meg nemzetét, azzal szemben megingathatatlan pozitív szemlélettel viseltetik, azonban nehezen viseli a nemzetével szembeni kritikát, hűségesen kitart mellette. A konvencionális patriotizmus ezzel szemben egyszerűen egy pozitív kötődés a nemzethez, melyet általában pozitív érzelmek kísérnek (Schatz & Staub, 1997; Schatz, Staub, & Lavine, 1999). A két azonosulási mód között helyezkedik el a konstruktív patriotizmus, mely egyfajta kritikus lojalitással írható le (Schatz, Staub, & Lavine, 1999). Az így kötődő személyek általában jó szándékkal, a nemzet jobbá tételének érdekében kritikusak a nemzetük lépéseivel szemben. Megemlítenéd még Triandis és Gelfand (1998) elmélete, akik a kollektívizmus két módját különítik el. Szerintük létezik horizontális és vertikális kollektívizmus. Előbbinél a személyek egymáshoz való hasonlóságukat hangsúlyozzák,

---

³⁰ „...a saját nemzet bizonyos kulturális értékeihez való vak kötődés, kritikátlan konformizmus a csoport szokásaihoz, és más nemzetek vagy csoportok elutasítása” (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson, & Sanford, 1950) jellemzi (107. o., fordítás tőlem)

³¹ „...a saját nemzet szeretete, a nemzeti értékekhez való kritikus kötődés” (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson, & Sanford, 1950) jellemzi (107. o., fordítás tőlem)

közös célokat állítanak, figyelembe veszik egymástól való függőségüket és ellenzik a hatalomnak való alárendelődést. Utóbbinál a személyek a csoport integritásának megőrzésére helyezik a hangsúlyt, akár a személyes célok feláldozása árán is előbbre helyezik a közösség érdekeit, továbbá ők azok, akik a csoportközi versengést általában támogatják. A fenti elméletek szintéziseként jött létre a nemzeti azonosulás két-faktoros modellje, melyben két azonosulási módot, a glorifikációt és a kötődést különítik el (Roccas, Klar, & Liviatan, 2006; Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy, & Eidelson, 2008). A glorifikáló azonosulási mód központi eleme a saját nemzeti csoport felsőbbrendűségébe, különlegességébe vetett hit, az így azonosuló emberek általában tisztelik a nemzet szimbólumait (címer, zászló, himnusz), a vezetőit és a mindenkori hatalmat. Meggyőződésük, hogy a saját nemzetük rátermettebb, mint a többi, a világ jobb hely lenne, ha többségében olyan emberek élnék, mint a nemzetük tagjai, továbbá mélyen felkavarja őket, ha mások nem tisztelik nemzeti jelképeiket, szokásaikat (Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy, & Eidelson, 2008). A glorifikáció összefügg tehát a pseudo-patriotizmussal (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950), a vak patriotizmussal (Staub, 1997) és a vertikális kollektívizmussal (Triandis & Gelfand, 1998). Ezzel szemben a kötődés, mint nemzettel való azonosulási mód egy szoros érzelmi kötődést feltételez a nemzeti csoporttal, melynek hatására az egyén szeretne a közösséghez építő módon hozzájárulni. Ez megfelel a genuin-patriotizmusnak (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950), a konvencionális patriotizmusnak (Staub, 1997) és a horizontális kollektívizmussal (Triandis & Gelfand, 1998). A Roccas és munkatársai (2008) által javasolt két-faktoros azonosulási modell lehetővé teszi az azonosulás hatásának jobb megértését a kollektív áldozattudatra és a csoport morálisan megkérdőjelezhető tetteinek értelmezésére. A glorifikáló személyek nagy valószínűséggel jobban motiváltak a csoport jó „morális imázsának” a fenntartására, ezért a saját csoport morálisan elítélhető cselekedeteit igyekeznek relativizálni, a kritikát elhárítani. Ennek egyik módja lehet a tagadás, vagy éppen a cselekmény legitimitásának magyarázata (Doosje, Branscombe, Spears, & Manstead, 2004; 1998). A glorifikáció, természetéből fakadóan összefüggést mutat az exkluzív kollektív áldozattudattal, hiszen mindkettő a csoport és/vagy a csoport történetének különlegességébe vetett hitekre alapul (Vollhardt & Bilali, 2015). Ezzel szemben, a kötődően azonosuló személyek inkább képesek a kollektív büntudat átélésére, hiszen egyrészt képesek kritikusan szemlélni csoportjuk tetteit, képesek morális értelemben felelősséget vállalni csoportjukért, továbbá céljuk a csoport jobbá tétele (Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy, & Eidelson, 2008). Tekintettel a kötődő azonosulási mód gyökereire (pl. a vertikális kollektívizmus (Triandis & Gelfand, 1998) együttműködési

aspektusa), a kötődés inkább lehetővé teszi az inkluzív áldozattudatot, melynek egyik következménye lehet a kollektív áldozattudattal rendelkező csoportok együttműködése (Vollhardt & Bilali, 2015).

2.7 Előítéletesség, csoportközi ellenségesség és kollektív áldozattudat

Ahogy az eddigiekből látható, a kollektív áldozattudat változatos módokon befolyásolhatja a csoportközi viszonyokat. Előfordulhat, hogy az áldozattudattal rendelkező csoport a saját szenvedései okán proszociális módon viszonyul a többi áldozati csoporthoz. Ezt a jelenséget nevezi „szenvetésből született altruizmusnak”³² Vollhardt (Vollhardt, 2009b; Staub & Vollhardt, 2008). Ugyanígy az inkluzív áldozattudattal rendelkező csoportok nagyobb eséllyel nyújtanak segítséget más áldozati csoportoknak (Vollhardt, 2015). A kollektív áldozattudat szakirodalmát áttekintve azonban világossá válik, hogy arányaiban jóval több értekezés, empirikus adat szól az áldozattudat, csoportközi viszonyok szempontjából ártalmas hatásáról (Noor, Vollhardt, Mari, & Nadler, 2017). A továbbiakban azokat a módok kerülnek bemutatásra, ahogyan a kollektív áldozattudat az ellenséges csoportközi viszonyok alapjául szolgálhat.

Az első, és talán legkézenfekvőbb lehetőség, amikor szembenálló csoportok közötti ellenségesség alapja a kollektív áldozattudat. Bar-Tal, Chernyak-Hai és Gundar (2009) összefoglalásából látható, hogy az kollektív áldozattudat jelentős akadályát jelentheti a konfliktusban álló csoportok közötti megbékélésnek, továbbá a konfliktus eszkalációjának egyik vezető okává válhat. Ennek oka többek között lehet az áldozattudattal gyakran kéz a kézben járó morális feljogosítottság érzése. Több laboratóriumi vizsgálat is alátámasztja ezt az összefüggést (Zitek, Jordan, Monin, & Leach, 2010), igaz, míg Bar-Tal és munkatársai (2009) etnikai csoportok, nemzetek közötti ellenségeskedésről értekeznek, az ilyen léptékű konfliktusok laboratóriumi vizsgálata nem lehetséges. Számos nemzetközi vagy etnikai konfliktusnál megfigyelhető azonban, hogy az áldozattudattal rendelkező csoportok a velük történt, szubjektíven igazságtalannak ítélt eseményeket olyan, morálisan elítélhető lépésekkel igyekeznek korrigálni, melyekkel más kontextusban ők maguk sem értenének egyet. A kollektív áldozattudatból táplálkozó csoportközi ellenségesség, és a másik

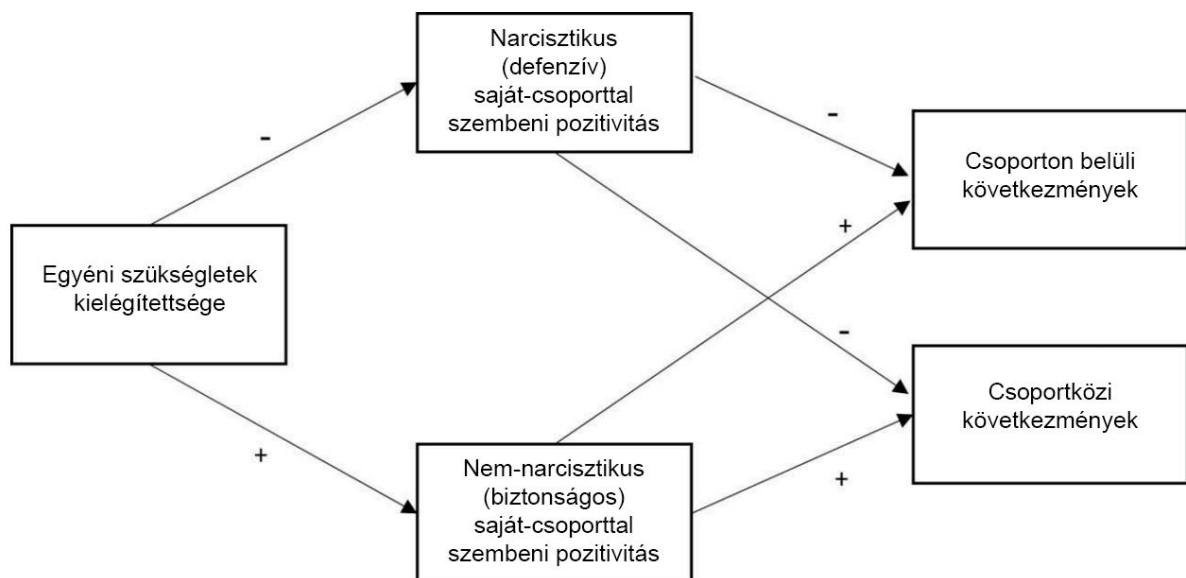
---

³² Altruism born of suffering – fordítás tőlem

csoporttal szembeni extrém viselkedési tendenciák háttérben a morális elszakadás állhat (Bandura, 1999), mely szélsőséges esetekben egy hosszú ideig fennálló áldozat-elkövető körforgássá szilárdulhat (Ramanathapillai, 2006). A szembenálló csoporttal szembeni ellenségességet és előítéletességet táplálhatja az áldozati versengés is (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Ez a versengés általában lehetetlenné teszi a vetélytárs csoportban való bizalmat, maga a versengés pedig érdekeltté teszi a csoportok tagjait a másik csoport áldozati történetének (és gyakran identitásának) diszkreditálásában (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012; Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio, & Carmi, 2009; Noor, Brown, & Prentice, 2008a; 2008b). Láthattuk azt is, hogy a versengő áldozattudat gyakran harmadik fél előtt (például nemzetközi közösség, többségi társadalom) zajlik, és alapja általában az exkluzív kollektív áldozattudat, mely szerint a saját csoport szenvedései jelentősebbek bármely más csoporténál (Vollhardt & Bilali, 2015). Az eddigiek összefoglalásaként elmondható, hogy a csoportközi konfliktusok és a kollektív áldozattudat összefüggését a szakirodalom jelentős része leginkább a relatív (versengő) áldozattudatra vezeti vissza. A legtöbb tanulmány ráadásul azzal az eshetőséggel foglalkozik, amikor a szembenálló csoportok az egymásnak okozott sorozatos sérelmek nyomán alakítják ki, vagy erősítik meg áldozattudatukat. Feltételezhető azonban, hogy a kollektív áldozattudat „abszolút” formája is vezethet előítéletességhez vagy más ellenséges csoportközi attitűdökhöz (Bilewicz & Stefaniak, 2013). Ilyenkor az előítélet célpontjainak akár semmilyen köze nem lehet az áldozattudattal rendelkező csoport korábbi sérelmeihez, hiszen maga az áldozattudat pszichodinamikai sajátosságai vezetik a csoportot az ellenséges csoportközi attitűdők kialakítására. Ennek empirikus vizsgálata még meglehetősen hiányos, a rendelkezésünkre álló kutatások azonban rávilágítanak arra, hogy az áldozati identitás (abszolút áldozattudat) milyen pszichodinamika mozdíthat elő ellenséges attitűdöket (Szabó & Mészáros, 2018; Fülöp & Kővágó, 2018).

Az áldozati identitás, ahogyan a versengő áldozattudat számos módon vezethet előítéletességhez. Az egyik kézenfekvő magyarázatot minderre a kollektív narcizmus irodalmában találhatjuk (Cichocka, 2016; Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson, & Jayawickreme, 2009; Golec de Zavala & Cichocka, 2011; Cichocka, Marchlewska, Golec de Zavala, & Olechowski, 2016). A kollektív narcizmus a saját csoporttal szembeni pozitív attitűdöt jelöli, melynek sajátossága, hogy a személy a csoportját grandiózus módon felnagyítja, és jelentős igényt mutat arra, hogy a csoportjának nagyszerűségét mások elismerjék (Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson, & Jayawickreme, 2009). A fogalom a

pszichoanalitikus narcizmus-koncepcióban gyökerezik. A pszichoanalitikus felfogás szerint a narcisztikus személyt túlzott önszeretet, a pozitív megítélésének túlzott igénye jellemzi (Emmons, 1987; Morf & Rhodewalt, 2001). Ezek a narcisztikus igények csoportszinten is megjelenhetnek, amennyiben a személy a csoportot a saját énjének meghosszabbításaként észleli (Adorno, 1963; Fromm, 1973). Amennyiben a csoport az én része, annak erényei, stabilitása a személy önértékelését is nagymértékben befolyásolhatja. Cichoka (2016) elméleti értekezésében megkülönbözteti a „defenzív” és a „biztonságos” csoporttal kapcsolatos pozitív attitűdöt. Szerinte a „defenzív” (narcisztikus) pozitív attitűd akkor alakul ki a személyben, ha személyes szükségletei nincsenek kellőképpen kielégítve, melyet a csoport nagyszerűségébe vetett hittel kompenzál. Az ezzel kapcsolatos kutatások alapján úgy tűnik, hogy a kollektív narcizmus kialakulása leginkább a személyes kontrollérzés elvesztésével függ össze (Cichocka, Marchlewska, Golec de Zavala, & Olechowski, 2016). Az összefüggésre további megerősítésként szolgálnak Whitson és Galinsky (2008) vizsgálatai, melyek során a vizsgálati személyeket több csoportra osztották aszerint, hogy a kísérlet során pozitív vagy negatív emlékeket kellett felidézniük, illetve olyan eseményeket, amelyeket felett volt kontrollérzetük és olyanokat, amelyek felett nem. A kísérleti manipuláció után megmérték többek között a vizsgálati személyek nemzettel való azonosulását. Az eredmények szerint azok a személyek mutatták a legnarcisztikusabb azonosulást a nemzetükkel, akik olyan eseményekről számoltak be, amik felett nem volt kontrolljuk.

5. ábra A kollektív narcisztikus vélekedések hatása a csoporton belüli folyamatokra (Cichocka, 2016)

Cichoka (2016) elmélete szerint (ld. 5. ábra), akik elégedettek szükségleteik kielégítettségével „biztonságos” pozitív attitűdöt alakít ki a csoportjával, nélkülözi a saját csoport értékeinek irracionális inflációját. Míg a defenzív, narcisztikus attitűd központi eleme, hogy a személy aggódik csoportja megítéléséért, addig a biztonságos pozitív attitűdnél a személy ilyen aggodalmaktól mentes, ezért a csoport jólléte foglalkoztatja inkább. A kollektív narcisztikus attitűd ebből kifolyólag csoportközi összehasonlításához, versengéshez és adott esetben ellenségességhez vezethet. Fontos megjegyezni, hogy Cichoka (2016) elmélete sok hasonlóságot mutat a nemzettel való azonosulás glorifikáló és kötődő módjához (Roccas, Klar, & Liviatan, 2006; Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy, & Eidelson, 2008), melyben a glorifikáló azonosulás egyik központi eleme a nemzet nagyszerűségébe vetett hit, a nemzet megítélésére való fokozott érzékenység, a kötődés pedig egy kritikus azonosulás a nemzettel, melynek alapvetően a nemzet jobbá tétele a célja. Empirikus kutatások alapján elmondható, hogy a kollektív narcizmus közepes összefüggést mutat a nacionalizmussal (Kosterman & Feshbach, 1989; Golec de Zavala, Peker, Guerra, & Baran, 2016; Lyons & Kenworthy, 2010), a vak patriotizmussal (Schatz, Staub, & Lavine, 1999; Golec de Zavala, Peker, Guerra, & Baran, 2016; Golec de Zavala, Cichocka, & Iskra-Golec, 2013), illetve magas együttjárást mutat a glorifikációval (Cichocka, Marchlewska, Golec de Zavala, & Olechowski, 2016). Az erős összefüggések ellenére indokoltnak tűnik a kollektív narcizmus fogalmának használata, hiszen a nacionalizmusnak, mind a vak patriotizmusnak és a glorifikációnak olyan mérőeszközei vannak, melyek nem függetleníthetők az adott kulturális vagy nemzeti kontextustól (Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson, & Jayawickreme, 2009). Megjegyzendő, hogy a kollektív narcizmus pozitív együttjárást mutat jobboldali tekintélyelvűséggel³³ (Altemeyer, 1981; Hodson & Dhont, 2015), valamint a szociális dominancia skálával³⁴ (Pratto, Sidanius, Stallworth, & Malle, 1994). Korrelációs szempontból azonban az SDO vegyes képet mutat (Golec de Zavala, Peker, Guerra, & Baran, 2016). Bár mind mexikói, mind egyesült államokbeli vizsgálatok alapján pozitív összefüggés van az SDO és a kollektív narcizmus között, mexikói mintán ez 0,08-as, amerikai mintán pedig 0,53-as Pearson-féle korrelációs együtthatót jelent. A

---

³³ A jobboldali tekintélyelvűség (RWA – Right-Wing Authoritarianism) egy olyan személyiségdimenzió, amely a személy azon tulajdonságát jelöli, mennyire hajlandó alávetni magát a hatalomnak, milyen mértékben tartja legitimnek a hatalmat, milyen mértékben veti alá magát a társas normáknak, hagyományoknak, illetve mennyire hajlamos ellenséges, büntető szándékkal fellépni azok ellen, akik nem követik ezeket a normákat és nem rendelődnek alá a hatalomnak (Altemeyer, 1981).

³⁴ A szociális dominancia orientáció (SDO) egy személyiségdimenzió, mely azt méri, hogy a személy milyen mértékben ért egyet a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségben. A magas SDO érték általában a saját csoport felsőbbrendűségének preferenciáját jelöli (Pratto, Sidanius, Stallworth, & Malle, 1994).

narcizmus egy olyan defenzív tudatállapotot feltételez, melyben a személy fokozottabb érzékenységet mutat az énképét érő esetleges fenyegetésekre (Raskin, Novacek, & Hogan, 1991; John & Robins, 1994; Morf & Rhodewalt, 2001). Az ilyen személyek elkerüléssel, ellenségességgel vagy akár nyílt agresszióval reagálhatnak az énképüket érő fenyegetésre (Kernis & Sun, 1994; Kernis, 2003; Baumeister, Smart, & Boden, 1996). Csoportszinten a fentiek arra engednek következtetni, a kollektív narcizmus a kollektív áldozattudat egyik következménye lehet. Mivel az áldozattudat velejárója a sérült ágencia-érzés és identitás (Karmen, 2010; Zur, 2005), feltételezhető, hogy a kollektív narcizmus, azaz az énkép irreális felnagyítása, a sérelmek kompenzációját szolgálja. Csoportközi viszonylatban pedig a kollektív áldozattudat és a kollektív narcizmus egy olyan frusztrált, kontroll (ágencia) szükségleteit ki nem elégített csoportlétkört eredményezhet, melyben a csoport tagjai defenzív módon észlelnek más csoportokat, és ellenségesen reagálnak minden potenciális, kollektív énképet fenyegető viselkedésre (Cichocka, 2016; Golec de Zavala, Cichocka, & Iskra-Golec, 2013). Ezek a reakciók pedig függetlenek attól, hogy a fenyegető csoportnak van-e köze a saját csoport múltbéli sérelmeihez. Az énkép védelme nem csak nyílt ellenségességgel valósítható meg, hanem a másik csoport kritikájának, vagy akár igényeinek elvetésével, azok legitimitásának megkérdőjelezésével (Imhoff, 2010). Ez figyelhető meg Németországban, ahol sok német legszívesebben „elfeledné” a holokaust emlékezetét, vagy Lengyelországban, ahol sokan, a lengyel antiszemitizmusról szóló filmeket és könyveket rosszindulatú propagandaként értékelik (Cichocka, 2016). Végül, de nem utolsó sorban, Golec de Zavala és munkatársai (2016) szerint a káröröm³⁵ (Leach, Spears, Branscombe, & Doosje, 2003) megnyilvánulásai szintén a másik csoport általi fenyegetés elhárítását szolgálják. Török vizsgálati személyekkel végzett vizsgálatukban azt találták, hogy azok a személyek, akik sértőnek gondolták, hogy az Európai Unió késlelteti Törökország csatlakozását, nagyobb kárörömet éreztek az európai gazdasági válsággal kapcsolatos információk hatására. Portugál mintán végzett vizsgálatukban (Golec de Zavala, Peker, Guerra, & Baran, 2016) hasonló eredményekre jutottak: a kollektív narcisztikus meggyőződések összefüggést mutattak a gazdasági válság Németországban tapasztalt hatásaival kapcsolatos kárörömmel. A szerzők szerint ennek elsősorban az az oka, hogy sok portugál ellenségesnek ítéli meg Németországot velük szemben.

Az áldozattudat nem csak a narcisztikus kompenzáció révén vezethet csoportközi ellenségességhez, hanem a bűnbakképzésen keresztül is, mely hagyományosan az

---

³⁵ Schadenfreude – fordítás tőlem

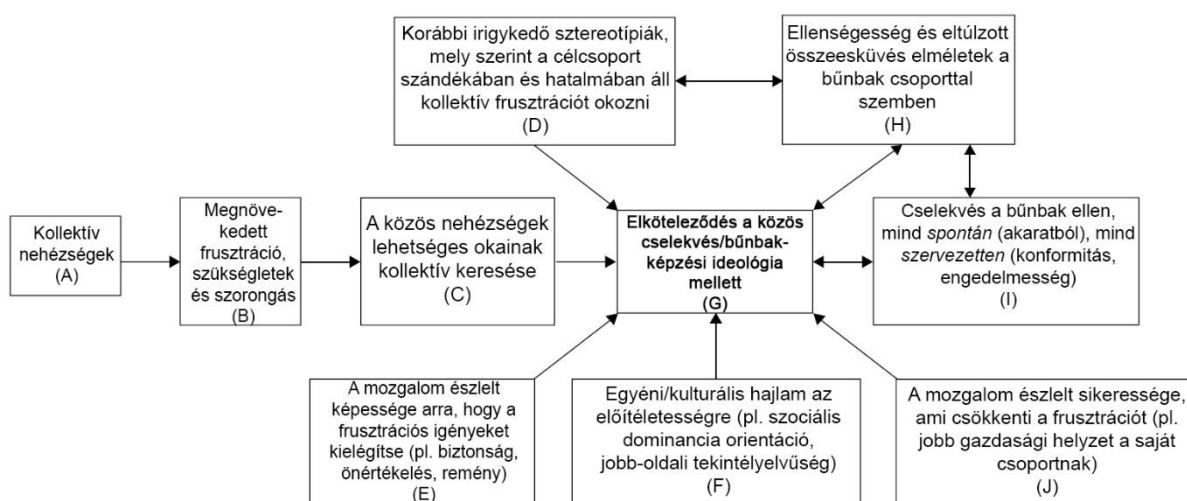
antiszemizmus magyarázó elméleteként került kidolgozásra. Megjegyzendő, hogy míg a bűnbakképzés elméletéről más tudományágakban gyakorta esik szó, pszichológiai tanulmányokban meglehetősen ritkán kerül említésre (Bilewicz & Krzeminski, 2010). Az elmélet megjelenik a történelemtudományban (Pók, 1998), politikai filozófiában (Gibson & Howard, 2007) és szociológiában (Bergmann, 2008), a pszichológiában viszont leginkább jelentős kritikákkal illették az ötvenes években (Zawadzki, 1948; Allport, 1954; Stagner & Congdon, 1955). Az előítéletesség bűnbakképzéses elméletének központi gondolata, hogy a csoportot ért frusztrációért egy másik csoportot tesz felelőssé. Az, hogy milyen frusztrációk vezethetnek ellenséges attitűdökhöz, egészen változatos képet mutat: lehet személyiségvonásokból, prediszpozicionális forrásokból táplálkozó frusztráció, személyes szinten átélt frusztrációk összessége, családi szintű frusztrációk vagy éppen társadalmi szintű frusztrációk (Allport, 1954). A bűnbakképzés klasszikus elmélete szerint három fő lépése van, ahogy az egyik csoport frusztrációjából a másik csoporttal szembeni ellenségesség kialakulhat (Zawadzki, 1948). Az első lépésben a saját csoport tagjait érő frusztráció a személyekben agresszív viselkedési tendenciákat mozdít elő. Ez a megállapítás elsősorban a klasszikus Dollard és munkatársai által megalkotott, frusztráció-agresszió elmélettel³⁶ van összhangban (Dollard, Miller, Doob, Mowrer, & Sears, 1939; Berkowitz, 1989). Az elmélet szerint a személyközi agresszió minden esetben valamilyen frusztrációra vezethető vissza, és a frusztráció minden esetben valamilyen – akár nyílt, akár rejtett – agressziót eredményez. A bűnbakképzés második lépése, hogy az agresszió egy a saját csoporthoz képest gyengébb, védtelenebb, általában kisebbségi csoportra helyeződik át. Végül, a harmadik lépésben az áttolt ellenségességet és agressziót a már meglévő sztereotípiákkal és előítéletességgel legitimálja a csoport. Ahogy a frusztráció-agresszió elmélettel szemben is, úgy a bűnbakképzés elméletével szemben is számos kritikát fogalmaztak meg a pszichológiában. Az elmélet egyrészt nem teszi lehetővé annak bejósolását, hogy melyik kisebbségi csoport válik az agresszió célpontjává (Zawadzki, 1948), a csoportközi agresszió nem minden esetben áttolt frusztráció következménye (Allport, 1954; van der Dennen, 2005), továbbá jelentős egyéni különbségek vannak a frusztrációra adott válasz szempontjából (Berkowitz, 1959; 1989). A bűnbakképzés elméletét ráadásul kísérleti körülmények között nem sikerült meggyőző módon bizonyítani (Stagner & Congdon, 1955). Szociálpszichológiai

---

³⁶ A frusztráció-agresszió hipotézist jelentős kritika érte az évek során, mely okán az elméletet számos ízben átdolgozták. A kritikák nagy része arra irányult, hogy nem szükségszerű, hogy a frusztráció minden esetben agresszióhoz vezessen (akár nyílt, akár elfojtott vagy áttolt módon), illetve, hogy az agresszív viselkedés ilyen leegyszerűsítő modellezése felmentést jelenthet, hiszen a frusztráció legitimálhatja az agresszív cselekedeteket (van der Dennen, 2005).

szempontból további kritikaként fogalmazható meg, hogy a bűnbakképzés klasszikus elmélete alapvetően az egyén frusztrációjából indul ki, de a vizsgálatok alapján inkább úgy tűnik, hogy a csoportközi ellenségesség alapja többnyire a csoportszintű relatív depriváció (Runciman, 1966; Walker & Smith, 2002; Pettigrew, és mtsai., 2008). A bűnbakképzésből származó előítéletesség tehát akkor valószínű, amikor az előítéletes csoport csoportszinten észleli státuszának csökkenését. A bűnbakképzés klasszikus elméletének korlátait orvosolandó, Glick kialakította a „bűnbakképzés ideológiai modelljét”³⁷ (Glick, 2002; 2005), melynek összefoglalását ld. a 6. ábrán.

6. ábra A bűnbakképzés ideológiai modellje (Glick, 2005)

Az ideológiai modell kiindulópontja a társadalomban megfigyelhető, kiterjedt frusztráció (A), mely elengedhetetlen feltétele a bűnbakképzés kialakulásának (Staub, 1989; 1999; Tajfel, 1981). A kollektív szinten érzékelhető frusztráció (B), mely általában alapvető szükségletek (kontroll, státusz) hiányából, vagy kielégítésének akadályoztatottságából fakad (Staub, 1989; 1999), a frusztráció okainak és magyarázatának kollektív kereséséhez (C) vezet (Tajfel, 1981). A keresés következménye lehet egy olyan általánosan elfogadott ideológia (G), mely mögé felsorakozhatnak a frusztrációban osztozó személyek (Glick, 2005). A frusztráció és/vagy más hiányállapotok nyomán elinduló miértek és okok keresése társadalmi szinten jól ismert reakció (Allport, 1954), azonban ezek általában komplex,

³⁷ Ideological model of scapegoating – saját fordítás

gyakran pedig a társadalom egészen túlmutató, globális folyamatok eredményei. Mivel a személyek kognitív kapacitása limitált, a bonyolult folyamatokra egyszerű, de plauzibilis válaszokat keresnek (Glick, 2005). Ennek következményeként sokszor egészen nevetséges, nyakatekert konklúziókra juthatnak, mint például olyan csoportok vádolása, melyeknek alig, vagy egyáltalán nincs közük a csoport frusztrációinak okaihoz. A csoportszintű frusztrációkra sokszor olyan extrém és irreális magyarázatok keletkeznek, mint az összeesküvés elméletek, melyek – bár gyakran meglehetősen komplexek – általában könnyen érthető, logikus elméleti keretet szolgáltatnak bonyolult társadalmi hiányállapotokhoz (Goertzel, 1994; Clarke, 2002; Douglas, Sutton, & Cichocka, 2017; Douglas, és mtsai., in press). A csoport szorongást keltő frusztrációira felállított magyarázatok általában megjelölnek egy felelős csoportot, és olyan meggyőződéseké, ideológiákká formálódnak, melyekhez könnyen tudnak csatlakozni a csoport tagjai (Glick, 2005). A felelősök kijelölése azonban nem teljesen véletlenszerűen történik. Bűnbakokká általában azok a kisebbségi csoportok válnak (D), amelyekkel szemben már jól bejáratott, könnyen hozzáférhető előítéletek léteznek, illetve amelyekkel szemben irigykednek a csoport tagjai (Fiske, Cuddy, Glick, & Xu, 2002). Az irigység tárgya általában az, hogy amiből kevéssel vagy nem rendelkezik a csoport (a frusztráció forrása), abból sokkal, vagy egyszerűen csak többel rendelkezik a másik csoport. Glick (2005) több példát is hoz a fentiekre. A középkori boszorkányüldözés egyik oka az a hiedelem volt, amely szerint a boszorkányok a felelősek az Európát tizedelő járványokért (Karlsen, 1987). Törökországban az örmény kisebbség jelentős része kereskedéssel foglalkozott, emiatt relatív jólétben élt. Sok török meggyőződése volt, hogy az örmény kisebbség hibáztatható a török birodalom bukásáért (Adanir, 2001). Hasonlóképpen, Németország Első Világháborús vereségét a németek jelentős része a módosnak és jelentős hatalommal bírónak észlelt zsidó közösség számlájára írta (Prunier, 2001). A ruandai mézárlásnál a hutuk többségi tuzsi társadalom jelentős része szerint élösködtek a tuszik szenvedésein, a kambodzsai Vörös Khmer mozgalom³⁸ pedig a társadalom azon tagjaira vadászott, akik megítélésük szerint jelentős társadalmi befolyással és vagyonnal rendelkeztek (Kiernan, 2001; 2004). Míg a klasszikus bűnbakképzési modellben a frusztráció áttolása egy védtelen csoportra történik, addig Glick (2005) elméletében pontosan az ellenkezőjét hangsúlyozza: az erősebb, relatíve jobb

---

³⁸ A Kambodzsát 1975-1979 között vezető, kambodzsai kommunista párt a Vörös Khmer mozgalomból nőtte ki magát. A Pol Pot által vezetett mozgalom felelős 1,5-3 millió ember haláláért. Ez a szám Kambodzsák lakosságának nagyjából 25%-át teszi ki. Mézárlásuk célja egy egyszerű, mezőgazdasággal foglalkozó, munkás társadalom kialakítása volt, ezért üldözték az értelmiségi, vagyonos, városi rétegeket (Kiernan, 2004).

helyzetben levőnek észlelt kisebbségi csoportra tolódik az agresszió. Mindez ráadásul nem teljesen alaptalanul történik. Míg a klasszikus modellben a másik csoporttal szembeni irigységet, a másik csoport rossz szándékába vetett hitet narcisztikus projekcióként értelmezték, addig az ideológiai modell elismeri, hogy a csoportok közötti erőkülönbségnek lehetnek valós, történelmi alapjai, de az ezekből levont következtetés – hogy az erőkülönbség az oka a frusztrációnak – lehet téves. A kialakult ideológia nem csak a bűnös másik csoportot jelöli ki, hanem a csoport pszichológiai igényeit is igyekszik kielégíteni (E). Az ilyen ideológiák általában igyekeznek kielégíteni a csoporttagok biztonságigényét, a pozitív ön- és csoportértékelést (Staub, 1989; 1999), a valahová tartozás igényét, a saját csoport nagyszerűségének igényét, utóbbit gyakorta a szimbolikus halhatatlanságon keresztül (Pyszczynski, Greenberg, & Solomon, 1999). Az ideológiai bűnbakképzést feltehetően mediálja a jobboldali tekintélyelvűség (Altemeyer, 1981) és a szociális dominancia orientáció (F) (Pratto, Sidanius, Stallworth, & Malle, 1994). Duckitt (2005) rámutat, hogy azon társadalmak, amelyekben a többségi társadalom státusza hanyatlik, továbbá a többségi társadalom tagjai elfogadóak a jobboldali tekintélyelvűséggel és a szociális dominanciával, jóval befogadóbbnak mutatkoznak a bűnbakképzési ideológiákra. A fentiek következménye, hogy a korábban is előítélet célpont csoporttal szemben még nagyobb ellenérzésekkel fog viseltetni a saját csoport (H). A bűnbakképzési ideológiák terjedésével teret nyernek azok a politikai mozgalmak, amelyek fel kívánnak lépni a bűnösnek kikiáltott csoporttal szemben (I), az ilyen politikai mozgalmak terjedésével pedig folyamatosan növekszik a bűnbak csoporttal szembeni ellenségesség a társadalmon belül. Glick (2005) arra hívja fel a figyelmet, hogy a kisebbségi csoportok ellen elkövetett nyílt agresszió, beleértve a tömeggyilkosságokat, etnikai tisztogatásokat, nagyon ritkán spontán események miatt jön létre, általában felülről szerveződik. Az elkövetők pedig gyakran részint az ideológia meggyőződéses követői (Goldhagen, 1997), részben pedig azok, akik parancsra (beleértve a társas nyomást) cselekednek (Milgram, 1974). Végül, fontos megjegyezni, hogy míg a bűnbakképzés klasszikus modellje feltételezi, hogy az észlelt frusztráció csökkenésével enyhül a csoportközi ellenségesség, addig az ideológiai modell éppen az ellenkezőjét jelzi előre (J). Mivel a bűnbak ideológiák igyekeznek kielégíteni a csoporttagok pszichológiai szükségleteit, ezért a személyek számára gyakran tűnhetnek hatékonyak. Ez a hatékonyságérzés megerősíti, népszerűbbé teheti ezeket az ideológiákat (Glick, 2005). Ráadásul, mivel a bűnbaknak kikiáltott csoport elleni ellenséges lépések általában morálisan megkérdőjelezhetők, komoly nyomás alá helyezik a csoport tagjait a fokozódó ellenségesség legitimitásával kapcsolatban. Az igazságos világ hipotézis és a vele

kéz a kézben járó áldozathibáztatás (Lerner & Miller, 1978; Lerner, 1980) csökkentheti ezt a nyomást, azonban ezzel párhuzamosan növeli az ideológia támogatottságát, és a bűnbak csoporttal szembeni ellenségesség mértékét.

A fentieket támasztja alá Bilewicz és Krzeminski (2010) Lengyelországban és Ukrajnában végzett vizsgálata. Eredményeik szerint minél depriváltabbnak érzik magukat a többségi társadalom tagjai, annál inkább elfogadják az antiszemita meggyőződéseket. Értelmezésükben felhívják a figyelmet arra, hogy a történelmileg traumatizált nemzetek feltételezhetően hajlamosabbak az áldozati versengésre, és kiélezettebben reagálnak az olyan eseményekre, amelyekről elképzelhető, hogy a nemzet pusztulásához, vagy akár halálához vezethetnek. Az úgynevezett halál száliencia³⁹ pedig összefüggést mutatott az antiszemitizmussal (Cohen, Jussim, Harber, & Bhasin, 2009). E két tanulmányból feltételezhető, hogy a kollektív áldozattudat – ami egy olyan hiányállapotot (ágencia, kontroll hiánya), frusztrációs állapotot jelent – lehetséges következménye a bűnbakképzés. Ahogy Glick (2002; 2005) elméletéből látható, a bűnbakképzés nem más, mint a csoport kielégítetlen szükségleteire adott reakció. Ebből következően logikusan feltételezhető, hogy a kollektív áldozattudattal rendelkező csoport olyan kisebbségi csoportot választ bűnbaknak, amely nem a szenvedéseket okozta, hanem az aktuális, sérült identitásért tehető felelőssé. Az olyan javaslatok, mint a romák/cigányok szociális juttatásait megszüntetése azért, mert a többségi társadalom tagjai között is vannak szegények, és mert az jelentős terhet róva a gazdaságra, akadályozza a gazdasági fejlődést, feltételezhetően az imént ismertett pszichológiai összefüggésből eredeztethető. Egy másik példa lehet az imént leírt mechanizmusra a másodlagos antiszemitizmusé (Imhoff & Banse, 2009; Imhoff, 2010). Ennek az előítéletességi formának központi eleme az a meggyőződés, hogy a zsidóságnak már le kellene zárnia a holokausztra való emlékezést, valamint, hogy manipulatív, haszonszerzési céllal emlékeznek erre a traumára. Az ilyen meggyőzések gyakorta jelennek meg párhuzamosan azzal, hogy a zsidóság valamilyen globális összeesküvés kitervelője, amely minden bizonnyal ártalmas lesz a társadalom egészére. A bűnbakképzés és a kollektív áldozattudat elméletei alapján kézenfekvő magyarázat az ilyen meggyőzésekre, hogy az adott csoport sérült, áldozati identitásállapotáért a zsidóságot teszi felelőssé.

---

³⁹ Death salience – saját fordítás: halálra utaló ingerek kiemelkedő jellege

3 Vizsgálatok bemutatása

A következőkben három vizsgálatot mutatok be, melyek mindegyike a kollektív áldozattudat és egy kisebbségi csoporttal szembeni előítéletesség, ellenséges viselkedési tendencia, vagy támogató magatartás közötti összefüggést kívánja feltárni. A vizsgálatok során több más szociálpszichológiai változó közvetítő szerepét is vizsgáltuk: a nemzettel (csoporttal) való azonosulás, a kollektív narcizmus, a csoportközi szorongás, a fenyegetettség. A kisebbségi csoporttal szembeni előítéletességet több eszközzel mértük: érzelmi viszonyulás, sztereotípiák és viselkedési tendenciák. A vizsgálatok során nem egyszerűen csak a kollektív áldozattudat meglétére fókuszáltunk, hanem annak jellegét (inkluzív és/vagy exkluzív) is figyelembe vettük. Összességében a célunk annak feltárása volt, hogy az exkluzív áldozattudat milyen mértékben járul hozzá a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletességhez, továbbá, hogy az inkluzív áldozattudat milyen mértékben függ össze más csoportokkal kapcsolatos segítségnyújtási, támogatási hajlandósággal. Az első vizsgálatban az exkluzív kollektív áldozattudat és a romákkal/cigányokkal szembeni előítéletesség összefüggését vizsgáltuk, figyelembe véve a nemzettel való azonosulás módját (glorifikáció és kötődés). A második vizsgálatban az exkluzív kollektív áldozattudat menekültellenességgel való összefüggését vettük górcső alá. Ennek a vizsgálatnak a célja annak feltárása volt, hogy egy az exkluzív áldozattudat vajon egy olyan csoport esetében is összefügg-e egy olyan csoporttal szembeni előítéletességgel, amelyikkel korábban nem volt kapcsolata a nemzeti csoportnak, amellyel kapcsolatban éppen kialakulóban van a szociális reprezentációja, továbbá a csoport történetéhez is csak lazán kapcsolódik. Végül, de nem utolsónak a harmadik vizsgálatban az inkluzív áldozati meggyőződések elfogadásának összefüggését vizsgáltuk a menekültekkel kapcsolatos támogató viselkedési hajlandósággal. Ebben a vizsgálatban Magyarországon kívül 10 másik országból gyűjtöttünk adatokat. Az országokénti összehasonlítás lehetőséget ad az inkluzív áldozati vélekedések és a menekültekkel szembeni támogató viselkedési hajlandóság kapcsolatának általánosíthatóságára.

3.1 Első vizsgálat

Az első vizsgálat célja annak feltárása volt, milyen összefüggés figyelhető meg a kollektív áldozati tudat, a nemzettel való azonosulás és egy kisebbségi csoporttal szembeni előítéletesség között. Vizsgálatunkban a magyarországi roma/cigány kisebbségi csoporttal szembeni előítéletesség mérésére esett a választásunk két okból. Ez a kisebbségi csoport egyrészt egy „rég, jól bejáratott” előítéletcélpontra a többségi társadalomban, másfelől pedig a többségi társadalmat ért traumákért nem tehető felelőssé. Utóbbi szempont kifejezetten fontos, hiszen amennyiben kapcsolat van a kollektív áldozattudat, a glorifikáció és a romákkal/cigányokkal szembeni előítéletesség között, akkor az közvetett bizonyítékként szolgálhat a korábban említett bűnbakképzési mechanizmusra (Glick, 2002; 2005).

A fentiek alapján feltételezhető, hogy mind az exkluzív kollektív áldozattudat mind a nemzettel való glorifikáló azonosulás összefüggést mutat a romákkal szembeni előítéletességgel. Feltételeztük továbbá, hogy a nemzettel való azonosulás módja mediálja a kollektív áldozattudat és az előítéletesség közötti kapcsolatot. Ezt az elképzelést több forrás is alátámasztja. Pratto és Sidanius (2012) érvelése szerint a kollektív áldozattudat egyik funkciója, hogy az áldozati csoport megkülönböztesse, kiemelje magát a többi csoport közül. Szerintük ennek az egyik eszköze a csoport felsőbbrendűségének hangsúlyozása, azaz a glorifikáció. A két jelenség összefüggésére ráadásul közvetlen bizonyítékunk is van (Vollhardt & Bilali, 2015), azonban a mediációs kapcsolat közvetlen vizsgálata eddig váratott magára.

3.1.1 Módszer

A vizsgálati személyek egy több kérdéssorból álló kérdőívet töltöttek ki, melynek elemeit az alábbiakban közlöm (a teljes kérdőívet ld. a 7.1 mellékletben⁴⁰). A kérdőív Google Forms (Google Űrlapok) alkalmazásban került megosztásra, melynek első oldalán egy a kutatással kapcsolatos rövid tájékoztatót olvashattak a résztvevők. A kitöltést csak

---

⁴⁰ Az 1. vizsgálatban bemutatott kutatásban felhasznált kérdőívcsomag egy az MTA-TTK Narratív szociálpszichológia csoport által végzett kutatás részét képezte. Az adatfelvétel során több másik kérdésre is választ adtak a kitöltők, ám a továbbiakban csak azok az elemek kerülnek bemutatásra, melyek a jelen kutatás adatelemzésébe bekerültek.

akkor kezdhette meg a résztvevő, amennyiben elmúlt 18 éves, és beleegyezett az adatai felhasználásába.

A *kollektív áldozattudat*ot mérő kérdőív a Vollhardt (2009a) által kidolgozott, 24 tételből álló exkluzív és inkluzív áldozattudatot mérő kérdőívnek magyarra fordítása. A kitöltők az egyes tételekre 7 fokú Likert-skálán válaszolhattak, ahol az 1-es érték az „egyáltalán nem értek egyet”, a 7-es érték pedig a „teljesen egyetértek” volt. Fontos megjegyezni, hogy a kérdőívet a fordítás során a magyar kontextushoz igazítottuk, hiszen az eredeti változatban bizonyos kérdések olyan specifikus társadalmi traumákra irányultak, melyek a magyar áldozattudat szempontjából nem rendelkeznek relevanciával (pl. izraeli-palesztin konfliktus). A jelen kutatásban tehát ezeknél a tételeknél a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban kérdeztük a kitöltőket. A kérdőív tehát exkluzív (pl. „*Egyetlen másik csoport sem szenvedett annyit, mint a magyarság*”, „*Helytelen azt gondolni, hogy mások annyit szenvedtek volna, mint a magyarok*”) és (pl. „*Vannak a világban más csoportok is, amelyek annyit szenvedtek, mint a magyarok*”) inkluzív áldozattudatra vonatkozó kérdéseket is tartalmazott. A kérdőív feltáró faktorelemzése MLR módszerrel és geomin rotációval történt⁴¹, mely alapján e két faktor mellett két további tartalmazott a kérdőív: az áldozatiság élményének központisága (pl. „*A magyarok szenvedéstörténetének ismerete meghatározza azt, hogy ki vagyok*”) és a trianoni trauma inkluzív felfogása (pl. „*Általában véve voltak a világtörténelemben más, Trianonhoz hasonló események*”). A kérdőív feltáró faktorelemzését ld. az 1. táblázatban. Mivel a jelen vizsgálat fókuszában az exkluzív áldozattudat hatásának vizsgálata állt, ezért a kérdőívből csak ezt a faktort használtuk fel. Az így kapott exkluzív kollektív áldozattudat faktor hét tételből állt és megfelelő belső konzisztenciával rendelkezett ($\alpha = 0,883$).

---

⁴¹ A faktorelemzések során az egyes tételek akkor kerülhettek valamely skálába, ha a tétel faktorsúlya meghaladta a 0,25-öt az adott skálán vagy ha az abszolút értékben legmagasabb faktorsúlya legalább kétszer akkora volt, mint a második legnagyobb faktortöltése (Barna & Székelyi, 2004).

Tétel	Exkluzív áldozat- tudat	Emléke- zés fontos- sága	Trianon össze- hasonlít- hatósága	Inkluzív áldozat- tudat	Tra- uma iden- titás
A magyarokhoz hasonlóan, a világ más csoportjait is hasonló módon elnyomták	-,16	,03	,17	,70	,15
A magyarok sok hasonlóságot mutatnak az olyan etnikai, nemzeti vagy vallási csoportokkal, amelyeket a múltban üldöztek	,25	,15	,18	,61	-,01
Általában véve, voltak a világtörténelemben más Trianonhoz hasonló események	-,33	-,21	,62	,08	,03
Hajlok arra, amikor Trianonról gondolkodom vagy beszélek, hogy hangsúlyozzam a más népek által átélt hasonló eseményekkel kapcsolatos hasonlóságokat	-,04	-,00	,82	,08	,04
Néhány nyilvánvaló különbséget leszámítva, a más népek ellen elkövetett elnyomás hasonlít ahhoz, amit a magyarok Trianon kapcsán átéltek	-,29	,02	,78	,13	-,00
Az magyarok szenvedésének mértéke Trianont követően, összehasonlítható más csoportok szenvedésének mértékével	-,39	-,09	,55	,31	,04
Vannak a világban más csoportok is, amelyek annyit szenvedtek, mint a magyarok	-,70	,00	,12	,31	,27
A különböző konfliktusaikban más népek is olyan mértékben károsultak/ sérültek, mint a magyarok	-,68	-,13	,17	,34	,11

Egyedi az, ahogyan a magyarokat a történelmük során üldözték	,65	,24	-,200	,23	-,09
A világtörténelemben nem volt a magyarok üldöztetéséhez hasonló jelenség	,78	,15	-,12	,10	-,08
Hamis az az állítás, hogy a magyarok szenvedése más csoportokéhoz hasonló lenne	,63	,16	-,19	-,17	,29
Jóllehet minden elnyomás különböző, a magyarok elnyomása egy valóban egyedi jelenség	,62	,33	-,31	,20	,02
Egyetlen más csoport tagjai sem szenvedtek úgy, mint a magyarok	,78	,20	-,12	,10	-,01
Hamis az az állítás, hogy más csoportok tagjai is ugyanúgy szenvedtek, mint a magyarok	,67	,16	-,03	-,15	,16
Jóllehet más csoportokat is elnyomtak, a magyarok által átélt tapasztalatok jóval komolyabbak/ keményebbek voltak	,73	,26	-,19	,18	-,10
Egyetlen más csoport sem szenvedett annyit, mint a magyarok	,70	,19	-,20	,13	-,19
Elnyomásunk történetének megértése nagyon fontos számomra	,22	,79	-,01	,04	,20
Nem érdekes számomra, hogy többet is megtudjak a magyar emberek szenvedéséről	,05	-,72	-,04	,28	-,19
A magyarok szenvedéstörténetének ismerete meghatározta azt, hogy ki vagyok	,32	,70	-,12	,18	-,18

A magyarok elnyomására vonatkozó ismereteim befolyásolja a véleményemet több társadalmi és politikai kérdésben	,23	,63	-,04	,26	-,18
Amikor arra gondolok milyen magyarnak lenni, ritkán gondolok a múltbéli szenvedéseinkre	-,07	-,61	,06	,03	,40
Ahhoz, hogy valaki megérthesse a magyar embereket, ismernie kell, hogy milyen elnyomásban volt részünk a múltban	,24	,71	-,06	,07	-,17
Fontos számomra, hogy emlékezzem, és tovább adjam a magyarok szenvedéstörténetét	,28	,80	-,10	,060	-,12
Múltbéli elnyomásunknál jóval fontosabbak más események, a magyar kultúra és identitás meghatározásában	-,08	-,19	,05	,14	,76

1. táblázat A kollektív áldozattudat kérdőív faktorstruktúrája. Amennyiben egy tételt besoroltunk egy faktorba, a legmagasabb faktortöltést félkövérrel szedtem. A félkövérrel szedett tételek alkották az exkluzív áldozattudat faktort.

A magyar nemzettel való azonosulás kérdőíve (Szabó & László, 2014) egy kétfaktoros, nemzettel való azonosulást mérő eszköz, mely Roccas, Klar és Liviatan (2006) modelljén alapul. A magyar adaptáció két skálát tartalmaz: glorifikáció és kötődés. A *glorifikáció* ($\alpha = 0,741$) a nemzettel való azonosulás olyan formája, melyben a csoport nagyszerűségébe vetett hit központi jelentőségű (pl. „*Más csoportokkal összehasonlítva, a magyarok okosabbak*”), a *kötődés* ($\alpha = 0,786$) pedig olyan azonosulási mód, melyben van helye a csoporttal szembeni kritikus gondolatoknak is, központi eleme pedig a csoport szeretete (pl. „*Élérzékenyülök, amikor a Himnuszt hallom.*”). Az egyes tételekre 7 fokú Likert-skálán adhattak választ a résztvevők, amelyen az 1-es az „*egyáltalán nem értek egyet*”, a 7-es a „*teljes mértékben egyetértek*”-et jelentette. Kutatásunkban a Szabó és László (2014) eredményeitől eltérő faktorstruktúrát találtunk, ezt a 2. táblázatban közöljük. A feltáró faktorelemzést az előzőekhez hasonlóan MLR módszerrel és geomin rotációval végeztük el.

Tétel	Kötődés	Glorifikáció
Külföldön járva, megdobogtatja a szívemet a magyar szó.	,75	,22
A magyarok történelmük során általában erkölcsösebben jártak el, mint más nemzetek.	,19	,79
Nem fűznek erős kötelékek a magyarsághoz.	-,85	-,11
Elérzékenyülök, amikor a Himnuszt hallom.	,73	,20
A magyar nép történelme során számos esetben egyedülálló bátorságról tett tanúbizonyságot.	,51	,52
Más nemzetekkel összehasonlítva, a magyarok nem okosabbak.	-,09	-,76
A magyarságom nem fontos része annak, hogy ki vagyok.	-,75	-,11
Jobb hely lenne a világ, ha a többi ország lakói is olyanok lennének, mint a magyarok.	,17	,79

2. táblázat A magyar nemzettel való azonosulás feltáró faktorelemzése. Félkövérrel jelöltük azt a faktortöltést, amelyiket a faktorokba rendezésnél figyelembe vettük. Tekintettel arra, hogy a feltáró elemzésnél kapott faktorstruktúra egy tétel kivételével (5. tétel) megegyezik a Szabó és László (2014) által bemutatott faktorstruktúrával, az 5. tételt, hasonlóan hozzájuk, a glorifikáció skálához soroltuk.

A cigányokkal/romákkal szembeni előítéletességet egy olyan, 17 tételű kérdéssorral mértük, amelyet korábbi kutatásokban (Enyedi, Fábíán, & Sik, 2006; Csepeli, Fábíán, & Sik, 1998) alkalmazott mérőeszközök alapján állítottunk össze. A tételekre az előző kérdéssorokhoz hasonlóan 7 fokú Likert-skálán válaszolhattak a vizsgálati személyek, ahol az 1-es jelölte az „egyáltalán nem értek egyet” válaszlehetőséget, a 7-es pedig a „teljes mértékben egyetértek” lehetőséget. A kérdéssor tartalmazott támogató és ellenséges attitűdöket megfogalmazó állításokat egyaránt. Az MLR módszerrel és geomin rotációval elvégzett feltáró faktorelemzés (ld. 3. táblázat) alapján három faktorba rendeződnek a tételek, melyek közül két faktor negatív attitűdöket fogalmaz meg, egy pedig pozitívat. A deviancia alszkálába 4 tétel került ($\alpha = 0,861$). Itt olyan esszencialista tételek vannak, amelyek arra utalnak, hogy a romák/cigányok alapvető működésük okán elítélendőek (pl. „*A bűnözési hajlam a cigányok vérében van*”). A társadalmi deviancia alszkálába 5 tétel került ($\alpha = 0,657$). Ebbe a faktorba kerültek azok a tételek, amelyek a cigány/roma emberek beilleszkedési képtelenségét, illetve az asszimiláció szükségességét feszegetik (pl. „*A*

cigányokat rá kellene szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok”). Végül, a harmadik faktort *emancipációnak* neveztük el ($\alpha = 0,753$), hiszen ebbe a 4 tételes faktorba olyan állítások kerültek, melyek a cigányság/roma társadalom felzárkóztatásáról, egyenlő esélyek megadásáról szólnak (pl. „A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak”).

Tétel	Deviancia	Társadalmi deviancia	Emancipáció
A cigányok ugyanolyanok, mint bárki más, vannak köztük jó és rossz emberek.	-,71	-,14	-,08
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	,59	,22	-,01
Csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	,79	,16	,10
A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre.	,99	-,00	,16
A cigányok gyakran megfélemlítik a békés embereket.	,03	,65	-,18
Sok cigány nem tanulja meg családjában a tulajdon tiszteletét.	-,30	,72	,00
A cigány lakosság számának a növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	,23	,61	-,01
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni.	-,17	,58	,06
A cigányokat rá kellene szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok.	-,01	,54	-,06
A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak.	-,02	-,01	,56
A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között.	-,15	-,16	,32
A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.	-,02	-,05	,71
A nyomor kényszeríti a cigányokat a bűnözésre.	,08	,02	,81
Mindenkinek joga van arra, hogy a gyermekét olyan iskolába	,31	,27	-,08

járassa, ahol nincsenek cigány gyerekek.			
A cigányok ne akarjanak úgy tenni, mintha nem lennének cigányok.	,09	,20	-,03
A cigányok minden szempontból érettek arra, hogy saját dolgaikban dönthessenek.	,27	,23	-,19
Az országnak áldoznia kell arra, hogy a cigányok anyanyelvükön is tanulhassanak az iskolákban, ha akarnak.	-,32	-,05	,29

3. táblázat A cigányokkal szembeni előítéletesség kérdőív faktorstruktúrája. A faktorokba besorolt tételek faktortöltését félkövérrel szedtük.

Az *idegenellenességet* (xenofóbia kérdéssor) négy tétellel mértük, melyeket más kutatásokban korábban már alkalmaztak (Enyedi, Fábíán, & Sik, 2006). A tételekre 7 fokú Likert-skálán válaszolhattak a vizsgálatban résztvevők (pl. „*A bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.*”). A kérdéssor magas Cronbach-alfa értéke alapján megbízhatónak bizonyult ($\alpha = 0,755$).

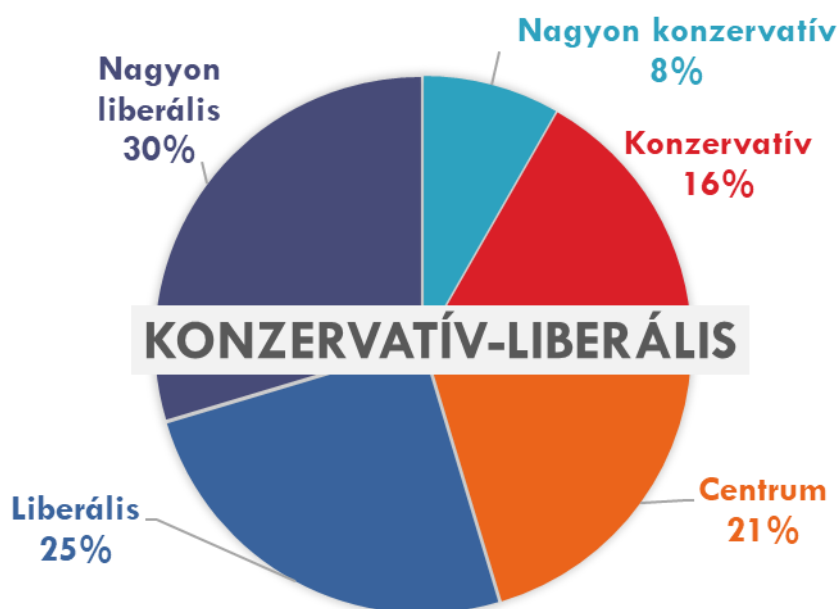
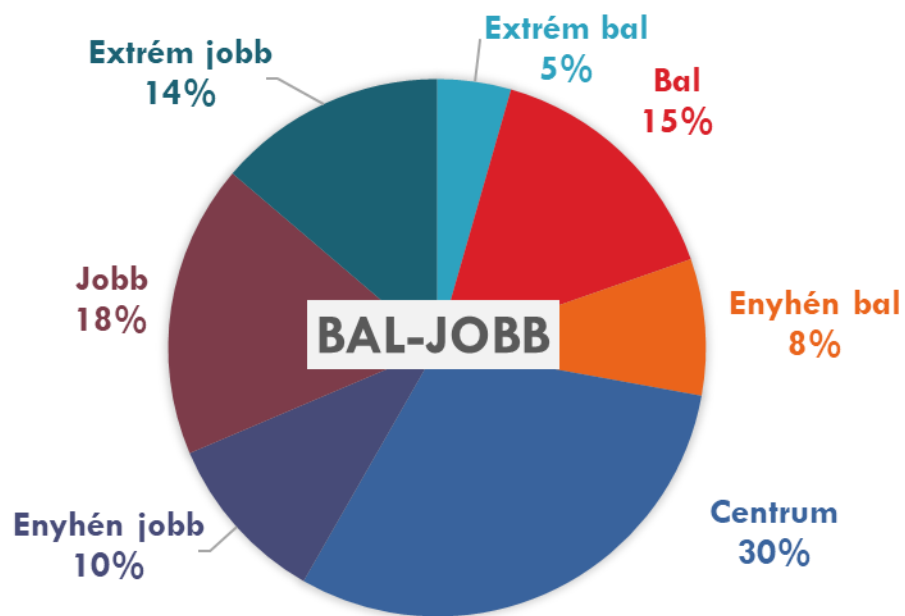
A romákkal/cigányokkal szembeni előítéletesség mérésére becslőskálákat is alkalmaztunk. Ezeknél a vizsgálati személy feladata az volt, hogy megbecsülje, a teljes magyar lakosság hány százaléka roma/cigány, a magyarországi cigányság hány százaléka munkanélküli, valamint a cigányság hány százaléka él szegénységben. A becslőskálák alkalmazását arra alapoztuk, hogy a romákkal szemben előítéletes személy minden bizonnyal túlbecsüli a cigányság arányát a teljes lakosságban, túlbecsüli a munkanélküliség és a szegénység arányát. Feltételezéseink (ld. később) az első kérdésnél megerősítést nyertek, a másik két feladatnál azonban ellentmondásos adatokat kaptunk, így ezeket a további elemzésekben nem alkalmaztuk.

A kérdőív részét képezte még egy demográfiai kérdéssor, melyben a vizsgálati személyek nemére, életkorára, lakhelyének típusára, végzettségére kérdeztünk rá. Ebben a részben mértük fel a kitöltők szubjektív anyagi jólétét, melyet négy állítás közül történő választással jelezhettek: (1) *mindenre van pénzem*; (2) *nem kell nélkülöznom, de csak ésszerű határok között költök*; (3) *bizonyos dolgokról le kell mondanom, hó végére már elfogy a pénzem*; (4) *súlyos anyagi problémáim vannak*. Mindezek mellett két tétellel kérdeztünk rá a vizsgálati személy politikai orientációjára. Mindkét tételnél egy 11 pontos Likert-skálán jelölhették be válaszukat, ahol a középértéket (semleges) az 5 jelölte (0-10 között választhattak). Az első kérdésnél arra kérdeztünk rá, a kitöltő mennyire tartja magát

jobboldali vagy baloldali politikai beállítottságúnak, a második kérdésnél arra, hogy mennyire tartja magát konzervatív vagy liberális beállítottságúnak.

3.1.2 Vizsgálati minta és leíró statisztika

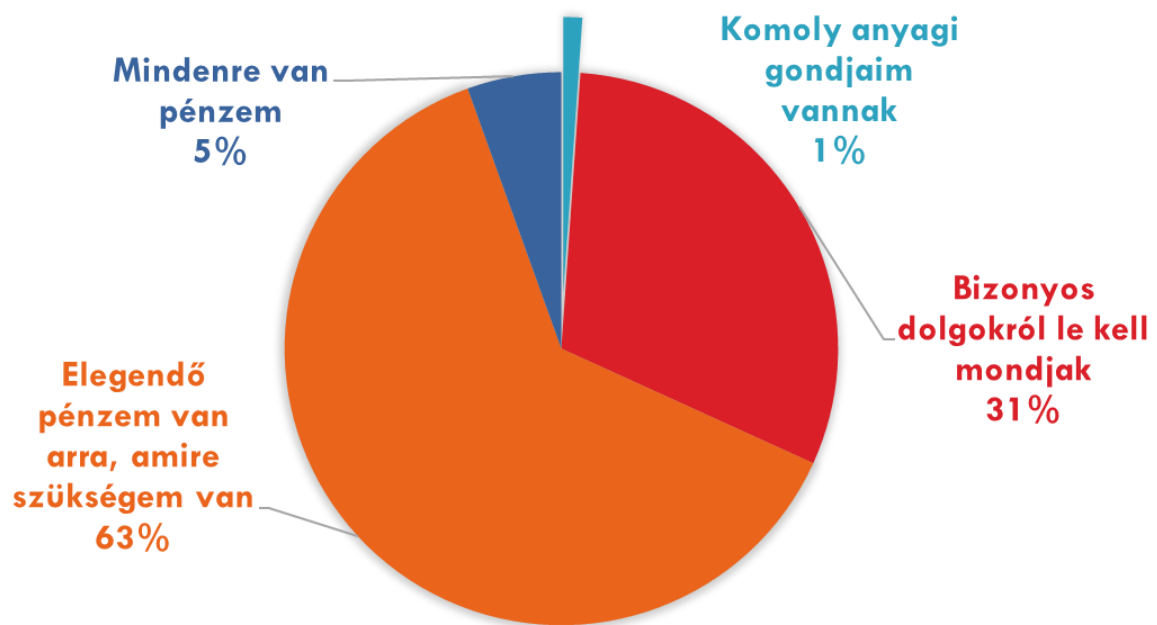
A vizsgálatban résztvevő személyek toborzásában a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Károli Gáspár Református egyetem pszichológia (BA) szakos hallgatói segítettek. Az adatgyűjtésben azok a hallgatók vettek részt, akik személyiséglélektan vagy szociálpszichológia műhelymunka témája kapcsolódott a jelen vizsgálat témájához. A mintavétel nem valószínűségi, hólabda módszerű volt. Az adatfelvétel 2014. őszétől 2015. elejéig tartott. A végleges mintába végül 475 személy ($M = 32,04$; $SD = 13,64$) került. A végzettség szempontjából heterogénnek tekinthető mintában a résztvevők 47,8 százaléka befejezett középiskolai/gimnáziumi tanulmányokról, 45,5 százaléka pedig egyetemi vagy magasabb végzettségről számolt be. A résztvevők 52,4%-a ($N = 249$) fővárosi, 16%-a ($N = 76$) megyei jogú városban, 20,6%-a ($N = 98$) egyéb vidéki városban, 10,7%-a ($N = 51$) faluban lakik. Alulreprezentáltak voltak a középiskolai tanulmányaikat be nem fejezett személyek 5,5 százalékkal. Politikai orientáció tekintetében a bal-jobb oldali skálán enyhén jobbra tolódott átlagot ($M = 5,77$; $SD = 2,31$), a konzervatív liberális skálán pedig enyhén liberális felé tolódott átlagot láthatunk ($M = 5,88$; $SD = 2,36$). A két skálán kapott válaszok összefoglaló ábráját ld. a 7. ábrán, ahogy látható, a minta politikai orientáció tekintetében meglehetősen kiegyenlítettnek mondható.

7. ábra A politikai orientáció eloszlása a mintában.

Mintánk a szubjektív jövedelem tekintetében is heterogénnek és kiegyenlítettnek montható (ld. 8. ábra): a résztvevők mindössze 1,1%-a számolt be súlyos anyagi

nehézségekről (N = 5), a minta közel harmadának (30,7%; N = 146) bizonyos dolgokról le kell mondania, míg a minta közel kétharmada (62,7%; N = 298) ésszerű keretek között kijön keresetéből. A vizsgálati személyek mindössze 5,5%-a számolt be arról, hogy mindenre van pénze (N = 26). A minta eloszlása a szubjektív jövedelmi elégedettség alapján előrevetíti azt, hogy az 1. vizsgálatban kapott eredmények nem magyarázhatók a relatív deprivációs hipotézissel (Runciman, 1966), hiszen a mintában résztvevő személyek átlagos vagy átlagon felüli körülmények között élnek.

8. ábra A szubjektív anyagi helyzet eloszlása a mintában

3.1.3 Eredmények

A hipotézisek tesztelésére elvégzett statisztikai elemzéseket az SPSS 21.0 (IBM Corp., 2012) és az MPLUS 7.0 (Muthén & Muthén, 1998-2011) statisztikai elemző programokkal végeztük. A modell illeszkedésének tesztelésére a CFI (Comparative Fit Index), a TLI (Tucker-Lewis Fit Index), az RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) és az SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) mutatókat számoltuk ki. A CFI és TLI mutatóknál a 0,9 és 0,95 közötti értékek jeleztek elfogadható illeszkedést, a 0,95 feletti mutatók pedig jó illeszkedésre engednek következtetni. A RMSEA

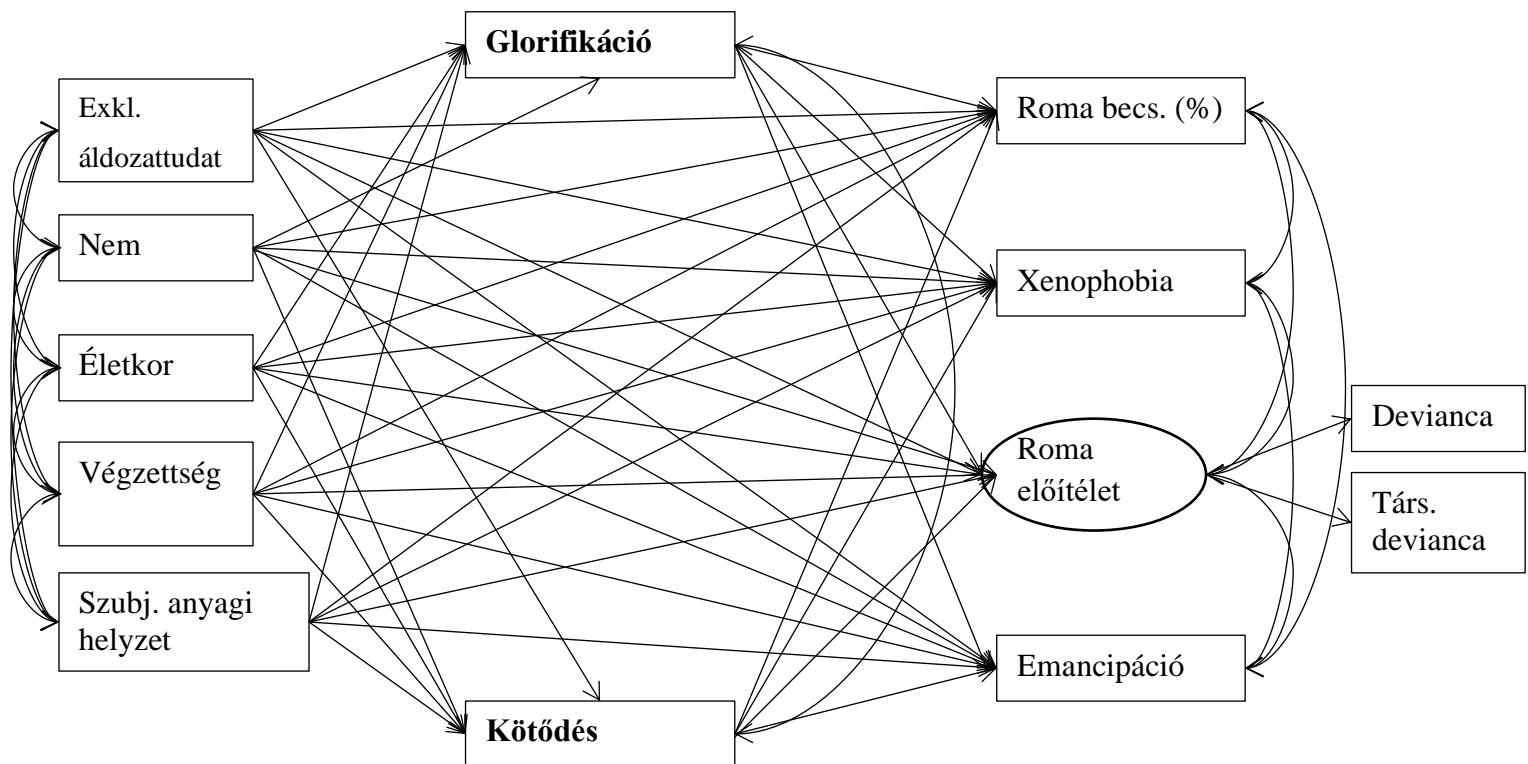
esetében 0,8 alatti értéket elfogadhatónak, 0,5 alattit pedig jónak tekintettük. Az SRMR egy 0 és 1,0 között mérő mutató, melynél a 0 tökéletes illeszkedést jelöl (tehát minél alacsonyabb az SRMR érték, annál jobb az illeszkedés). Bár a mind a khi és p értékeket is figyelembe vesszük, ezek kevésbé megbízható mutatói a modell illeszkedésének, mivel kifejezetten érzékenyek mutatkoznak a modell összetettségére és a mintaelemszám nagyságára (Brown T. A., 2006; Kline, 2011).

A modell tesztelése előtt a felhasznált függő (romákkal/cigányokkal szembeni előítéletesség) és független változók közötti összefüggéseket Pearson korrelációs elemzéssel vizsgáltuk meg. Ennek az eredményét ld. a 4. táblázatban. A korrelációs együtthatók értelmezésénél Cohen ajánlását vettük alapul: 0,10 alatti r értéket gyenge összefüggésként, 0,10-0,50 közötti r értéket közepesen erős összefüggésként, 0,5 feletti r értéket pedig erős, vagy szoros összefüggésként értelmeztük (Cohen J. , 1988).

Változók	Cronbach- alfa [95% CI] (tételek)	Átlag (SD) [övezet]	Glorifikáció	Kötődés	Deviancia	Társadal- mi deviancia	Emancipáció	Xenofóbia	Roma lakosság becslés
Exkluzív áldozattudat	,88 [.84-.89] (7)	2,5 (1,41) [1-7]	,63***	,28***	,40***	,30***	-,29***	,37***	,16***
Glorifikáció	,74 [.70-.77] (4)	3,8 (1,34) [1-7]		,49***	,46***	,37***	-,36***	,45***	,16**
Kötődés	,79 [.75-.82] (4)	5,3 (1,43) [1-7]			,11*	,22***	-,20***	,19***	,03
Deviancia	,86 [.84-.88] (4)	11,9 (6,81) [4-28]				,63***	-,58***	,54***	,24***
Társadalmi deviancia	,74 [.71-.78] (5)	24,0 (6,63) [5-35]					-,44***	,36***	,20***
Emancipáció	,72 [.68-.76] (4)	14,3 (6,01) [4-28]						-,41***	-,16***
Xenofóbia	,76 [.72-.79] (4)	3,2 (1,38) [1-7]							,18***
Roma lakosság becslés	- (1)	21,4 (13,91) [0,0-70,0]							

4. táblázat A vizsgált változók Spearman-féle rangkorrelációs mátrixa. A dőlttel szedett értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$. 95% CI: 95%-os konfidencia intervallum.

Azt, hogy a vizsgált pszichológiai változók közül melyek és milyen mértékben befolyásolják a romákkal/cigányokkal szembeni előítéletességet, strukturális egyenletek modellezésével (továbbiakban: SEM⁴²) vizsgáltuk meg. Az elemzés célja annak feltárása volt, hogy az exkluzív kollektív áldozattudat a csoporttal való glorifikáló azonosuláson keresztül hogyan hat romákkal szembeni előítéletességre. Az összefüggést számos kontrollváltozó mellett vizsgáltuk: nem, életkor, végzettség, szubjektív anyagi helyzet. A végzettség esetén a változót dichotómmá transzformáltuk oly' módon, hogy a mintaeloszlás szempontjából alacsonyabb végzettségű személyek (egyetemet nem végeztek) kerültek az egyik csoportba (N = 216), a magasabb végzettségű személyek pedig a másik csoportba (N = 262). Hasonló elv alapján, a szubjektív anyagi helyzetet mérő négyválasztásos kérdésünket is két részre bontottuk. Az első csoportba kerültek azok, akik anyagi problémákkal küzdenek (N = 324), a második csoportba pedig, akiknek nincs anyagi problémája (N = 151). A tesztelendő modellben az eddigiekben ismertetett változók közötti összes kapcsolatot vizsgáltuk (ld. 9. ábra).

9. ábra A tesztelendő strukturális modell.

⁴² Structural Equation Modeling

Az útelemzés eredménye alapján elmondható, hogy erős pozitív összefüggés van az exkluzív kollektív áldozattudat és a nemzettel való azonosulás glorifikáló módja között ($\beta = 0,63$). Az exkluzív áldozattudat közepesen erős mértékű, pozitív összefüggést mutat a kötődéssel ($\beta = 0,28$). Az exkluzív áldozattudat összefügg továbbá a xenofóbiával ($\beta = 0,16$), a romákkal szembeni előítéletességgel ($\beta = 0,21$), azonban enyhe negatív összefüggést figyelhetünk meg az exkluzív áldozattudat és az emancipáció, a romákkal/cigányokkal kapcsolatos pozitív, támogató attitűdök között ($\beta = -0,13$). A glorifikáció az előítéletességet mérő összes változóval összefüggést mutatott (xenofóbia: $\beta = 0,36$; romákkal szembeni előítélet: $\beta = 0,42$, roma lakosság becslése: $\beta = 0,17$, emancipáció: $\beta = -0,28$). A kötődés ugyanakkor csak a roma lakosság becslőskálával függött össze ($\beta = -0,12$). A mediációs elemzés alapján elmondható, hogy a glorifikáció valóban mediációs hatást fejt ki az exkluzív áldozattudat és a romákkal szembeni előítéletesség közötti kapcsolatra. A kötődés mediációs hatását csak egyetlen előítéletességet mérő változónál sikerült kimutatnunk (roma lakosság megbecslése). A mediációs hatásokat az 5. táblázatban foglaltam össze.

Változó	Total	Indirekt hatás	
		Glorifikáció	Kötődés
Roma lakosság becslés	,178***	,109**	-,032*
Xenofóbia	,374***	,222***	-,006
Roma előítéletesség	,443***	,262***	-,029 ⁺
Emancipáció	-,310***	-,178***	-,002

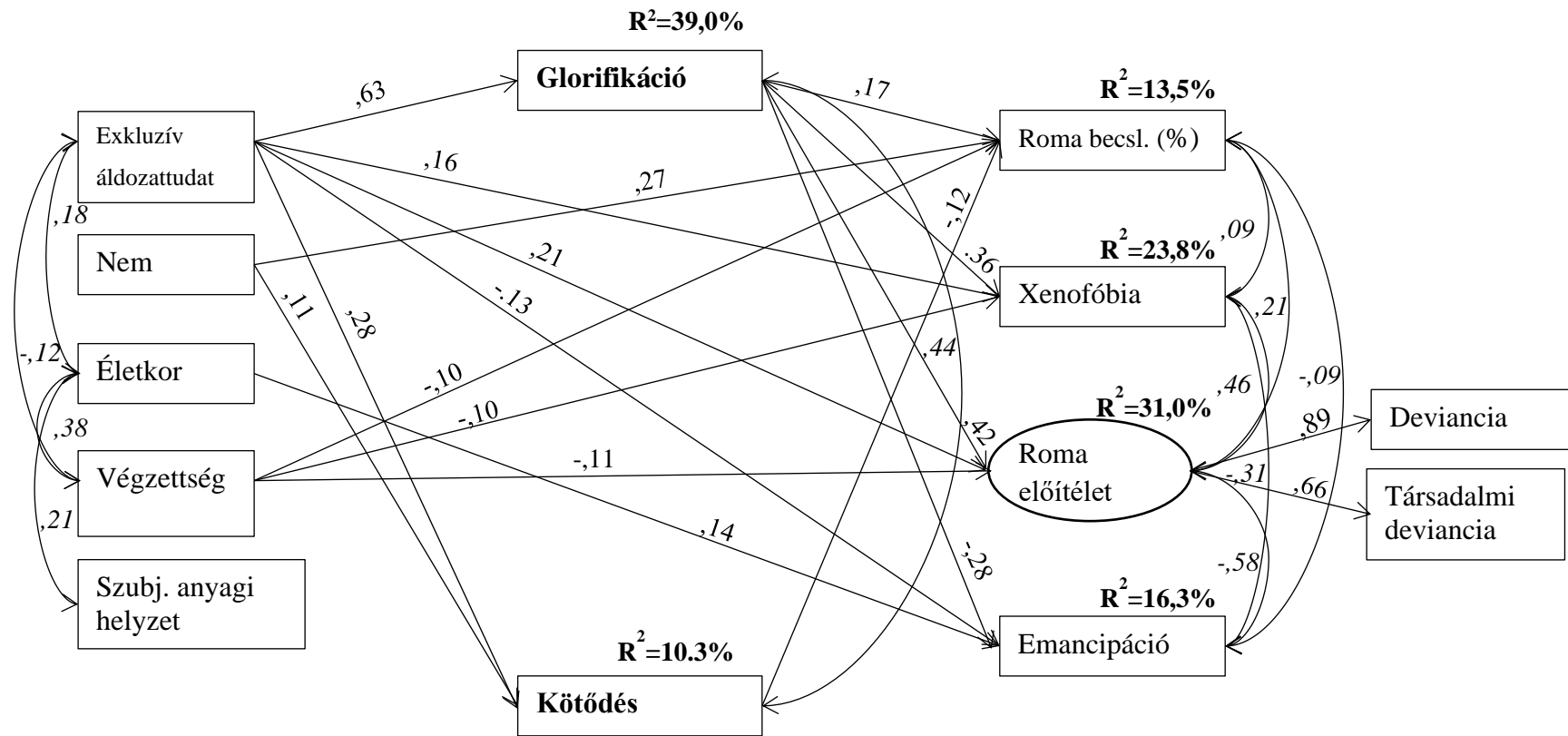
5. táblázat A glorifikáció és a kötődés mediáló hatásának mértéke az exkluzív áldozattudat és a romákkal szembeni előítéletesség között. + $p < .10$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

A kontrollváltozók közül egyik sem jósolta be a glorifikációt, és egyedül a nem függött össze szignifikánsan a kötődéssel ($\beta = 0,11$). Megjegyzendő azonban, hogy a glorifikáció és a kötődés között közepesen erős összefüggés van ($\beta = 0,44$), mely összhangban a korábbi kutatásokkal (Szabó & László, 2014). Mind az életkor, mind pedig a végzettség összefügg az exkluzív áldozattudattal. Az eredményeink szerint minél idősebb valaki, annál inkább ért egyet az exkluzív áldozattudat faktor tételeivel ($\beta = 0,18$), és minél magasabb végzettségű valaki, annál kevésbé ért egyet velük ($\beta = -0,12$). A nők és az alap és középfokú végzettséggel rendelkezők szignifikánsan magasabbra becsülték a romák/cigányság arányát a teljes lakosságban (nők: $\beta = 0,27$, alap és középfokú

végzettségűek: $\beta = 0,10$). Az alacsonyabb végzettségűek esetében ráadásul magasabb xenofóbiát ($\beta = 0,10$) és romákkal szembeni előítéletességet ($\beta = 0,10$) figyelhetünk meg, azonban ezek csak kismértékű összefüggések. Az életkor ráadásul pozitív együttjárást mutat a támogató attitűdökkel ($\beta = 0,14$) is. Megjegyzendő továbbá, hogy a szubjektív anyagi helyzet kizárólag az életkorral függött össze ($\beta = 0,21$), a pszichológiai változókkal nem.

Végül, de nem utolsó sorban kiemelendő, hogy a romákkal szembeni pozitív és negatív attitűdöket mérő skálák erős negatív összefüggést mutatnak ($\beta = -0,58$). A modell megmagyarázott varianciája a glorifikáció esetén 39,0%, a kötődés esetén 10,3%, a roma lakosság számának becslése esetén 13,5%, a xenofóbia esetén 23,8%, a romákkal szembeni negatív attitűdök esetében 31,0%, míg a pozitív attitűdöknél 16,3%.

A végső modell (ld. 10. ábra), mely a szignifikáns standardizált együtthatókat és a megmagyarázott varianciákat tartalmazza jó illeszkedési mutatókkal rendelkezik: $\chi^2=20,514$, $df=9$, $p=0,015$, $RMSEA=0,052$, $RMSEA$ 90% CI: 0,022–0,082, $p=0,413$, $CFI=0,990$, $TLI=0,936$, $SRMR=0,015$.

10. ábra A végső strukturális modell. A nyilak szignifikáns standardizált béta együtthatókat jelölnek ($p < 0,05$). A korrelációs együtthatókat dőlttel jelöltük.

3.1.4 Megbeszélés

Az első vizsgálat célja az exkluzív kollektív áldozattudat és egy kisebbségi csoporttal szembeni negatív attitűd összefüggésének részletesebb feltárása volt, különös tekintettel a nemzettel való azonosulási módok mediációs hatására. Eredményeink szerint szoros összefüggés van a glorifikáló azonosulás és az exkluzív áldozattudat között, továbbá szoros összefüggés mutatkozott a glorifikáció és az előítéletesség között is. Bár romákkal/cigányokkal szembeni előítéletesség és az exkluzív áldozattudat között is találtunk szignifikáns összefüggést, ez sokkal hangsúlyosabbá vált, ha az azonosulás típusának mediációs hatását is figyelembe vettük.

Eredményeink több korábbi vizsgálattal is összhangban van. Pratto és Sidanius (2012) érvelése szerint a csoport felsőbbrendűségének hangsúlyozása egyfajta igényként jelenhet meg abban az esetben, ha a csoportot korábban valamilyen, az önértékelését érintő sérelem érte. A felsőbbrendűség élménye ellensúlyozza a sérült társas identitást: a sérülés helyreállításának egyik módja lehet a glorifikáló azonosulás, melynek lényegi eleme, hogy a személy a csoporthoz a csoport nagyszerűségén keresztül kapcsolódik (Roccas, Klar, & Liviatan, 2006). A vizsgálatunkban kidolgozott modellben a legerősebb összefüggés az exkluzív áldozattudat és a glorifikáció között volt. Ez a kollektív áldozattudattal kapcsolatos szociálpszichológiai vizsgálatok tükrében nem is olyan meglepő, hiszen, ahogy több szerző is megjegyzi, az exkluzív áldozattudat egyik központi eleme pontosan az áldozati történet különlegessége, más szenvedéstörténettel össze nem vethetősége (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009; Vollhardt & Bilali, 2015). Sőt, amennyiben figyelembe vesszük, hogy bizonyos közösségeknél az áldozati élmény a csoporttörténet alapkövévé szilárdul (Volkan, 2001; Oren, Bar-Tal, & David, 2004; Liu & Hilton, 2005), könnyen láthatjuk, hogy amennyiben ez bekövetkezik, a csoporttagok különlegesség-érzésének egyik alapvető forrása lehet az átélt traumák különlegessége, más csoportok szenvedésével nem összehasonlíthatósága. Eredményeink szerint ez az összefüggés ráadásul független számos demográfiai változótól, még azoktól is, amelyek kézenfekvő magyarázattal szolgálhatnának arra, hogy egy személy számára miért fontos a csoport nagyszerűsége (pl. relatív deprivációs hipotézis (Runciman, 1966)). Ezen a ponton megjegyzendő, hogy az adataink a reprezentativitás hiányában csak közelítő információval szolgálnak arról, hogy a teljes magyar társadalom egészére milyen mértékben jellemző az exkluzív áldozattudat és a glorifikáló azonosulás. A mintánkban tapasztalt átlagos exkluzív kollektív áldozattudat

értékek kifejezetten alacsonyak voltak, ám jóval nagyobb arányban voltak jelen a glorifikációs állításokkal egyetértő személyek. Mindez értelmezhető úgy, hogy a feltárt összefüggések kifejezetten nem a szélsőségesen glorifikáló és magas exkluzív áldozattudattal rendelkező személyekről szólnak, hanem feltételezhetően egy általános összefüggésről mely szerint ez a két szociálpszichológiai konstruktum összefügg, és ezzel együtt az előítéletesség összefüggést mutat.

Az imént bemutatott vizsgálat egyik különlegessége, hogy az áldozattudat (versengő és/vagy exkluzív) és előítéletesség összefüggéseit feltáró vizsgálatok általában olyan konfliktusokra koncentrálnak, ahol az előítélet célpontjában olyan csoport vagy csoportok állnak, akik valamilyen módon felelősségre vonhatók az elszenvedett sérelmekért. A vizsgálat tervezésekor pont azért esett a választásunk a cigány/roma közösséggel szembeni negatív attitűdök vizsgálatára, mert a többségi társadalom kollektív áldozattudata számos ok miatt nem feltétlenül logikus, hogy összefüggést mutasson az előítéletességgel. Először is, a többségi társadalom általában nem érzi szükségét az áldozati élményének elismeréséért való versengésre, hiszen a legtöbb esetben pont a többségi társadalom kezében vannak azok az erőforrások és eszközök, amivel elismerést nyújthatnak az áldozati élményhez. A legtöbb, versengő áldozattudatot tárgyaló kutatás kisebbségi csoportok versengéséről szól, mely versengés célja pontosan a többségi társadalom előtti elismerés elnyerése (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012). Másodszor, a választott kisebbségi csoport traumája közös a többségi társadalom traumájával, különösen igaz ez a trianoni békediktátumra, de ugyanígy a holokauszt történéseire is. Érdekes módon, a többségi társadalom részéről figyelhető meg az a versengő, exkluzív áldozattudati perspektíva. Elég csak arra gondolnunk, hogy valahányszor egy kisebbségi csoport nyilvánosan igyekszik megemlékezni a traumáiról, egyre felerősödnek az olyan hangok a többségi társadalomban, melyek szerint a többségi magyar társadalom múltjával túl keveset foglalkozunk, ellentétben a kisebbségek gondjaival.

Ezen a ponton láthatjuk nagy hasznát Glick (2005) bűnbakképzési modelljének. Eszerint egy társadalomban jelenlevő általános frusztráció arra sarkallhatja a társadalom tagjait, hogy kijelöljenek egy csoportot, amely a nehézségekért felelőssé tehető. A Glick által leírt bűnbakképzési mechanizmusban nem az a fontos, hogy a bűnbaknak kikiáltott csoportnak volt-e köze a múltbéli sérelmekhez, hanem az, hogy a bűnbakot kereső csoport képes-e olyan elméletet, ideológiát gyártani, amely elég meggyőző magyarázó erővel bír a sérelmekre vagy azok következményeire nézve. Mivel az érvelés logikájának fontossága

háttérbe szorul az önértékelés megőrzése és a felelősség áthárítása mögött, az ilyen ideológiagyártás egészen nyakatekert magyarázatokhoz, nem ritkán összeesküvés elméletekhez vezethet (Douglas, Sutton, & Cichocka, 2017). Az exkluzív áldozattudat, a glorifikáció és a cigánysággal szembeni előítéletesség összefüggését ez alapján magyarázhatja egy olyan bünbakképzési folyamat, amelynek háttérében a felelősség hárításának igénye és a korábbi sérelem elismerésének észlelt hiánya állhat. Ez vezethet két igen gyakran hallható érveléshez: az egyik a már korábban is említett versengő attitűd, mely szerint a többségi társadalom sérelmeiről túl kevés szó esik, ellentétben a kisebbségi sérelmekkel. A másik pedig az az érvelés, mely szerint a kisebbségi csoportok kártékonyak (a cigányság esetében például túlságosan nagy terhet rónak a szociális ellátásra), és ezzel hátráltatják vagy éppen lehetetlenné teszik a többségi társadalom felemelkedését. Lehetséges azonban, hogy a kapott összefüggés nem kapcsolódik szorosan a cigány/roma közösséggel szembeni negatív attitűdökhöz, hanem egy általánosabb dinamikáról árulkodik. Ebből kiindulva elképzelhető, hogy minél inkább jellemző a csoportra a glorifikáló azonosulás és az exkluzív áldozattudat, annál inkább negatív attitűddel viseltetnek bármilyen kisebbségi csoporttal szemben, amelyik kifejezi igényét (például nyilvános megemlékezések során) a saját csoport szempontjából jelentős traumával kapcsolatos elismerésre. Ilyen módon, még ha nem is volt az adott kisebbségi csoportnak köze a traumához a múltban, a jelenben oly' módon lesz köze hozzá, hogy elismerést szeretne kivívni magának azzal a traumával kapcsolatban, ami a többségi társadalom számára jelentős sérelem volt, és mely kizárólagosságára igényt tartanak. Ezt az érvelést támasztja alá a másodlagos antiszemitizmus jelensége (Imhoff & Banse, 2009), ami szerint egy kisebbségi csoportot (jelen esetben a zsidóságot) pontosan azért érheti előítéletesség, mert a többségi társadalom túlzónak tartja azt, amennyit a kisebbségi csoport foglalkozik a korábbi traumáival.

Kutatásunk nem csak a kollektív áldozattudat és az előítéletesség összefüggését is árnyalja, hanem a glorifikáció és az előítéletesség összefüggését is. Bár az erős nemzeti identitás, beleértve a glorifikációhoz konceptuálisan közel álló patriotizmust, (Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy, & Eidelson, 2008) a társas identitás klasszikus elmélete alapján (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987) logikusan függ össze a kisebbségi csoportok kirekesztésével (Brewer, 1999), azonban Habermas (1995) arra hívja fel a figyelmet, hogy a patriotizmus azt is jelentheti, hogy a nemzeti értékekkel való azonosulásért cserébe befogadó lesz a nemzet. A nemzettel való azonosulás és a kirekesztő attitűdök összefüggése a rendelkezésre álló kutatások szerint meglehetősen komplex. Míg Wagner és

munkatársai (Wagner, Becker, Christ, Pettigrew, & Schmidt, 2012) eredményei szerint a nemzeti identitás és az idegenellenesség között valóban van együttjárás, azonban a nacionalizmus és patriotizmus közös varianciáját kontrollálva a patriotizmus már nem bírt jelentős magyarázó erővel az idegenellenességre nézve. Ráadásul, mivel a romaellenesség a társadalom egészét átható jelenség, ezért az nem csak a nacionalista személyeket jellemezheti (Keresztes-Takács, Lendvai, & Kende, 2016). Keresztes-Takács és munkatársai (2016) hasonlóan a jelen kutatáshoz azt találták, hogy a cigányokkal/romákkal szembeni előítéletesség nem függ össze sem a politikai orientációval, sem más szociodemográfiai változóval. Eredményeik szerint a cigánysággal szembeni ellenségesség alapvetően abból fakad, hogy politikai értelemben bűnbaknak kiáltották ki őket, továbbá a cigányság, mint külső csoport észlelt külső homogenitásából. A jelen vizsgálatban bemutatott eredmények kiegészítésként szolgálhatnak a kutatásukhoz, hiszen a felelősség áttolása, a bűnbakképzés szorosan összefügghet a kollektív áldozattudattal.

Végül, de nem utolsó sorban megjegyzendő, hogy a vizsgálatban alkalmazott módszertani és statisztikai eljárás nem teszi lehetővé, hogy az eredményekből ok-okozati következtetéseket vonjunk le. Ebből következően az értelmezés, a fentieknek megfelelően, sok elemében meglehetősen spekulatív marad, természetesen a korábbi elméleti és empirikus munkákon alapulva. A vizsgálattal kapcsolatban megfogalmazható más kritika is. A jelen vizsgálatban a glorifikáció és a kötődés mediációs hatását vizsgáltuk a kollektív áldozattudat és az előítéletesség összefüggésében. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy a nemzettel való azonosulás hogyan lehet mediáló tényező, hiszen az azonosulás megléte előfeltétele a kollektív áldozattudatnak. A klasszikus, szelf-kategorizációs elmélet (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987) értelmében a csoport története csak akkor válhat relevánssá a személy számára, amennyiben azonosul az adott csoporttal. A romákkal/cigányokkal kapcsolatos előítélet kérdőívvel kapcsolatban felmerülő kritika, hogy annak állításaival leginkább a nyílt előítéletességet lehet mérni. Több vizsgálat alapján elmondhatjuk, hogy a kisebbségi csoportokkal szembeni nyílt előítéletesség helyett inkább annak látens megnyilvánulásainak vizsgálata vezet a negatív attitűdök pontosabb méréséhez (Keresztes-Takács, Lendvai, & Kende, 2016). A jelen vizsgálatban használt előítélet-kérdőív faktorstruktúrája ráadásul konceptuálisan meglehetősen nehézkesen értelmezhető, mely további érvként szolgál az előítélet más módon történő mérésére a jövőbeni vizsgálatokban.

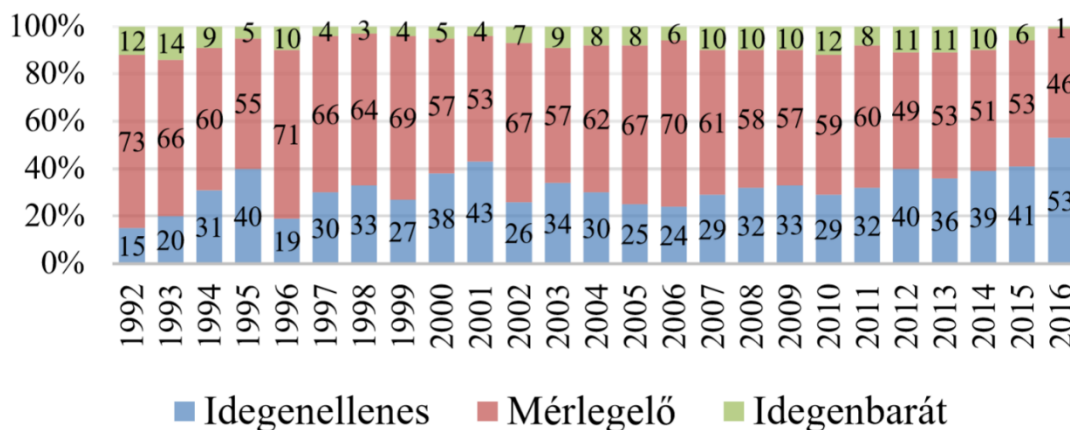
3.2 Második vizsgálat

A második vizsgálatunk célja hasonló volt az első vizsgálatához: feltárni a kollektív áldozattudat és az előítéletesség összefüggését, azonban, részben okulva az első vizsgálat módszertani hiányosságaiból, részben pedig a 2015-ben kezdődő menekültválság aktualitását szem előtt tartva módszertani változtatásokkal is élünk. Jelen vizsgálatban a romákkal/cigányokkal szembeni előítéletesség helyett egy korábban kevésbé ismert csoporttal, a menekültekkel vagy bevándorlókkal kapcsolatos attitűdöket vizsgáltuk a kollektív áldozattudat tükrében. Választásunk több okból esett rájuk. A cigánysággal kapcsolatos előítéletesség évszázados múltra tekint vissza a magyar társadalomban (Erős, 1998; Csepeli, 2008; Binder, 2009), annak tartalma szorosan összefügg a teljes nemzet történetével. A 2015-ös európai bevándorlási hullámmal olyan emberek érkeztek Magyarország területére is, akikkel nincs közös történelmünk, akiknek még a megnevezése is komoly politikai témává nőtte ki magát⁴³. Tény, hogy Magyarországon az idegenellenesség – így a bevándorlóellenesség is – több vizsgálat szerint is legalább olyan mértékű volt a kilencvenes évek végén, mint a cigányellenesség, az idegenek közül ráadásul az arabokat ítélték meg az emberek a legnegatívabban (Csepeli, Fábíán, & Sik, 1998), azonban az idegenellenesség a kilencvenes évek közepétől egészen a kétezres évek elejéig jelentős növekedést mutatott, majd 2002 és 2006 között a korábbi 33-43%-os idegenellenességi arányhoz képest alacsonyabb szinten (~25%) stagnált (Sik, Simonovits, & Szeitl, 2016). Innentől kezdve pedig folyamatos emelkedést mutatott, talán nem meglepő módon a 2015-ös bevándorlási hullám és az ezzel párhuzamos politikai kampányokkal egy időben meghaladta az 50%-os idegenellenességi arányt (ld. 11. ábra). Ez a drasztikus emelkedés ráadásul az úgynevezett idegenbarátok (azok a személyek, akik kifejezetten befogadnák a menekülteket) szinte teljes eltűnésével járt együtt (arányuk 1% körülire zuhant a két évvel korábbi 10%-ról). A jelen kutatásban tehát azért döntöttünk a bevándorlókkal kapcsolatos előítéletesség mérésénél, mert a velük kapcsolatos ismereteket éppen formálta a

---

⁴³ A bevándorlók elnevezésének hogyanja, majd a kialakított címke tartalma azért is volt kiemelten fontos kérdés a hazai és nemzetközi politikában, hiszen a bevándorlókkal kapcsolatban kettős kép élt a társadalomban. Az egyik, hogy a bevándorló (aki inkább menekült), segítségre szorul, ráadásul egy vendégszerető, keresztény nép örömmel nyújt segítséget az elesetteknek. A másik viszont az ún. „gazdasági bevándorló”, aki nem szükségéből, hanem nagyizólásból kel útra, aki csak élösködni kíván a nyugati társadalmon. Érdemes megjegyezni, hogy az élösködés a cigánysággal szembeni előítéletességben is gyakori tartalmi elemként jelenik meg Magyarországon (Binder, 2009). A bevándorlókkal kapcsolatos kettős kép különösen a bevándorlásellenes politikai mozgalmak számára okozott fejtörést, hiszen minél egységesebb a társadalom idegenellenessége, annál nagyobb legitimációra számíthatnak.

közvélemény és a politikai kampányok, másrészt pedig azt feltételeztük, hogy amennyiben egy addig kevésbé ismert (vagy legalábbis a reprezentáció tartalmában még nem teljesen homogén) csoporttal kapcsolatos előítéletek is összefüggést mutatnak a kollektív áldozattudattal, akkor egy általánosítható dinamikáról beszélhetünk, nem pedig egy adott csoporthoz köthetőről.

11. ábra Az idegenbarát, a mérlegelő és az idegenellenes válaszadók aránya százalékos értékben Magyarországon 1992 és 2016 között. TÁRKI OMNIBUSZ kutatások 1992-2016 (Sik, Simonovits, & Szeitl, 2016).

A célcsoport mellett a konceptuális változtatásokat is eszközöltünk az előző vizsgálat tapasztalatait figyelembe véve. A nemzettel való glorifikáló azonosulás konstruktuma valójában két tényezőt mér egyszerre: a csoporttal való azonosulást és a csoport nagyszerűségébe vetett hitet. Éppen ezért, a második vizsgálatban igyekeztünk szétválasztani az azonosulás és a csoport nagyszerűségébe vetett hit hatását. Utóbbit a kollektív narcizmus mérésével tettük, mivel korábbi vizsgálatok bizonyították, hogy a csoport megélt fenyegetettsége, a külső csoporttal szembeni ellenséges attitűdök és a kollektív narcizmus összefüggést mutat (Golec de Zavala, Cichocka, & Iskra-Golec, 2013). Mindezek mellett a bevándorlókkal szembeni előítéletességet más eszközökkel (termometer, csoporttal szembeni érzések és sztereotíp meggyőződések). A jelen vizsgálat során tesztelendő modellben a független változókat és mediáló változókat is megváltoztattuk. Ugyan független (prediktor) változó maradt továbbra is számos demográfiai változó (nem, életkor, lakhely stb.) független változóként jelöltük meg a nemzettel való azonosulást, hiszen a társas identitás és a szelfkategorizációs elmélet alapján (Tajfel, 1982; Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987) a kollektív áldozattudat

csak akkor lehetséges, ha a személy azonosul a sérelmet átélt csoporttal (Bar-Tal & Halperin, 2009). Mediációs hatást várunk három tényezőtől: az exkluzív áldozattudattól, a kollektív narcizmustól, csoportközi szorongástól és az észlelt fenyegetettségtől. Stephan és Stephan (2000) összefoglaló elmélete szerint a csoportközi szorongás és az észlelt fenyegetettség közösen határozzák meg egy másik csoporttal szembeni attitűdöket. A bevándorlókkal szembeni előítéletesség kialakulásába feltételezhetően nagyon erősen közrejátszik az, hogy az emberek milyen mértékű szorongást és fenyegetettséget élnek meg velük kapcsolatban.

3.2.1 Módszer

Az első vizsgálathoz hasonlóan, a vizsgálati személyek egy több kérdéssorból álló kérdőívet töltöttek ki (a kérdőívet teljes terjedelmében ld. az 7.2 mellékletben⁴⁴). A kérdőívet a Google Forms alkalmazásban osztottuk meg, a kitöltőket pedig az első vizsgálathoz hasonlóan a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatói toborozták. Az adatfelvételben résztvevő hallgatók a szociálpszichológia vagy személyiségpszichológia műhelymunkájuk keretében vettek részt a vizsgálat lebonyolításában.

A *kollektív áldozattudat*ot egy olyan kérdéssorral vizsgáltuk, mely, hasonlóan az első vizsgálatban használthoz, Vollhardt (2009a) kérdőívén alapult, azonban az inkluzív és exkluzív áldozattudatot 4-4 hét pontos Likert-skálával mértük. A tételek ráadásul az első vizsgálattal ellentétben nem tartalmaztak utalást Trianonra, vagy bármilyen más specifikus múltbéli sérelemre, hanem általánosságban kérdeztek rá az áldozattudatra. Mind az exkluzív (pl. „*A magyarok szenvedése egyedülálló a történelemben*”), mind az inkluzív áldozattudatot mérő skálák (pl. „*Más csoportok hasonló szenvedésen mentek keresztül, mint a magyarság*”) megfelelő belső reliabilitással rendelkeztek ($\alpha = 0,812$ és $\alpha = 0,813$).

A *magyar nemzettel való azonosulást* az előző vizsgálathoz hasonlóan Szabó és László (2014) kérdőívével mértük. A glorifikáció ($\alpha = 0,779$) és a kötődés ($\alpha = 0,635$) skálák is megfelelő belső reliabilitást mutattak.

---

⁴⁴ A második vizsgálat kérdőívében több olyan kérdéssor szerepelt, amelyet a jelen vizsgálat elemzésénél nem vettünk számításba.

A *kollektív narcizmust* (Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson, & Jayawickreme, 2009) öt tétellel mértük, melyet Golec de Zavala és munkatársai alapján alakítottunk ki (pl. „*A csoportom különleges bánásmódot érdemel*”). A résztvevők az egyes tételekre hét pontos Likert-skálán válaszolhattak. A skála megfelelő belső reliabilitással rendelkezett ($\alpha = 0,805$).

Mértük továbbá a *csoporthközi fenyegetettséget* is, melyet Stephan és Stephan (2000) tanulmánya alapján állítottunk össze. A kérdőív ezen részében a fenyegetettség két formáját vizsgáltuk: a realiztikus és a szimbolikus fenyegetettséget. Előbbi olyan meggyőződések foglalt magában, mely szerint a bevándorlás közvetlen, fizikai veszélyt jelent a magyar lakosság számára (pl. „*A bevándorlók egészségügyi kockázatot jelentenek a magyarok számára*”). A realiztikus fenyegetettséget öt tétellel vizsgáltuk. A szimbolikus fenyegetettség skálába olyan tételek kerültek, melyek szerint a bevándorlás veszélyt jelent a magyar kultúrára, a kereszténységre, tehát a fenyegetés nem közvetlenül, fizikailag érinti a lakosságot, hanem a kialakított hagyományok, intézményrendszerek sínylik meg a bevándorlás hatását (pl. *A Magyarországon levő migránsok veszélyeztetik a magyar hagyományokat*). Mind a realiztikus, mind a szimbolikus fenyegetettséget mérő tételnél hét pontos Likert-skálán válaszolhattak a vizsgálatban résztvevők. Tekintettel a fenyegetettséget mérő tételeken elvégzett faktorelemzésre az elemzésben a szimbolikus és realiztikus fenyegetettségnek egy összesített mutatóját alkalmaztuk. Az így kapott összesített skála belső reliabilitása magas volt ($\alpha = 0,913$).

A *csoporthközi szorongás* kérdéssorral azt az élményt mértük, amit a személy esetlegesen átélne, ha menekülttel találkozna (pl. „*Mennyire érezné magát feszülten, ha menekülttel találkozna?*”). A kérdéssor tételeit Stephan és Stephan (1985) alapján állítottuk össze. A kérdéssorban hat tétel szerepelt, melyeket egy közös skálán értelmeztünk, ahol a magasabb pontszám nagyobb mértékű szorongásról árulkodott. A hét pontos Likert-skálás tételek belső konzisztenciája megfelelőnek bizonyult ($\alpha = 0,920$).

A bevándorlókkal kapcsolatos előítéletességet több eszközzel is mértük. A *Thermometer* egy olyan érzelmi viszonyulást mérő eszköz, melyen a résztvevők bejelölhetik, hogy egy csoporttal kapcsolatban (jelen esetben a bevándorlókkal kapcsolatban) milyen meleg vagy hűvös érzélemmel viseltetnek. Ennek az érzelmi hőmérőnek több előnye is van az elterjedt Likert-skálás kérdésekkel szemben. Egyrészt, finomabb válaszlehetőséget biztosít a kitöltőknek (nem csak 3 vagy 5 vagy 7 ponton jelölheti választát), másrészt pedig megbízhatóbban méri az általános viszonyulást az olyan

előítéletességet mérő eszközökhöz képest, melyeknél bizonyos állítások tartalmi aspektusaira kell reagálnia a kitöltőnek (Alwin, 1997).

Az előítéletesség érzelmi komponense mellett a viselkedéses (diszkrimináció) és kognitív (sztereotípiák) komponenseket is mértük. A *diszkrimináció* esetében a bevándorlókkal ellenséges vagy pedig a bevándorlót segítő, proszociális viselkedési tendenciákra kérdez rá. Az ellenséges viselkedési tendenciára példa a „*Milyen mértékben volna hajlandó részt venni egy migránsok elleni demonstráción?*”, míg a proszociális viselkedési tendenciára példa a „*Milyen mértékben volna hajlandó pénzbeli adománnyal támogatni a hazánkba érkező migránsokat?*”. Mind az ellenséges, mind pedig a támogató viselkedéses attitűdöt mérő skála 3-3 hét fokú Likert-skálás tételből állt. A feltáró faktorelemzés szerint azonban ezek a tételek egy faktorba rendezhetőek oly’ módon, hogy a támogató attitűdöt fordított tételként értelmezzük. Ennek megfelelően, a bevándorlókkal szembeni előítéletesség viselkedéses összetevőjét egy 6 teteles skálával mértük ($\alpha = 0,764$), ahol minél magasabb pontszámot ad valaki, annál diszkriminatívabb a bevándorlókkal szemben.

Végül, de nem utolsó sorban mértük a menekültekkel kapcsolatos sztereotíp meggyőződéseket is. A kérdéssor ezen részében a vizsgálati személyek kilenc 7 pontos Likert-skálán jelölhették meg, mennyire tartanak jellemzőnek bizonyos jelzőket a bevándorlókra (pl.: becsületes, barátságos, értelmes). A választott jelzők három csoportra bonthatók: *kompetencia*, *szociabilitás*, *moralitás*. A *kompetencia* esetén azt mértük, az emberek mennyire értenek egyet azzal, hogy a bevándorlók képesek önállóan cselekedni, van, amiben kompetensek ($\alpha = 0,884$). A *szociabilitás* alskálában olyan tételek voltak, melyek arra vonatkoztak, a bevándorlót mennyire gondolják a résztvevők barátságosnak, szerethetőnek ($\alpha = 0,871$). Végül, a *moralitás* alskálába olyan jelzők kerültek, melyek a menekültek megbízhatóságára, erkölcsösségére kérdezte rá ($\alpha = 0,867$).

A kérdőív végén az első vizsgálatához hasonlóan *demográfiai adatokat* kértünk a résztvevőktől. A kérdések között szerepelt a kitöltő neme, életkora, lakhelye (település típusa szerint), végzettsége, szubjektív anyagi helyzete és politikai orientációja az első vizsgálatnak megfelelő két skálával. Utóbbi két változó esetében egy kilenc fokú Likert-skálán válaszolhattak a résztvevők.

3.2.2 Vizsgálati minta és leíró statisztika

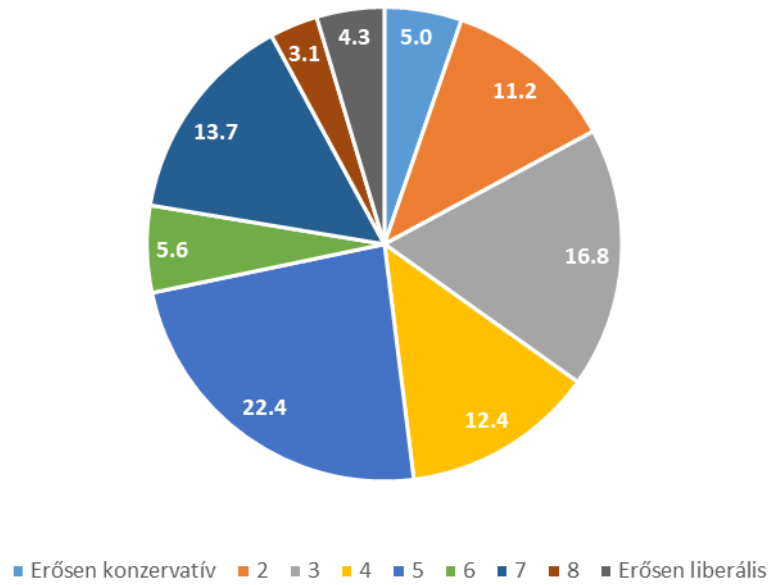
A teljes kérdőívet 161 fő töltötte ki ($M_{\text{életkor}} = 38,71$ év; $SD_{\text{életkor}} = 16,71$ év; $Min_{\text{életkor}} = 18$ év, $Max_{\text{életkor}} = 75$ év), akik között 59 férfi (36,6%) és 102 nő (63,4%) volt. A résztvevők közül 91-en (56,6%) a fővárost jelölték meg lakhelyükként, 22-en (13,7%) megyei jogú városban, 37-en (23%) városban vagy községben, 11-en pedig (6,8%) faluban élnek. Végzettség szempontjából az egyetemet végzettek voltak többségben ($N = 86$, 53,2%), ám a minta közel 20-20%-át tették ki a középiskolát ($N = 38$, 23,6%) és a főiskolát végzettek ($N = 31$, 19,3%). A mintában két személy közölte, hogy csak nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezik (2%), valamint 4 fő nem kívánt nyilatkozni (2,5%). Szubjektív anyagi helyzet szempontjából a kitöltőkről több mint kétharmadáról (68,5%) elmondható, hogy nem kell nélkülöznie, 14 kitöltő közölte, hogy mindenre elegendőnek tartja a pénzét (8,7%). A mintánkban mindössze egy fő (0,6%) számolt be nagyon súlyos anyagi problémákról, 26 fő pedig (16,1%) úgy nyilatkozott, hogy bizonyos dolgokról le kell mondania, mert nem engedheti meg magának. Kilenc fő (5,6%) nem kívánt válaszolni erre a kérdésre.

Politikai orientáció szempontjából meglehetősen kiegyenlített a minta (ld. 12. ábra). A minta átlaga a konzervatív-liberális skálán 4,58 ($SD = 2,07$), a bal-jobb skálán 5,82 ($SD = 2,03$). A szociálpszichológiai változók alapstatisztikáját ld. a 6. táblázatban.

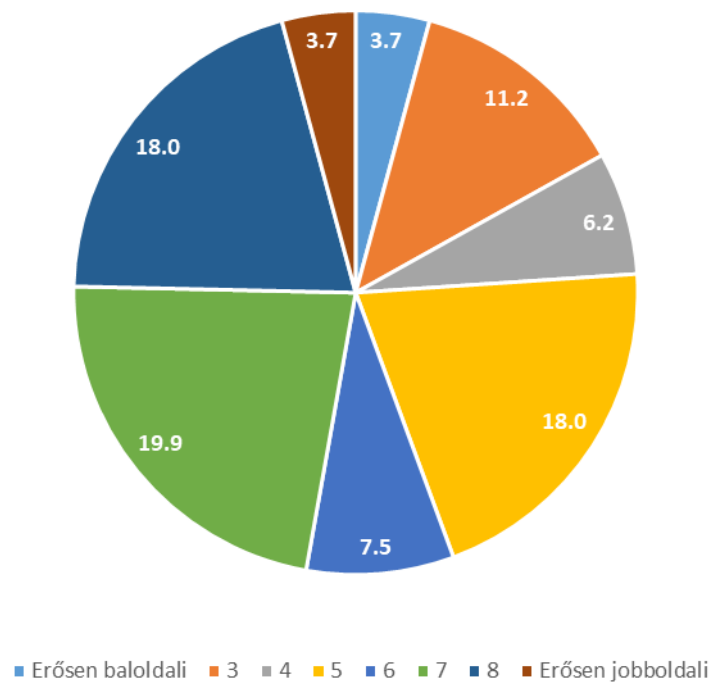

Politikai orientáció: Konzervatív-Liberális

Politikai orientáció: Bal-Jobb oldal

12. ábra A minta eloszlása a politikai orientáció szempontjából. Mindkét ábrán százalékokban fejeztük ki, mennyire vallják a személyek magukat konzervatívnak vagy liberálisnak, illetve bal oldalinak vagy jobb oldalinak.

	Minimum	Maximum	Átlag	SD
Konzervatív-liberális	1,00	9,00	4,58	2,067
Bal-jobb	1,00	9,00	5,82	2,026
Azonosulás	1,50	7,00	5,24	1,20
Glorifikáció	1,00	7,00	3,84	1,25
Szorongás	1,00	7,00	4,21	1,38
Fenyegetettség	1,00	7,00	3,75	1,50
Kollektív narcizmus	1,00	7,00	3,31	1,18
Exkluzív áldozattudat	1,00	7,00	2,63	1,28
Inkluzív áldozattudat	1,75	7,00	4,79	1,25
Thermometer	,00	100,00	43,42	23,08
Viselkedés	1,00	7,00	3,60	1,32
Moralitás	1,00	6,00	3,43	1,02
Szociabilitás	1,00	6,67	3,89	1,12
Kompetencia	1,00	6,33	3,47	1,13

6. táblázat A felhasznált pszichológiai változók alapstatisztikája

3.2.3 Eredmények

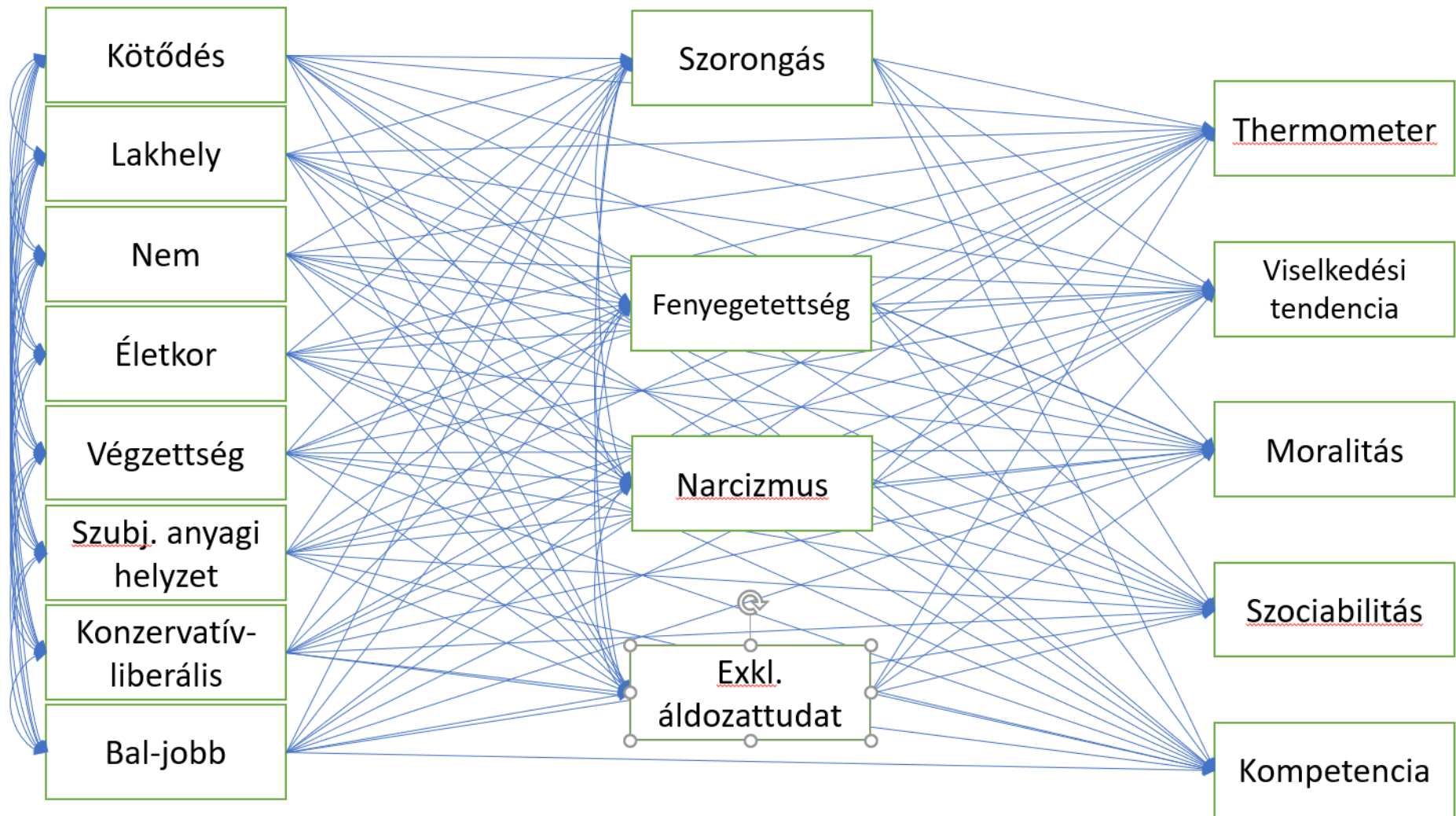
A statisztikai elemzéseket az SPSS 21.0 (IBM Corp., 2012) és az AMOS 24.0.0 (IBM Corp., 2016) statisztikai elemző szoftverekkel végeztük. Az illeszkedési mutatók és a korrelációs együtthatók értelmezésekor az első vizsgálatban ismertetetteknek megfelelően jártunk el. Első lépésként a modellekben felhasználni kívánt változók közötti korrelációs együtthatókat számoltuk ki. Ennek az összefoglaló táblázatát ld. az 7. táblázatban.

	Azonosulás	Szorongás	Fenyegetettség	Kollektív narcizmus	Exkluzív áldozattudat	Thermometer	Viselkedés	Moralitás	Szociabilitás	Kompetencia
Azonosulás	1	,278**	,372**	,375**	,304**	-,289**	,292**	-,170*	-,198*	-,185*
Szorongás	,278**	1	,633**	,438**	,330**	-,569**	,560**	-,461**	-,489**	-,469**
Fenyegetettség	,372**	,633**	1	,609**	,505**	-,634**	,782**	-,605**	-,614**	-,593**
Kollektív narcizmus	,375**	,438**	,609**	1	,543**	-,350**	,525**	-,391**	-,335**	-,298**
Exkluzív áldozattudat	,304**	,330**	,505**	,543**	1	-,225**	,462**	-,411**	-,358**	-,359**
Thermometer	-,289**	-,569**	-,634**	-,350**	-,225**	1	-,688**	,606**	,596**	,513**
Viselkedés	,292**	,560**	,782**	,525**	,462**	-,688**	1	-,613**	-,601**	-,576**
Moralitás	-,170*	-,461**	-,605**	-,391**	-,411**	,606**	-,613**	1	,793**	,784**
Szociabilitás	-,198*	-,489**	-,614**	-,335**	-,358**	,596**	-,601**	,793**	1	,692**
Kompetencia	-,185*	-,469**	-,593**	-,298**	-,359**	,513**	-,576**	,784**	,692**	1

7. táblázat A strukturális elemzésben felhasznált pszichológiai dimenziók korrelációs mátrixa. Az itt bemutatott korrelációs együtthatók Pearson-féle korrelációs elemzésből származnak. + p < .10, * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

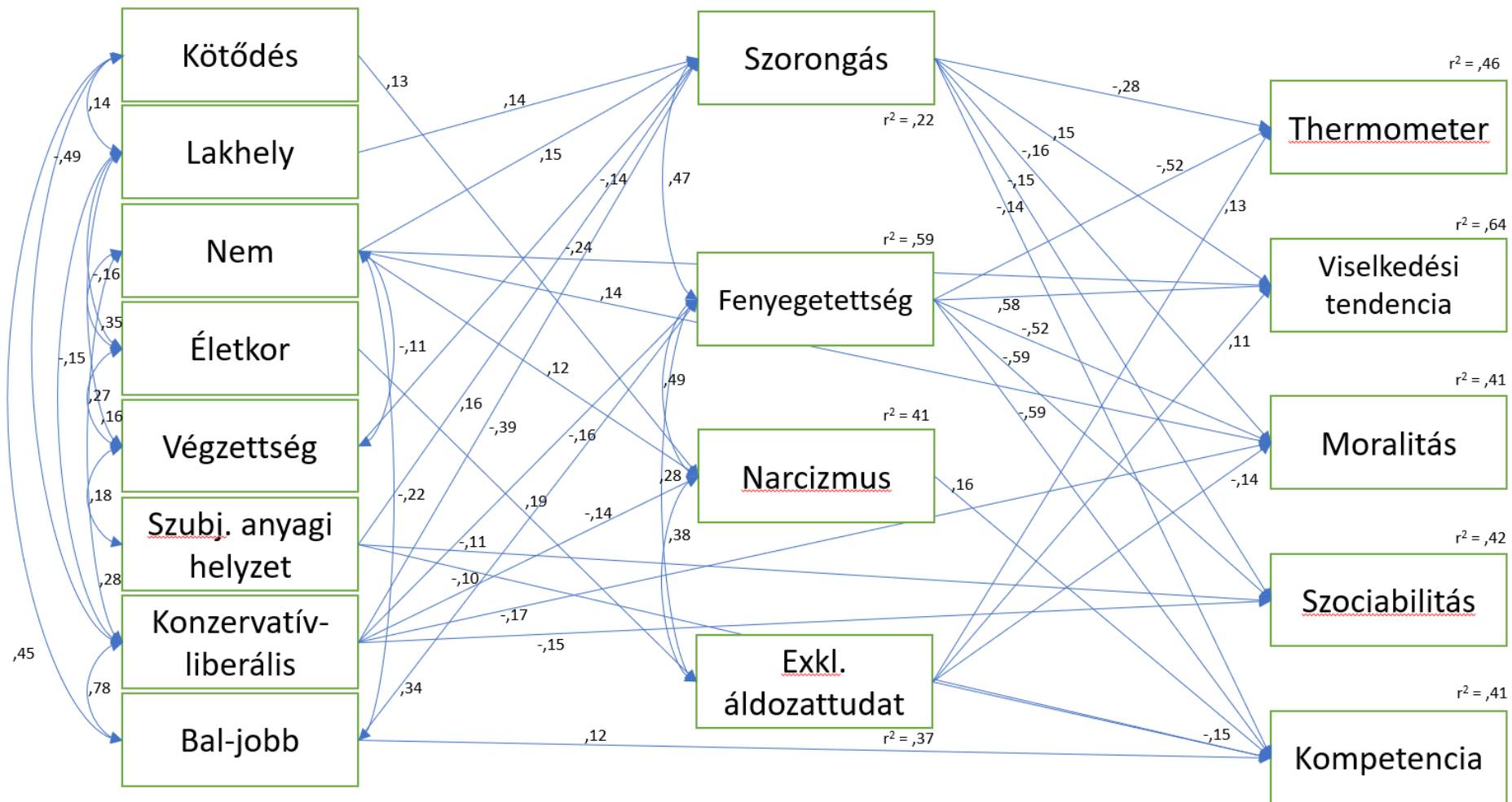
A hipotéziseinket tesztelendő két modellt vizsgáltunk meg. Az első modell az első vizsgálatnak megfelelő volt, azaz a demográfiai változók (nem, lakhely, életkor, végzettség, szubjektív anyagi helyzet, politikai orientáció) és az *exkluzív áldozattudat* szolgált független változóként. Mediáló változóként a nemzettel való azonosulás két dimenziója: a *glorifikáció* és a *kötődés* került be a modellbe. A bejósolt változók pedig a *viselkedési tendenciák*, a *sztereotípiák* és a *thermometer* változók voltak. A modellben az összes lehetséges direkt és indirekt hatást teszteltük, azonban olyan alacsony illeszkedési mutatókkal rendelkezett a modell, hogy ezt a hipotézisünket el kellett vessük ($\chi^2=319,3$, $df=29$, $p=0,000$, $RMSEA=0,250$, $RMSEA$ 90% CI: 0,226–0,275, $p=0,000$, $CFI=0,501$, $TLI=0,053$). Mindezek alapján tehát úgy tűnik, hogy az első vizsgálatban bemutatott, romákkal/cigányokkal szembeni előítéletességi modell nem illeszthető a menekültekkel előítéletességre.

Második lépésként egy olyan modellt teszteltünk, amelyben szerepelnek azok a változók is, amelyeket a jelen vizsgálatban vettünk fel. A modell áttekintő ábráját ld. a 13. ábrán.

13. ábra A tesztelt strukturális modell

Ahogy a 13. ábrán is látható, független változóként szerepelt a személy *neme*, *életkora*, *lakhelye*, legmagasabb iskolai *végzettsége*, *szubjektív anyagi helyzete*, valamint *politikai orientációja* két skálával mérve. A független változók sorát a nemzettel való azonosulás *kötődés* skálája zárta. Mediátorként négy változó került a modellbe: a *csoporközi szorongás*, az észlelt *fenyegetettség*, a *kollektív narcizmus* és az *exkluzív áldozattudat*. Összesen öt függő (bejóslandó) változót vizsgáltunk: *thermometer*, *viselkedési tendencia* és a sztereotípiákat mérő kérdéssorunk három alskálája (*moralitás*, *szociabilitás* és *kompetencia*). A felsorolt változók közötti összes lehetséges összefüggést vizsgáltuk a strukturális elemzésben. Az így kapott modell (ld. a 14. ábrán) elfogadható illeszkedési mutatókkal rendelkezett: $\chi^2=275,7$, $df=70$, $p=0,000$, $RMSEA=0,136$, $RMSEA\ 90\% \ CI: 0,119-0,153$, $p=0,000$, $CFI=0,829$, $TLI=0,627$. Az itt bemutatott modellen csak a szignifikáns és a 0,10-nél nagyobb béta értékkel rendelkező összefüggéseket tárgyalom.

14. ábra A végső modell. A nyilak szignifikáns standardizált béta együtthatókat jelölnek ($p < 0,05$).

A független változók közül a nemzettel való azonosulás *kötődés* dimenziója egyedül a *kollektív narcizmussal* mutatott gyenge összefüggést ($\beta = 0,13$), a lakhely pozitívan függött össze a *csoporközi szorongással* ($\beta = 0,14$), azaz minél kisebb településen él valaki, annál nagyobb szorongást él meg a bevándorlókkal szemben. A vizsgálati személyek *neme* mind a *csoporközi szorongással* ($\beta = 0,15$), a *kollektív narcizmussal* ($\beta = 0,12$) a *moralitással* ($\beta = 0,14$) és negatívan függött össze a *viselkedési hajlandósággal* ($\beta = -0,24$). Mindez azt jelenti, hogy a mintánkban a nőkre inkább volt jellemző a szorongás, a kollektív narcizmus, valamint inkább gondolták erkölcsösebbnek a bevándorlókat, és kevésbé diszkriminatívak velük szemben. Az *életkor* egyedül az *exkluzív áldozattudattal* ($\beta = 0,19$) mutatott összefüggést, tehát minél idősebbek a kitöltőink, annál inkább értenek egyet a magyarság szenvedéseinek egyediségével. Érdekes eredmény, hogy a *végzettség* és a *szubjektív anyagi helyzet* is pozitív összefüggésben van a *szorongással* ($\beta = 0,14$ és $\beta = 0,16$), ráadásul a *szubjektív anyagi helyzet* negatív összefüggést mutat mind a *szociabilitással* ($\beta = -0,11$), mind pedig a *kompetenciával* ($\beta = -0,10$). Mindez azt jelenti, hogy minél jobbnak ítéli meg valaki a saját anyagi helyzetét, annál nagyobb *csoporközi szorongás* jellemzi, és annál kevésbé gondolja a bevándorlókat *szociálisnak* és *kompetensnek*. A *politikai orientációt* mérő tételek közül a konzervatív-liberális skála közepesen erős negatív összefüggésben van a *csoporközi szorongással* ($\beta = -0,39$), valamint összefügg még a *fenyegetettség* ($\beta = -0,16$), a *kollektív narcizmussal* ($\beta = -0,14$), azaz minél liberálisabbnak vallja valaki magát, annál kevésbé jellemzőek rá a felsorolt változók. Érdekesség azonban, hogy az eredményeink szerint minél liberálisabb valaki, annál kevésbé tartja *szociálisnak* ($\beta = -0,15$) és *erkölcsösnek* ($\beta = -0,17$) a bevándorlókat. Nem meglepő módon, minél inkább jobb oldalinak vallja magát valaki, annál nagyobb *fenyegetettséget* él meg ($\beta = 0,34$), ugyanakkor az adataink szerint a jobboldalisággal pozitív együttjárást mutat a *kompetencia* ($\beta = 0,12$) skála is, azaz, minél inkább jobb oldali valaki, annál inkább gondolja kompetensnek a bevándorlókat. Igaz ez az összefüggés meglehetősen enyhe.

A mediáló változók közül a *csoporközi szorongás* minden előítéletességet mérő skálával összefüggött. Minél inkább szorong valaki a menekültektől, annál előítéletesebb velük szemben ($\beta_{\text{thermometer}} = -0,28$), annál kirekesztőbben viselkedik ($\beta_{\text{diszkrimináció}} = 0,15$), annál kevésbé tartja *erkölcsösnek* ($\beta = -0,16$), *kompetensnek* ($\beta = -0,14$) és *szociálisnak* ($\beta = -0,15$) a menekülteket. Az összesített *fenyegetettség* skála szintén az összes előítéletességet mérő dimenzióval szignifikáns összefüggést mutatott. Az összefüggések a *csoporközi*

szorongás esetében tapasztalt együttathókkal megfelelő irányúak, azonban jóval kifejezettebbek.

A strukturális elemzés eredményei alapján a *fenyegetettség* közepesen erős, fordított összefüggésben van a *thermometerrel* ($\beta = -0,52$), azaz minél nagyobb fenyegetettséget él meg a személy, annál hűvösebbnek ítéli meg a menekültekkel kapcsolatos viszonyát. Közepesen erős, pozitív összefüggést tapasztaltunk a *fenyegetettség* és a *diszkrimináció* skálák között ($\beta = 0,58$), azaz, a fenyegetettség-érzés erősödésével a személy egyre hajlamosabb a bevándorlók kirekesztésére. Hasonlóan erős, negatív összefüggéseket találtunk a *fenyegetettség* és a bevándorlókkal szembeni sztereotípiákat mérő skálák között: $\beta = -0,52$ az *erkölcsösség*, $\beta = -0,59$ mind a *szociabilitás*, mind a *kompetencia* tekintetében.

A vizsgálati cél szempontjából kiemelten érdekes eredmény, hogy a modellben a *kollektív narcizmus* skála egyedül a *kompetencia* skálával mutatott gyenge összefüggést ($\beta = 0,16$), ráadásul a várakozásokkal ellentétesen, pozitív összefüggésről beszélhetünk. Mindez azt jelenti, hogy minél magasabb a *kollektív narcizmus* skálán elért pontszám, annál inkább tartja kompetensnek a személy a bevándorlót. Az *exkluzív kollektív áldozattudat* részben a várakozásunknak megfelelő összefüggéseket mutatott az előítéletesség mutatóival. Enyhe együttjárást figyeltünk meg a *thermometerrel* ($\beta = -0,13$), a *diszkriminációval* ($\beta = 0,11$), az *erkölcsösséggel* ($\beta = -0,15$) és a *kompetenciával* ($\beta = -0,14$). Bár ezek az összefüggések irányukat tekintve megegyeznek az elvártakkal, mértékük jóval elmarad attól.

Fontos megjegyezni, hogy jelentős együttjárásokat láthatunk a mediáló változók között is. A *csoportközi szorongás* közepesen erős, pozitív összefüggésben van ($\beta = 0,47$) a *fenyegetettséggel*, hasonlóképpen a *fenyegetettség* és a *kollektív narcizmus* között közepesen erős együttjárást figyelhetünk meg ($\beta = 0,49$), előbbivel pedig enyhe pozitív összefüggésben van az *exkluzív kollektív áldozattudat* ($\beta = 0,28$). A mediáló változók közül, nem meglepő módon, összefüggést mutat a *kollektív narcizmus* és az *exkluzív kollektív áldozattudat* ($\beta = 0,38$). Mindez azt jelenti, hogy minél inkább szorong a személy a bevándorlótól, annál nagyobb fenyegetettséget él meg, valamint a fenyegetettség-érzéssel együtt növekszik az, amennyire a személy a saját csoportjának különlegességével, valamint a csoport múltbéli traumáinak különlegességével egyetért. Nem meglepő módon, minél inkább különlegesnek érzi a személy a saját csoportját, annál nagyobb mértékben hisz abban, hogy a közösségének múltbéli traumái nem hasonlíthatók össze egyetlen más csoportéval sem.

A modell megmagyarázott varianciája magasnak mondható. A mediáló változóknál a *csoportközi szorongás* esetében 22%, a *fenyegetettség*nél 59%, a *kollektív narcizmus* esetében 41% és az *exkluzív kollektív áldozattudat* esetében pedig 37%. Az előítéletesség mutatóinál ennél is magasabb megmagyarázott varianciákat figyelhetünk meg: 46% a *termometer* esetében, 64% a *diszkrimináció* változónál, a sztereotípiát mérő változóknál pedig szintén magas, 41% (*erkölcsösség*), 42% (*szociabilitás*) és 41% (*kompetencia*).

3.2.4 Megbeszélés

A második vizsgálatban alapvetően két célunk volt. Az egyik az első vizsgálat elemzésének megismétlése egy másik kisebbségi csoporttal annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, vajon az exkluzív kollektív áldozattudat és az azonosulás módja a bevándorlókkal szembeni előítéletességre is olyan erős hatással van, mint azt a cigány/roma csoporttal kapcsolatban láthattuk. Tekintettel arra, hogy az első vizsgálatban alkalmazott modell a második vizsgálatban gyenge illeszkedési mutatókkal rendelkezett, kijelenthető, hogy a társadalom szempontjából újabb, ismeretlenebb kisebbségi csoporttal, a bevándorlókkal szembeni előítéletesség minden bizonnyal nem egyszerűen a nemzettel való azonosulás glorifikáló módjának és az exkluzív kollektív áldozattudat összefüggéséből fakad. Kézenfekvő magyarázatot szolgáltathatnak erre a kollektív áldozattudat elméleti értekezései, mely szerint a kollektív áldozati élmény aktiválásához a csoporttal való azonosulás mellett arra is szükség van, hogy a csoportban létezzen olyan kialakult narratíva, mely összefüggésbe tudja hozni a múltat a jellel, ebből következően pedig, képes legyen összefüggésbe hozni a történeket egy másik csoporttal (jelen esetben a bevándorlókkal) (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, & Gundar, 2009). Ebből következően feltételezhetjük hogy, attól még, hogy egy csoportban kimutatható és jelentős a kollektív áldozatiság élménye (László, 2013), az önmagában nem elegendő ahhoz, hogy az áldozatiság élményével, a bűnbakképzés dinamikájának (Glick, 2005) segítségével legyenek ellenségesek minden kisebbségi csoporttal szemben. Utóbbihoz minden bizonnyal szükséges egy olyan folyamat lezajlása, melyben a múltbéli sérelmek értelmezési keretet tudnak nyújtani a jelenkor konfliktusaira. Ezt a folyamatot jelöli a korábban már említett „történelmi affordancia” (Liu & Liu, 2003), mely szerint a közösség szempontjából előnyös értelmezései erősödnek meg a történelmi narratíváknak. Az, hogy mi előnyös a közösségnek

részben függ a jelenkori szocio-politikai és kulturális környezettől (Liu & Hilton, 2005), azonban függhet attól is, hogy a közösség referencia személyei hogyan értelmezik az aktuális helyzetet. Utóbbiról számol be Volkan (2001), akinek érvelése szerint a korábbi, közös traumák jelenkori értelmezése nem csak egyfajta szükségszerű alkalmazkodástól függ, hanem a mindenkori hatalom igényeitől is. Összefoglalva tehát, az eredményeink alapján arra következtethetünk, hogy a kollektív áldozattudat abban az esetben tudja magyarázni egy kisebbségi csoporttal szembeni előítéletességet, ha az adott csoportban az adott szocio-politikai és kulturális helyzetben a közgondolkodás élő részét képezik a múltbéli traumák és, a csoport nagyobb része számára referenciaként szolgálók összekapcsolják az adott kisebbségi csoport viselkedését (és azok a saját csoport szempontjából hátrányos aspektusait) a jelennel. Fontos megjegyezni, hogy ez az összekapcsolás nem csak fentről lefelé, hanem alulról felfelé is szerveződhet (Liu & Hilton, 2005).

Vizsgálatunk másik célja az volt, hogy újabb változók (pl. fenyegetettség, szorongás) bevonásával, árnyalni tudjuk a bevándorlókkal szembeni előítéletesség okait. Ennek érdekében végül egy olyan átdolgozott modellt teszteltünk, melyben az exkluzív kollektív áldozattudaton kívül a kollektív narcizmus, a csoportközi szorongás és a fenyegetettség élményének mediációs hatását vizsgáltuk számos független változó (beleértve a csoporttal való azonosulást) és a bevándorlókkal szembeni előítéletesség összefüggésére. A modell alapján elmondható, hogy bár az exkluzív kollektív áldozattudat kis mértékű együttjárást mutat a bevándorlókkal szembeni előítéletességgel, és megmagyarázott varianciája 37%-os, közel sem a legfontosabb tényezőnek tűnik az előítéletesség magyarázatában. A vizsgált változók közül magasan kiemelkedik az észlelt fenyegetettség, melynek varianciája a teljes modell közel kétharmadát magyarázza (59%), különösen igaz ez abban az esetben, amennyiben az előítéletesség diszkriminációs aspektusát vizsgáljuk, melynek megmagyarázott varianciája még ennél is magasabb: 64%.

Mindez, talán nem meglepő, ha figyelembe vesszük az észlelt identitásfenyegetettség és az előítéletesség összefüggésének irodalmát (Stephan & Stephan, 2000), mely szerint egy másik csoporttal szembeni negatív attitűdök gyakran a másik csoporttal átélt negatív kontaktus-élménytől és az észlelt fenyegetettségtől függenek. A bevándorlókkal kapcsolatban mindkét tényezőnek kiemelt jelentősége van, hiszen, talán nem túlzás kijelenteni, hogy a 2015-ben Magyarországot is elérő migrációs hullámot megelőzően a bevándorlók a közbeszédben és a médiában kevésbé jelentek meg, különösen a nyugat-európai országokhoz képest. Utóbbiakban a médiában jellemzően leggyakrabban említett kisebbségi csoportok a

bevándorlók voltak, míg Magyarországon a cigányság (Vidra & Vargha, 2010). Ez az eredmény árulkodhat arról, hogy itthon a bevándorlók reprezentációja közel sem volt hegemon, és az semmiképpen sem tartalmazott akut fenyegetettségélményt. Megjegyzendő, hogy az esetleges hegemon szociális reprezentáció hiánya egyáltalán nem jelenti az előítéletesség hiányát. A témában tanulságosak azon idegenellenességet vizsgáló kutatások, melyekben valós „idegen” csoportok mellett fiktív „idegen” csoportokkal⁴⁵ szembeni attitűdöket is mértek a kutatók, melyek szerint még az olyan csoportokkal szemben is jelentős előítéletesség jellemzi a magyar társadalmat, amelyikről valójában nem lehet tudása (Dencső & Sik, 2007). Az a megállapítás ráadásul, hogy az idegenség, az idegennel való találkozás önmagában szorongáskeltő élmény tud lenni, és a későbbi előítéletesség alapját képezheti, már Allport óta jól ismert⁴⁶ (Allport, 1954).

Az első és a második vizsgálat összefoglalásaként elmondható, hogy a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletességnek több útja lehetséges. Amennyiben olyan csoportról beszélünk, mellyel kapcsolatban a közösségnek nincs kialakult véleménye, mellyel korlátozott tapasztalatai vannak, az esetlegesen átélt fenyegetettség és szorongás sokkal inkább alapjául szolgálhat az előítéletesség kialakulásához, mint az olyan tényezők, mint az áldozattudat, vagy a narcisztikus azonosulás a csoporttal. Az olyan csoportoknál azonban, amelyek esetében elegendő idő telt el, és a csoportok narratívái elég sok ponton kapcsolódnak egymással – mely kapcsolódások, összefüggések természetesen jelentős részben konstruáltak –, a fenyegetettség élményén kívül más tényezők is közrejátszhatnak az előítéletesség kialakulásában. Az idő ebben az esetben azért kritikus, mert a saját csoport történetének újraértelmezéséhez, és a másik csoport észlelt szándékaival, történetével való összekötéséhez egy közös konstrukciós folyamatra van szükség, majd a felszínre került értelmezéseknek el is kell terjedniük, konszenzuálissá kell válniuk. Ez a folyamat pedig nem független a csoport vélt érdekeitől, például attól, hogy a fenyegetettség mentén milyen mozgósításra, kohézió növelésre van szükség annak érdekében, hogy a csoport észlelt biztonságot éljen meg. A fenyegető, közös ellenség a kapuban pedig a történelmi sérelmekkel összefüggésben kiváló okot adhat arra, hogy a saját csoport összezárjon, és növelje a kohézióját a külső fenyegetés túlélésére.

---

⁴⁵ Magyarországon az előítéletesség-kutatásban a pirézek egy fiktív, de hihetően hangzó etnikumot jelölnek. A kutatók általában ezzel mérik az általános előítéletességet (Dencső & Sik, 2007). Más országokban, más fiktív etnikummal vizsgálják az általános előítéletességet: például az Egyesült Államokban wallóniát használják erre.

⁴⁶ „fear of the strange” (Allport, 1954, old.: 300). Az idegentől/ismeretlentől való félelem – saját fordítás

3.3 Harmadik vizsgálat

Az imént bemutatott két vizsgálat eredményei vegyes képet festenek arról, hogy az exkluzív kollektív áldozattudat érzése hogyan függ össze más csoportokkal szembeni előítéletességgel. Tudjuk, hogy a kollektív áldozattudat élménye nem feltétlenül vezet ellenséges attitűdökhöz, különösen akkor nem, ha a csoporttagok úgy vélik, a múltbéli szenvedéseik összehasonlíthatók a másik csoportéval. Az ilyen, inkluzív kollektív áldozati élmények jó eséllyel vezetnek a másik csoporttal kapcsolatos támogató attitűdökhöz, proszociális viselkedéshez (Noor, 2016; Cohrs, Vollhardt, & Mckeown, 2018). Ennek érdekében, a saját csoport olyan történelmi eseményeiket kínáltuk a vizsgálati személyeinknek, amelyekről feltételezhető, hogy valamilyen mértékű hasonlóság fedezhető fel köztük és az Európába érkező bevándorlók jelenbeni nehézségei között. Azt vártuk, hogy a résztvevőink minél nagyobb mértékben értenek egyet azzal, hogy a saját csoportjuk traumái hasonlóak a bevándorlók jelenbeni traumáival, annál nagyobb eséllyel mutatnak segítségnyújtási hajlandóságot. A harmadik vizsgálat célja tehát egyrészt az inkluzív áldozattudat és a bevándorlókkal kapcsolatos támogató attitűdők összefüggésének feltárása. Másrészt, tekintettel a „menekültválság” nemzetközi hatására, Magyarországon kívül tíz másik európai országból használtunk fel adatokat egy olyan összehasonlító elemzéshez, melynek célja az inkluzív áldozati hiedelmek támogató attitűdőkkel való összefüggésének általánosítása.

3.3.1 Módszer

Tekintettel arra, hogy a résztvevő országok közötti különbségeket is vizsgálni szeretnénk volna, első lépésként egy angol nyelvű kérdőívet állítottunk össze. A kérdőívet ezután minden résztvevő országban az adott ország hivatalos nyelvére fordították le. A vizsgálat során Belgiumból (Vallónia, francia nyelvterület; N = 122), az Egyesült Királyságból (N = 166), Horvátországból (N = 471), Franciaországból (N = 70), Németországból (N = 388), Görögországból (N = 141), Olaszországból (N = 98), Hollandiából (N = 125), Szerbiából (N = 162), Spanyolországból (Baskföld; N = 117) és természetesen Magyarországról (N = 1031) gyűjtöttünk adatokat. A kérdőív, eredeti, angol nyelvű „mester” változatát a vizsgálatban résztvevő kutatók fordították le a saját régiójuknak

megfelelő nyelvre. A fordításon kívül azonban minden országban kerülhettek a kérdőívbe kiegészítő kérdések, továbbá a kérdőív számos eleme nem volt egységesíthető (ld. később). A felhasznált kérdőív teljes, magyar nyelvű változatát ld. a 7.3 mellékletben⁴⁷. A kérdőívet Google Forms (Google Űrlapok) alkalmazással osztottuk meg, az adatfelvétel 2016-ban történt. A továbbiakban a kérdőív azon részei kerülnek bemutatásra, melyeket a jelen vizsgálat elemzéseinél felhasználtunk.

A kérdőív első szakaszában *demográfiai* kérdéseket tettünk fel a vizsgálati személyeknek. Az itt vizsgált változók között volt a személy *neme*, *életkora*, *lakhelye*, *etnikai hovatartozása*, *foglalkozása*, *iskolai végzettsége*, *szubjektív anyagi helyzete* (az előző vizsgálatoknak megfelelő négy-fokú Likert-skálával), *politikai párt*, amelyre leginkább szavazna, *politikai orientációja* (az előző vizsgálatoknak megfelelő bal-jobb skálával), *vallási hovatartozása*. Az *etnikai* és *vallási hovatartozás* változók minden ország esetében az ott releváns választási lehetőségeket tartalmazták. Ugyanígy a *politikai párt* változó esetében is minden országban más pártok közül választhattak a kitöltők.

A második szakaszban olyan történelmi eseményekre utaltunk, amelyek valamilyen módon összehasonlíthatók a bevándorlókkal történetekkel. Az események között általában kivándorlási hullámok (pl. forradalmak következtében), háborúk (Első és Második világháború) vagy más olyan konfliktusok. Minden ország kutatói tetszőleges számú eseményt adhattak meg. A magyar nyelvű kérdőívben például a trianoni békediktátum (1920), az 1956-os forradalom leverése, a német megszállás (1944-45), a kitelepítések (1951), az Európai Unióhoz történő csatlakozás (2004) és a szovjet megszállás (1945-1989) szerepelt. Látható, hogy ezek a választott események több esetben nem „eseményszerűek”, hanem inkább történelmi periódusok, vagy éppen korszakok. A vizsgálati személyeket ezután arra kértük, hogy a felkínált történelmi események vagy korszakok és a bevándorlók jelenbéli helyzete közötti hasonlóság erősségét egy hét-pontos Likert-skálán jelöljék eseményenként. Ezt követően a vizsgálati személyeknek ki kellett választaniuk azt az eseményt, ami szerintük a leginkább összehasonlítható a menekültek helyzetével. A

---

⁴⁷ A résztvevő országok hivatalos nyelvére lefordított kérdőíveket a COST IS1205 európai kutatási együttműködésben résztvevő kutatók vették fel országaikban. A magyar minta adatgyűjtésében a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem különböző évfolyamú pszichológia BA és MA hallgatói vettek részt. Az adatgyűjtés általában szociál- és személyiségpszichológia műhelymunkák keretében történt, de több hallgató az összesített magyar adatbázis egy részének elemzéséből írta szakdolgozatát.

A nemzetközi adatgyűjtésben közreműködtek: Paola Hasbún López, Borja Martinović, Magdalena Bobowik, Xenia Chrysochoou, Aleksandra Cichocka, Andreea Ernst-Vintila, Renata Franc, Éva Fülöp, Djouaria Ghilani, Arshiya Kochar, Pia Lamberty, Giovanna Leone, Laurent Licata, és Iris Žeželj.

kiválasztott történelmi eseménynél pedig röviden kifejtették, hogy szerintük mely csoport vagy csoportok okoztak sérelmet a saját csoportnak (minden ország kérdőívénél a saját nemzeti csoport szerepelt ennél a részből). Kifejtették továbbá, hogy szerintük milyen módon hasonlít a kiválasztott esemény a bevándorlók helyzetére.

Ezek után következett az *exkluzív* és *inkluzív kollektív áldozattudat* mérése, ám ezúttal nem az általános áldozattudat került mérésre, hanem az exkluzív és inkluzív meggyőződésekre a korábban kiválasztott eseménnyel összefüggésben kérdeztünk rá. Ez azt jelenti, hogy az áldozattudattal kapcsolatos vélekedéseket annak a történelmi eseménynek a fényében közölhették a résztvevők, amelyiket a leginkább hasonlónak gondolták a menekültek helyzetéhez. Az exkluzív áldozattudatot olyan tételekkel mértük, mint „A szenvedés, amit a csoportom átélt, egész más, mint amit a menekültek élnek át.”, az inkluzív vélekedéseket pedig olyan tételekkel, mint „A menekültek jelenlegi szenvedése és a csoportom szenvedése hasonló.”. Mindkét skálában 4-4 állítás szerepelt, melyekre hét pontos Likert-skálán válaszolhattak a vizsgálati személyek. A mérőeszköz belső konzisztenciája a teljes mintára vonatkozóan megfelelő volt ($\alpha = 0,78$ az *exkluzív áldozattudat*nál és $\alpha = 0,726$ az *inkluzív áldozattudat*nál). A reliabilitás országokénti vizsgálata azonban rámutat, hogy az olaszországi mintánál mind az exkluzív ($\alpha = 0,44$), mind pedig az inkluzív ($\alpha = 0,249$) skála gyenge megbízhatósággal rendelkezett, hasonlóképpen, a brit mintánál is gyenge Cronbach-alfa értékeket figyelhetünk meg ($\alpha = 0,397$ az exkluzív skálánál; $\alpha = 0,15$ az inkluzív skálánál). Megjegyzendő továbbá, hogy a görög és a spanyol almintánál az inkluzív áldozattudat skála szintén gyenge reliabilitást mutatott ($\alpha = 0,456$ és $\alpha = 0,15$). Az alacsony reliabilitásértékek okán érdemes a későbbiekben bemutatott összefüggéseket fenntartásokkal kezelni ezeknél az országoknál. A kollektív áldozattudat reliabilitásmutatóit összefoglaló táblázatot ld. a 8. táblázatban.

		Belgium	Nagy Britannia	Horvát- ország	Francia- ország	Németország	Görög- ország
Exkluzív áldozattudat	Cr. Alpha	0,831	0,397	0,81	0,7	0,785	0,838
	Tétel	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,777- 0,875	0,232-0,534	0,780-0,836	0,648-0,844	0,747-0,818	0,789- 0,879
Inkluzív áldozattudat	Cr. Alpha	0,842	0,15	0,691	0,701	0,788	0,456
	Tétel	4	4	4	4	4	4

	CI (95%)	0,791- 0,883	-0,082-0,343	0,643-0,735	0,558-0,806	0,752-0,821	0,291- 0,590
		Magyar- ország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyol- ország	Összesen
Exkluzív áldozattudat	Cr. Alpha	0,799	0,44	0,782	0,827	0,657	0,78
	Item	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,778- 0,819	0,234-0,601	0,712-0,838	0,779-0,867	0,542-0,748	0,766- 0,792
Inkluzív áldozattudat	Cr. Alpha	0,756	0,249	0,597	0,697	0,15	0,726
	Item	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,731- 0,780	-0,027-0,465	0,467-0,701	0,612-0,767	-0,137-0,379	0,709- 0,742

8. táblázat Az exkluzív és inkluzív áldozattudat skálák reliabilitásmutatói (Cronbach-alfa) országonként

A *fenyegetettség*et kilenc hét pontos Likert-skálás állítással mértük. Az előző vizsgálatokhoz hasonlóan, a kérdőívnek ezen része tartalmazott realiztikus és szimbolikus fenyegetettséggel összefüggő állításokat is. Előbbire példa az „A menekültek egészségügyi kockázatot jelentenek a magyarok számára” állítás, utóbbira pedig az „A menekültek fenyegetik a magyar hagyományokat” állítás. A két dimenziót a további elemzések egyszerűsítése érdekében összevontuk. Az így kapott összevont kérdőív reliabilitás-mutatói magasak voltak ($\alpha = 0,95$ a teljes mintára nézve). A fenyegetettséget mérő kérdéssor reliabilitásának országonkénti lebontását ld. a 9. táblázatban.

		Belgium	Nagy Britannia	Horvát- ország	Francia- ország	Németország	Görög- ország
Fenyege- tettség	Cr. Alpha	0,98	0,948	0,948	0,93	0,952	0,94
	Tétel	9	9	9	9	9	9
	CI (95%)	0,974- 0,985	0,935-0,959	0,940-0,954	0,901-0,953	0,945-0,959	0,923- 0,954
		Magyar- ország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyol- ország	Összesen
Fenyege- tettség	Cr. Alpha	0,945	0,92	0,949	0,917	0,94	0,95
	Item	9	9	9	9	9	9
	CI (95%)	0,940- 0,950	0,893-0,942	0,934-0,961	0,896-0,935	0,922-0,955	0,947- 0,953

9. táblázat A fenyegetettség-skála reliabilitásmutatói (Cronbach-alfa) országonként

A csoportközi szorongást a jelen vizsgálatban hat tétellel mértük. Az egyes tételeknél hét pontos Likert-skálán jelölhették válaszukat a vizsgálati személyek. A kérdőív ezen részében arról dönthettek, hogy a menekültekkel való találkozás esetén mennyire éreznék magukat biztonságban, szorongóan vagy éppen kényelmesen. A hat kérdés közül háromnál fordított tétellel mértük a csoportközi szorongást. Az így összeállított kérdéssor megbízhatósági mutatói országonként (ld. 10. táblázat) és a teljes mintára vonatkozóan is megfelelőek voltak ($\alpha = 0,887$).

		Belgium	Nagy Britannia	Horvát-ország	Francia-ország	Németország	Görög-ország
Szorongás	Cr. Alpha	0,91	0,852	0,878	0,87	0,844	0,734
	Tétel	6	6	6	6	6	6
	CI (95%)	0,883-0,933	0,816-0,885	0,861-0,895	0,816-0,913	0,819-0,867	0,657-0,799
		Magyar-ország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyol-ország	Összesen
Szorongás	Cr. Alpha	0,924	0,786	0,78	0,903	0,834	0,887
	Item	6	6	6	6	6	6
	CI (95%)	0,916-0,931	0,711-0,846	0,714-0,835	0,877-0,924	0,782-0,877	0,880-0,893

10. táblázat A csoportközi szorongás reliabilitásmutatói (Cronbach-alfa) országonként

A kérdőív következő részében a bevándorlókkal kapcsolatos *sztereotípiákat* és *érzelmi viszonyulást* mértük. A sztereotípiák esetén összesen tizenkét állítást (tulajdonságot) kellett a vizsgálatban résztvevőknek értékelniük hét pontos Likert-skálákon. Ezek az állítások három skálába rendeződtek: *erkölcsösség* (pl. mennyire tartja a bevándorlókat őszintének), *kompetencia* (pl. mennyire tartja a bevándorlókat jól képzettnek) és *szociabilitás* (pl. mennyire tartja a bevándorlókat barátságosnak). Mindhárom skála reliabilitás-mutatói megfelelőek voltak a teljes mintában ($\alpha_{\text{erkölcsösség}} = 0,837$; $\alpha_{\text{kompetencia}} = 0,823$; $\alpha_{\text{szociabilitás}} = 0,855$) és az egyes országok almintáiban is (ld. 11. táblázat). A bevándorlókkal kapcsolatos érzelmi viszonyulásukat összesen tizenegy hét pontos Likert-skálán jelezheték a résztvevők. A tételek között pozitív (pl. „Amikor a jelenleg Európába érkező menekültekre gondolok, a következőket érzem: Csodálat”) és negatív érzelmi viszonyulások is szerepeltek (pl. „Amikor a jelenleg Európába érkező menekültekre gondolok, a következőket érzem: Gyűlölet”). A pozitív és negatív érzelmi tételeket összevonva kapott skálák reliabilitása a teljes mintában megfelelőnek mondható

($\alpha_{\text{pozitív\_érzelmek}} = 0,722$; $\alpha_{\text{negatív\_érzelmek}} = 0,865$), azonban országoként nem minden esetben mutatkozott megbízhatónak a kérdőív ezen része. Különösen igaz ez pozitív érzelmeket mérő skálára, melyeknél a görög ($\alpha_{\text{pozitív\_érzelmek\_görög}} = 0,52$) és spanyol ($\alpha_{\text{pozitív\_érzelmek\_spanyol}} = 0,646$) mintákban kissé alacsony alfa-értékeket láthatunk. A pozitív és negatív érzelmi viszonyulás skálák országokénti megbízhatósági mutatóit ld. az 11. táblázatban.

		Belgium	Nagy Britannia	Horvátország	Franciaország	Németország	Görögország
Moralitás	Cr. Alpha	0,903	0,918	0,836	0,83	0,885	0,713
	Tétel	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,872-0,928	0,896-0,937	0,810-0,859	0,750-0,889	0,865-0,902	0,626-0,784
		Magyarország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyolország	Összesen
Moralitás	Cr. Alpha	0,841	0,743	0,892	0,734	0,829	0,837
	Item	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,824-0,856	0,644-0,821	0,858-0,920	0,661-0,795	0,771-0,875	0,827-0,847
		Belgium	Nagy Britannia	Horvátország	Franciaország	Németország	Görögország
Kompetencia	Cr. Alpha	0,878	0,893	0,613	0,778	0,892	0,802
	Tétel	4	4	3	4	4	4
	CI (95%)	0,838-0,910	0,864-0,917	0,551-0,672	0,676-0,854	0,873-0,908	0,742-0,851
		Magyarország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyolország	Összesen
Kompetencia	Cr. Alpha	0,825	0,723	0,889	0,715	0,781	0,823
	Item	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,807-0,842	0,618-0,805	0,852-0,917	0,636-0,780	0,707-0,840	0,811-0,834
		Belgium	Nagy Britannia	Horvátország	Franciaország	Németország	Görögország
Szociabilitás	Cr. Alpha	0,911	0,885	0,846	0,832	0,881	0,858
	Tétel	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,882-0,934	0,854-0,911	0,822-0,867	0,754-0,890	0,860-0,899	0,815-0,893
		Magyarország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyolország	Összesen
Szociabilitás	Cr. Alpha	0,857	0,736	0,888	0,764	0,871	0,855
	Item	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,843-0,871	0,636-0,814	0,853-0,917	0,699-0,819	0,827-0,906	0,846-0,863

		Belgium	Nagy Britannia	Horvát- ország	Francia- ország	Németország	Görög- ország
Poz. érzelmek	Cr. Alpha	0,79	0,738	0,744	0,775	0,706	0,52
	Tétel	7	7	7	7	7	7
	CI (95%)	0,728- 0,843	0,673-0,795	0,707-0,778	0,678-0,851	0,659-0,749	0,381- 0,638
		Magyar- ország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyol- ország	Összesen
Poz. érzelmek	Cr. Alpha	0,735	0,714	0,71	0,727	0,646	0,722
	Item	7	7	7	7	7	7
	CI (95%)	0,709- 0,759	0,615-0,794	0,625-0,781	0,658-0,787	0,537-0,737	0,706- 0,737
		Belgium	Nagy Britannia	Horvát- ország	Francia- ország	Németország	Görög- ország
Neg. érzelmek	Cr. Alpha	0,915	0,758	0,875	0,758	0,835	0,795
	Tétel	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,888- 0,937	0,692-0,813	0,855-0,892	0,647-0,841	0,807-0,860	0,731- 0,847
		Magyar- ország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyol- ország	Összesen
Neg. érzelmek	Cr. Alpha	0,881	0,851	0,89	0,864	0,703	0,865
	Item	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,869- 0,892	0,795-0,895	0,855-0,919	0,826-0,895	0,605-0,782	0,856- 0,873

11. táblázat A sztereotípiá és érzelmi viszonyulás skálák reliabilitásmutatói (Cronbach-alfa) országonként

A bevándorlókkal szembeni előítéletességet, illetve a jelen vizsgálat szempontjából sokkal érdekesebb támogató hozzáállást alapvetően két mérőeszkővel mértük. Az egyik a korábban is bemutatott *thermometer*, ahol minden ország kutatói az adott országban jelentős etnikai csoportokat adhatták meg, de az első két csoport minden változatban a *menekült* és a *gazdasági bevándorló* volt. A megkülönböztetéstől eredetileg azt vártuk, hogy az eltérő megnevezés más hozzáálláshoz vezet, azonban, ahogy a későbbiekben látszik, a rendelkezésre álló adatok szerint e két kategória nagyon hasonló elbírálás alá esett. A kérdőív magyar változatában a fentiekén kívül az alábbi etnikai csoportok szerepeltek még: *magyarok, romák/cigányok, zsidók, határon túli magyarok*. A vizsgálati személyek az egyes csoportoknál egy 0 és 100 fok között mérő hőmérőn jelölhették, hogy mennyire „hűvösek” vagy „melegek” az érzései az adott csoporttal szemben. A másik mérőeszkővel a bevándorlókkal szembeni viselkedési tendenciát a *diszkriminációt* (pl. „Mennyire lenne hajlandó részt venni egy menekültek elleni tüntetésen?”) és a *proszociális* (bevándorlókat

támogató; pl. *Mennyire lenne hajlandó takarót, ruhákat, egyéb adományokat adományozni a menekülteknek?*”) viselkedést. Mindkét viselkedési tendenciáról 3-3 hét fokú Likert-skálán nyilatkozhattak a résztvevők. Az így kapott két skála reliabilitási mutatói a teljes mintán ($\alpha_{\text{viselkedés\_proszociális}} = 0,812$; $\alpha_{\text{viselkedés\_ellenséges}} = 0,749$) és országoként is többnyire elfogadhatóak voltak: az ellenséges viselkedési tendenciát mérő skála a görög ($\alpha = 0,601$) és spanyol ($\alpha = 0,569$) mintákban a többi almintától elmaradó reliabilitást mutatott. Az almintákban kapott Cronbach-alfa értékek összesítését ld. az 12. táblázatban.

		Belgium	Nagy Britannia	Horvátország	Franciaország	Németország	Görögország
Támogató viselkedés	Cr. Alpha	0,903	0,918	0,836	0,83	0,885	0,713
	Tétel	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,872-0,928	0,896-0,937	0,810-0,859	0,750-0,889	0,865-0,902	0,626-0,784
		Magyarország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyolország	Összesen
Támogató viselkedés	Cr. Alpha	0,841	0,743	0,892	0,734	0,829	0,837
	Item	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,824-0,856	0,644-0,821	0,858-0,920	0,661-0,795	0,771-0,875	0,827-0,847
		Belgium	Nagy Britannia	Horvátország	Franciaország	Németország	Görögország
Ellenséges viselkedés	Cr. Alpha	0,878	0,893	0,613	0,778	0,892	0,802
	Tétel	4	4	3	4	4	4
	CI (95%)	0,838-0,910	0,864-0,917	0,551-0,672	0,676-0,854	0,873-0,908	0,742-0,851
		Magyarország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyolország	Összesen
Ellenséges viselkedés	Cr. Alpha	0,825	0,723	0,889	0,715	0,781	0,823
	Item	4	4	4	4	4	4
	CI (95%)	0,807-0,842	0,618-0,805	0,852-0,917	0,636-0,780	0,707-0,840	0,811-0,834

12. táblázat A menekültekkel szembeni viselkedési tendenciák reliabilitásmutatói (Cronbach-alfa) országoként

Végül, mértük továbbá a *kollektív narcizmust* és az *azonosulást*. Az előbbit öt tétellel, melyeknél a vizsgálati személyek hét pontos Likert-skálán jelezheték, mennyire értenek egyet az olyan állításokkal, mint „A csoportom különleges bánásmódot érdemel”. A *kollektív narcizmus* skála megbízhatósági mutatója a teljes mintában ($\alpha = 0,872$) és az országokénti almintában is megfelelő volt (ld. 13. táblázat). Az *azonosulást* három szinten mértük:

nemzettel való azonosulás, európai identitással való azonosulás és az emberiség egészével való azonosulás. Előbbi kettőt két-két hét pontos Likert-skálás tétellel (pl. „*Igazán magyarnak érzem magam*”; „*Európai identitásom az énem fontos része*”), utóbbit pedig hárommal (pl. „*A világ polgáraként gondolok magamra*”). Az azonosulást mérő skálák mindegyike jó reliabilitási mutatókkal rendelkezett mind a teljes mintában ($\alpha_{\text{azonosulás\_nemzet}} = 0,885$; $\alpha_{\text{azonosulás\_európa}} = 0,887$; $\alpha_{\text{azonosulás\_emberiség}} = 0,74$), mind pedig az országokénti almintákban (ld. 13. táblázat).

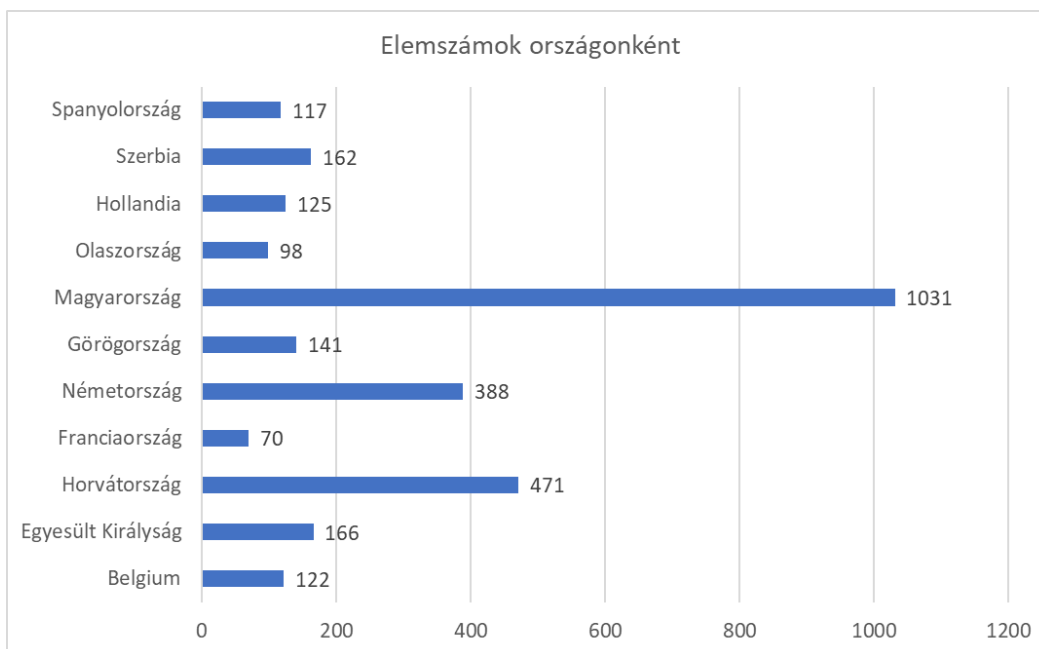
		Belgium	Nagy Britannia	Horvátország	Franciaország	Németország	Görögország
Azonosulás: nemzet	Cr. Alpha	0,892	0,877	0,902	0,848	0,846	0,892
	Tétel	2	2	2	2	2	2
	CI (95%)	0,846-0,925	0,833-0,909	0,883-0,919	0,753-0,906	0,812-0,874	0,849-0,923
		Magyarország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyolország	Összesen
Azonosulás: nemzet	Cr. Alpha	0,896	0,924	0,761	0,919	0,908	0,885
	Item	2	2	2	2	2	2
	CI (95%)	0,852-0,884	0,886-0,950	0,660-0,832	0,889-0,941	0,867-0,936	0,876-0,893
		Belgium	Nagy Britannia	Horvátország	Franciaország	Németország	Görögország
Azonosulás: EU	Cr. Alpha	0,927	0,95	0,931	0,93	0,811	0,904
	Tétel	2	2	2	2	2	2
	CI (95%)	0,895-0,949	0,932-0,963	0,918-0,943	0,887-0,957	0,769-0,845	0,865-0,931
		Magyarország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyolország	Összesen
Azonosulás: EU	Cr. Alpha	0,881	0,912	0,857	0,909	0,911	0,887
	Item	2	2	2	2	2	2
	CI (95%)	0,865-0,895	0,869-0,942	0,797-0,900	0,876-0,933	0,871-0,938	0,878-0,895
		Belgium	Nagy Britannia	Horvátország	Franciaország	Németország	Görögország
Azonosulás: emberiség	Cr. Alpha	0,774	0,841	0,796	0,716	0,726	0,74
	Tétel	3	3	3	3	3	3
	CI (95%)	0,659-0,836	0,794-0,878	0,762-0,826	0,577-0,815	0,676-0,770	0,654-0,807
		Magyarország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyolország	Összesen
Azonosulás: emberiség	Cr. Alpha	0,698	0,708	0,827	0,733	0,715	0,74

	Item	3	3	3	3	3	2
	CI (95%)	0,665-0,729	0,590-0,796	0,762-0,871	0,653-0,798	0,611-0,795	0,723-0,756
		Belgium	Nagy Britannia	Horvátország	Franciaország	Németország	Görögország
Kollektív narcizmus	Cr. Alpha	0,838	0,913	0,884	0,794	0,82	0,913
	Tétel	5	5	5	5	5	5
	CI (95%)	0,787-0,879	0,890-0,932	0,867-0,900	0,704-0,863	0,789-0,846	0,888-0,934
		Magyarország	Olaszország	Hollandia	Szerbia	Spanyolország	Összesen
Kollektív narcizmus	Cr. Alpha	0,867	0,881	0,869	0,855	0,804	0,872
	Item	5	5	5	5	5	5
	CI (95%)	0,854-0,880	0,838-0,914	0,829-0,902	0,816-0,888	0,742-0,856	0,864-0,879

13. táblázat Az azonosulás és kollektív narcizmus skálák reliabilitása (Cronbach-alfa) országonként

3.3.2 Vizsgálati minta és leíró statisztika

A kérdőívet összesen több mint 3000 fő töltötte ki, ám a jelen vizsgálatban csak azon válaszadók adatait elemeztük, akik legfeljebb néhány kérdésre nem válaszoltak. Az adattisztítás után kapott mintába 2891 fő kerül bele, akiknek kicsit több, mint harmada a magyarországi almintából jön (N = 1031). A vizsgálati minta országonkénti elemszámát ld. az 15. ábrán. Franciaország és Olaszország kivételével minden országból több mint 100 fős mintával dolgoztunk.

15. ábra Az egyes országokból gyűjtött adatok elemszáma a teljes mintában (N = 2891)

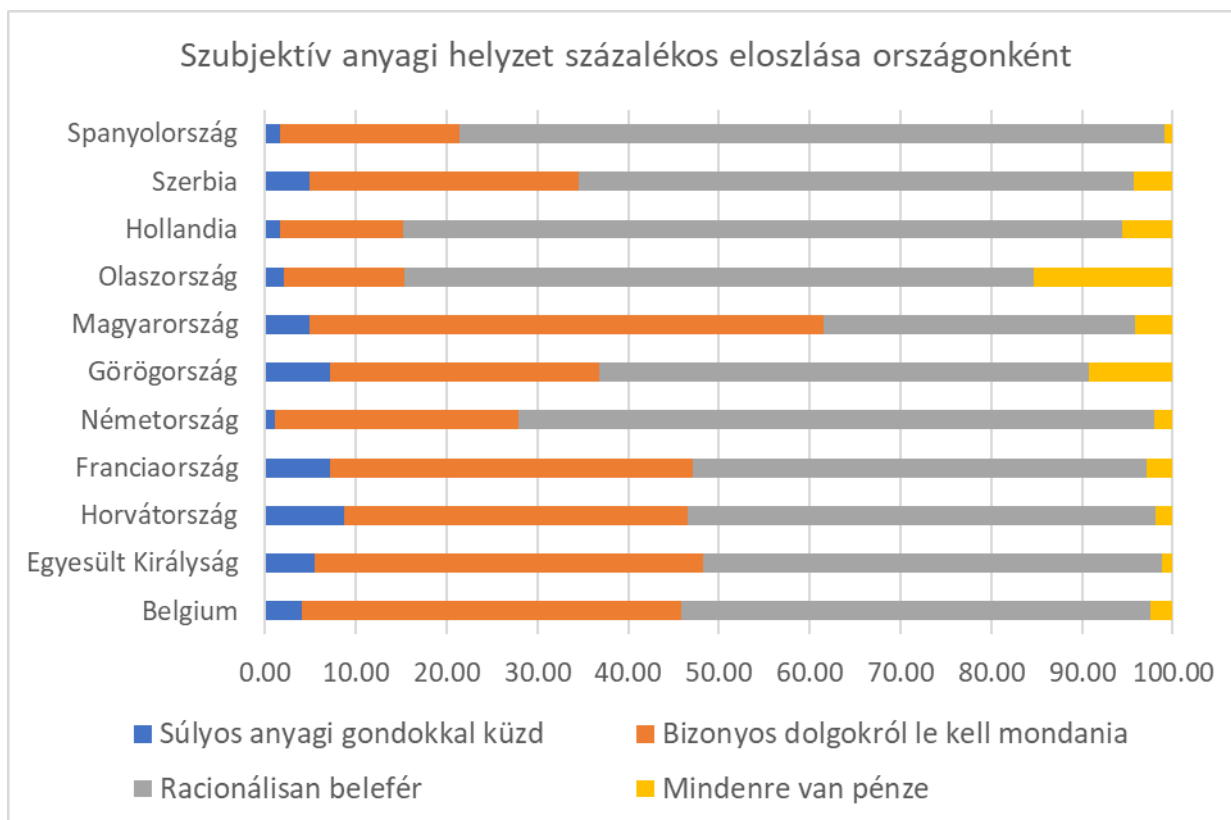
Az összesített minta átlagéletkora 31,72 év volt, (SD = 12,95 év), azonban egy hibás adatfelvétel miatt a brit al minta átlagéletkora nem állapítható meg, mivel nem konkrét életkort kértek a vizsgálati személyektől, hanem életkori övezetek közül választhattak. A brit al mintában a résztvevők 63,9%-a (N = 106) 18 és 24 év közöttinek vallotta magát, 16,9%-a (N = 28) 24 és 35 év közöttinek, 19,3%-a (N = 32). Nemi eloszlás szempontjából a teljes mintában 1300 férfi (44,9%) és 1587 nő (54,9%) szerepelt, 3 vizsgálati személy pedig nem adta meg a nemét. A vizsgálati minta egészére elmondható, hogy a résztvevők szűk többsége racionális keretek között, kijön a bevételeiből (N = 1478, 51,1%), a minta második felének pedig túl nyomó többsége bizonyos dolgokról lemondva, de kijön bevételeiből (N = 1159, 40%). Érdekes, hogy mindössze 110-en, a minta 3,8%-a számolt be arról, hogy mindenre jut elegendő pénze, és 138 fő (4,8%) arról, hogy súlyos anyagi nehézségekkel küzd. A vizsgálati minta nemi, életkori és szubjektív anyagi helyzetének országokénti eloszlását ld. a 14. és 15. táblázatban és a 16. ábrán⁴⁸.

⁴⁸ Az Egyesült Királyságbeli minta adatfelvételi hiba miatt nem tartalmazott információt a vizsgálati személyek életkorára vonatkozóan.

	M	szórás	min	max
Belgium	32.63	17.69	16	77
Egyesült Királyság	N/A	N/A	N/A	N/A
Horvátország	34.98	11.38	18	70
Franciaország	18.34	1.44	17	28
Németország	25.19	7.58	17	68
Görögország	31.49	14.85	17	79
Magyarország	34.68	13.17	16	91
Olaszország	25.41	10	18	64
Hollandia	34.08	15.94	19	73
Szerbia	25.34	7.29	16	55
Spanyolország	32.95	14.78	18	67
Összesen	31.72	12.95	16	91

	ffi	nő	össz
Belgium	45	77	122
Egyesült Királyság	63	103	166
Horvátország	172	299	471
Franciaország	27	43	70
Németország	308	79	387
Görögország	53	85	141
Magyarország	388	643	1031
Olaszország	42	56	98
Hollandia	79	46	125
Szerbia	59	103	162
Spanyolország	64	53	117
Összesen	1300	1587	2888

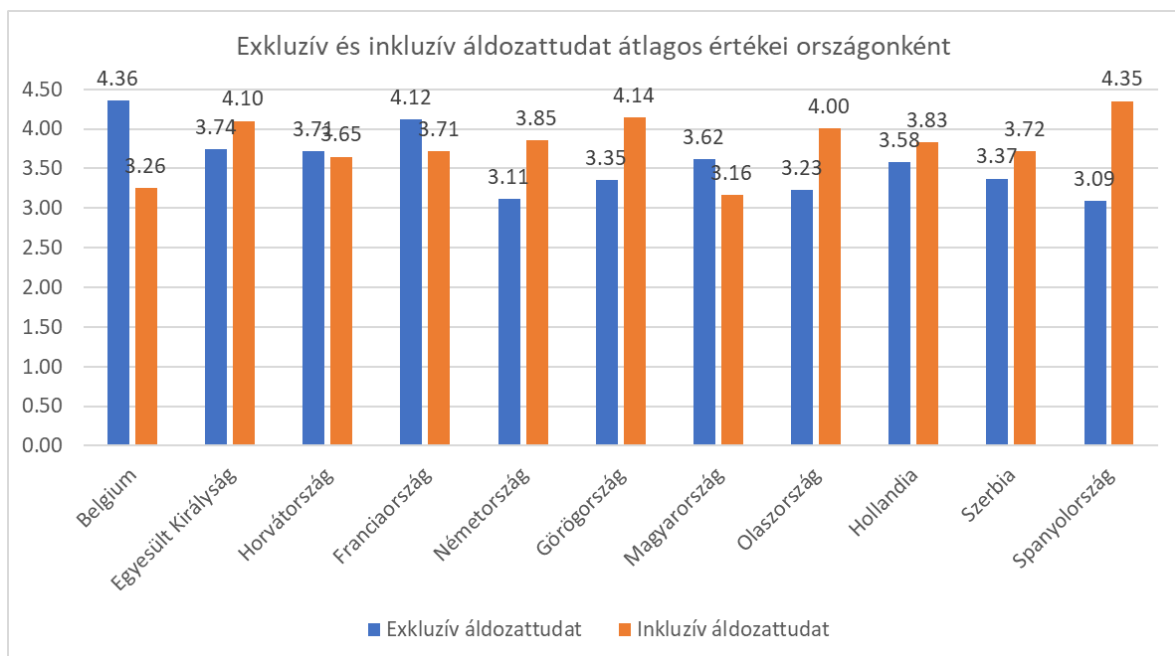
16. ábra A minta eloszlása szubjektív anyagi helyzet szempontjából

3.3.3 Eredmények: országonkénti összehasonlítás

A pszichológiai változók alapstatisztikája és országonkénti összehasonlító elemzése önmagában érdekes adatokkal szolgál. A következőkben alapvetően a minta szempontjából elemezzük az adatokat, de az összes szignifikáns eltérést közöljük a 7.4 mellékletben.

Elsőként az *exkluzív* és *inkluzív áldozattudat* dimenziók különbségeit vizsgáltuk a tizenegy ország almintájában. Fontos megjegyezni, hogy az alábbi adatok nem általános exkluzív és inkluzív vélekedésekről szólnak, hanem arról, hogy a vizsgálati személyek szerint a jelen menekültválsághoz leginkább hasonló történelmi eseménnyel kapcsolatosan milyen áldozati vélekedéseik vannak. Tehát, az itt elért magas exkluzív áldozattudati pontszámok azt jelentik, hogy a menekültek helyzetéhez leginkább hasonló, saját nemzeti történelmi esemény során többet szenvedett a saját nemzetük. Ha tehát valaki úgy véli, hogy az 1956-os forradalom leverése hasonlít a leginkább a menekültek jelenlegi helyzetére, és az exkluzív áldozattudat skálán magas pontszámot ér el, akkor azt jelöli, hogy az 56-os forradalomban a magyarok többet szenvedtek, mint most a menekültek. A magas inkluzív

pontszámok pedig arról árulkodnak, hogy a kiválasztott történelmi esemény során a saját nemzetük sérelmeit összehasonlíthatónak tartják a menekültekért jelenlegi sérelmekkel. Az előző példánál maradva, aki az 1956-os forradalmat választotta, és magas pontszámot ért el az inkluzív áldozattudat kérdéseken, valójában azt jelölte, hogy a magyar nemzet történetében az 56-os forradalom során, a magyarság által átélt szenvedések összevethetők a menekültek jelenbéli szenvedéseivel.

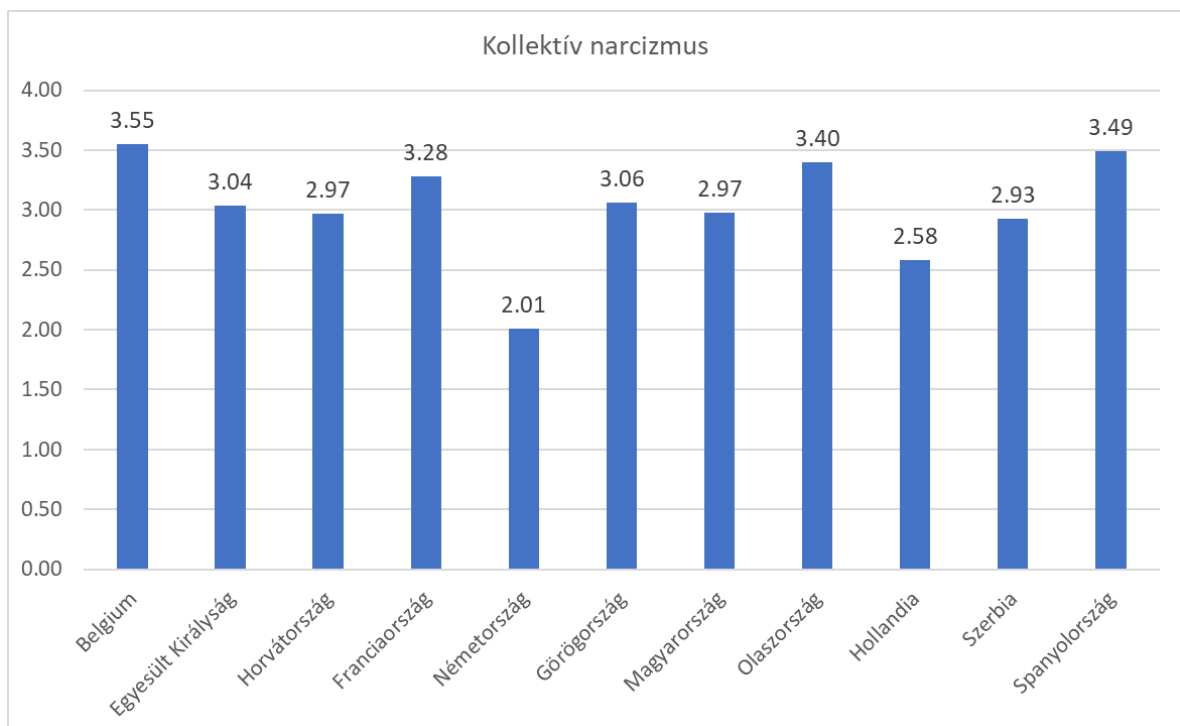

17. ábra Az exkluzív és inkluzív áldozattudat átlagos értékei országonként

Ahogy a 17. ábrán is látszik, a magyar minta az *exkluzív áldozattudat* szempontjából a középmezőnybe tartozik ($M = 3,62$, $SD = 1,46$). Érdekeség, hogy leginkább a belga ($M = 4,36$, $SD = 1,52$) és a francia ($M = 4,12$, $SD = 1,39$) alminták emelkednek ki ebben a mutatóban, míg a legalacsonyabb exkluzív áldozattudati értékeket a német ($M = 3,11$, $SD = 1,68$), az olasz ($M = 3,22$, $SD = 0,81$) és a spanyol ($M = 3,09$, $SD = 1,09$) almintákban láthatjuk. A magyar minta szignifikáns eltérést mutat a belga ($p < 0,000$; $CI_{95} [-1,21, -0,27]$), a német ($p < 0,000$; $CI_{95} [0,19, 0,82]$), az olasz ($p = 0,002$; $CI_{95} [0,09, 0,70]$) és a spanyol ($p < 0,000$; $CI_{95} [0,17, 0,89]$) almintáktól. Az átlagos *inkluzív áldozattudat* értékek szempontjából a magyar almintá ($M = 3,16$; $SD = 1,29$) a legalacsonyabb volt, szorosan második helyen pedig a belga almintá ($M = 3,26$; $SD = 1,35$) volt. A legmagasabb inkluzív áldozati vélekedéseket a brit ($M = 4,10$; $SD = 0,78$), a görög ($M = 4,14$; $SD = 0,93$) és a

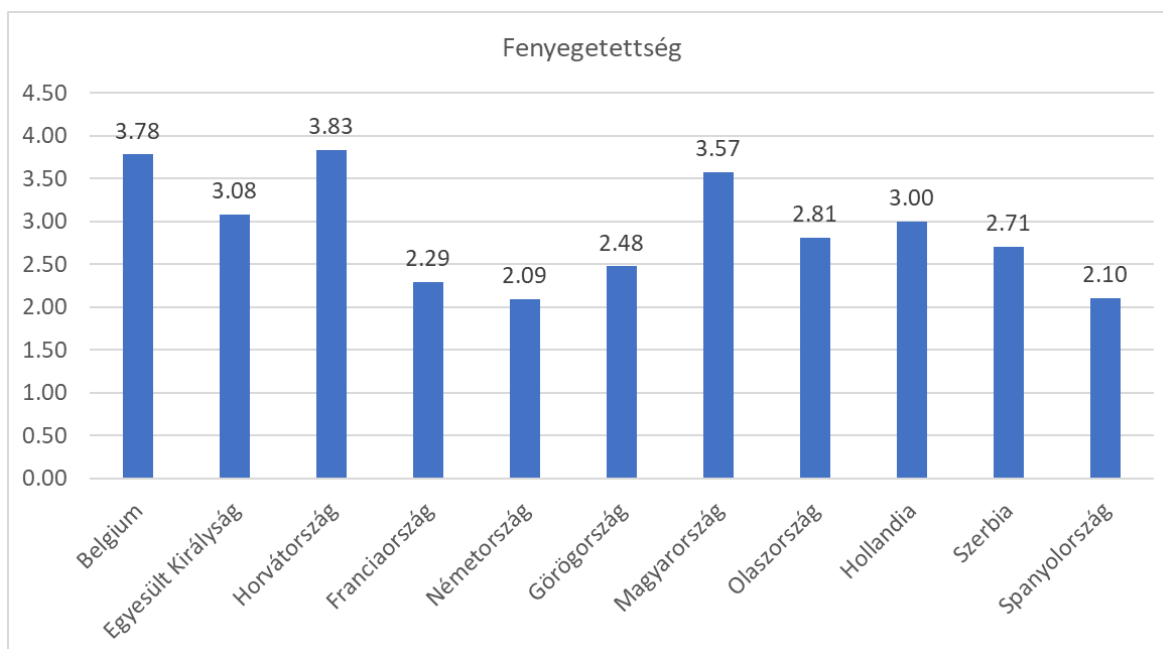
spanyol ($M = 4,35$; $SD = 0,85$) mintákban mértük. Talán nem meglepő, hogy a magyar minta az inkluzív áldozattudat tekintetében a belgát kivéve az összes országtól szignifikánsan különbözött: $p_{\text{brit}} > 0,000$; $CI_{95} [-1,17, -0,70]$; $p_{\text{horvát}} > 0,000$; $CI_{95} [-0,70, -0,27]$; $p_{\text{francia}} = 0,039$; $CI_{95} [-1,08, -0,02]$; $p_{\text{német}} > 0,000$; $CI_{95} [-1,00, -0,37]$; $p_{\text{görög}} > 0,000$; $CI_{95} [-1,27, -0,69]$; $p_{\text{olasz}} > 0,000$; $CI_{95} [-1,12, -0,56]$; $p_{\text{holland}} > 0,000$; $CI_{95} [-1,02, -0,32]$; $p_{\text{szerb}} > 0,000$; $CI_{95} [-0,87, -0,23]$; $p_{\text{spanyol}} > 0,000$; $CI_{95} [-1,48, -0,90]$. Kimondható tehát, hogy a vizsgálat magyar résztvevői értenek a legkevésbé egyet azzal, hogy a menekültek sérelmei összehasonlíthatók a magyarság sérelmeivel.

A magyar minta a *kollektív narcizmus* értékeit tekintve a középmezőnyben helyezkedik el ($M = 2,97$; $SD = 1,38$), míg a belga ($M = 3,55$; $SD = 1,33$), a francia ($M = 3,28$; $SD = 1,27$), az olasz ($M = 3,40$; $SD = 1,31$) és a spanyol ($M = 3,49$; $SD = 1,30$) almintáknál figyelhetünk meg relatíve magas narcizmus értékeket. Talán nem meglepő, hogy messze a legalacsonyabb kollektív narcizmus értékeket a német mintában ($M = 2,01$; $SD = 1,05$) tapasztaltuk. Az átlagos kollektív narcizmus értékek országonkénti összehasonlítását ld. az 18. ábrán. A magyar minta szignifikáns eltérést mutatott a belga ($p = 0,001$; $CI_{95} [-0,99, -0,16]$), a német ($p < 0,000$; $CI_{95} [0,74, 1,18]$) és a spanyol ($p = 0,005$; $CI_{95} [-0,93, -0,09]$) almintáktól.

18. ábra A kollektív narcizmus átlagos értékei országonként

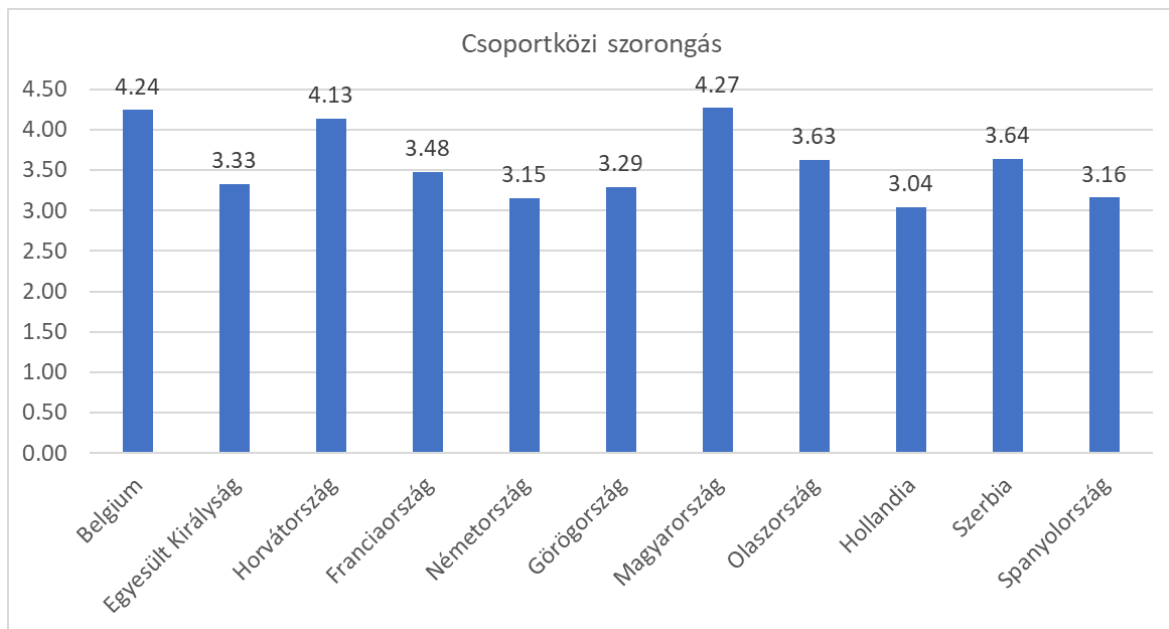
A korábbi vizsgálatok alapján talán nem meglepő, hogy a magyar mintán ($M = 3,57$; $SD = 1,68$) tapasztalt *észlelt fenyegetettség* értékek a harmadik legmagasabbak voltak a tizenegy vizsgált ország közül. A hazai adatokat a belga ($M = 3,78$; $SD = 2,18$) és a horvát ($M = 3,83$; $SD = 1,58$) átlagértékek múlták csak felül, ráadásul ez a három ország egészen kiemelkedik az észlelt fenyegetettség tekintetében a többi almintából (ld. 19. ábra). A legalacsonyabb fenyegetettség értékeket a német ($M = 2,09$; $SD = 1,52$), spanyol ($M = 2,10$; $SD = 1,22$) és francia ($M = 2,29$; $SD = 1,28$) mintában mértük. A magyar minta szignifikánsan eltért a horvát és a belga mintán kívül az összes vizsgált európai országtól a fenyegetettség tekintetében: $p_{\text{brit}} = 0,003$; $CI_{95} [0,10, 0,89]$; $p_{\text{francia}} < 0,000$; $CI_{95} [0,73, 1,83]$; $p_{\text{német}} < 0,000$; $CI_{95} [1,18, 1,78]$; $p_{\text{görög}} < 0,000$; $CI_{95} [0,67, 1,52]$; $p_{\text{olasz}} < 0,000$; $CI_{95} [0,31, 1,20]$; $p_{\text{holland}} = 0,008$; $CI_{95} [0,09, 1,06]$; $p_{\text{szerb}} < 0,000$; $CI_{95} [0,47, 1,26]$; $p_{\text{spanyol}} < 0,000$; $CI_{95} [1,06, 1,88]$.

19. ábra A fenyegetettség átlagos értékei országonként

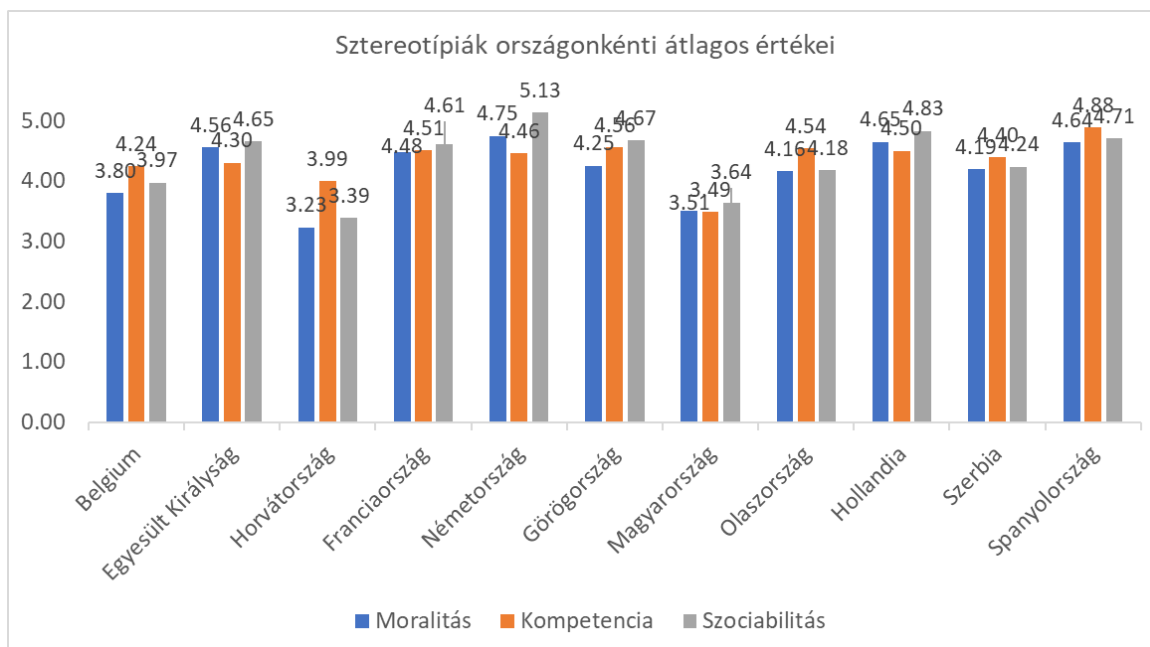
Csoportközi szorongás tekintetében a magyar almintá átlagértéke ($M = 4,26$; $SD = 1,41$) a második legmagasabb, megelőzi a belga ($M = 4,24$; $SD = 1,60$) almintát, de alacsonyabb a horvát ($M = 4,31$; $SD = 1,42$) átlagértékeknél, akik a teljes minta legmagasabb átlagértékeit hozzák (ld. 20. ábra). A legalacsonyabb szorongásértékeket a holland ($M =$

3,04; SD = 0,94), spanyol (M = 3,16; SD = 1,04) és német (M = 3,15; SD = 1,07) mintában figyeltük meg. A fenyegetettséghez hasonlóan, a magyar minta a belga és a horvát almintán kívül minden más ország almintájától szignifikánsan különbözik a *csoportközi szorongás* tekintetében: $p_{\text{brit}} < 0,000$; CI₉₅ [0,60, 1,28]; $p_{\text{francia}} < 0,000$; CI₉₅ [0,24, 1,34]; $p_{\text{német}} < 0,000$; CI₉₅ [0,89, 1,34]; $p_{\text{görög}} < 0,000$; CI₉₅ [0,64, 1,32]; $p_{\text{olasz}} < 0,000$; CI₉₅ [0,27, 1,01]; $p_{\text{holland}} < 0,000$; CI₉₅ [0,91, 1,54]; $p_{\text{szerb}} < 0,000$; CI₉₅ [0,26, 0,99]; $p_{\text{spanyol}} < 0,000$; CI₉₅ [0,76, 1,46].

20. ábra A csoportközi szorongás országonkénti átlagértékei

A bevándorlókkal szembeni *sztereotípiák* szempontjából a magyar minta általában a legalacsonyabb értékeket mutatja, azaz a magyar kitöltők általánosságban a legkevésbé gondolják a bevándorlókat erkölcsileg megbízhatónak, kompetensnek és szociabilisnek. Az *erkölcsösség* átlagértéke a horvát (M = 4,31; SD = 1,42) almintában a legalacsonyabb, őket követi a magyar (M = 3,51; SD = 1,12) és belga (M = 3,80; SD = 1,69) alminta (a sztereotípiák átlagértékeinek összevetését ld. 21 ábra).

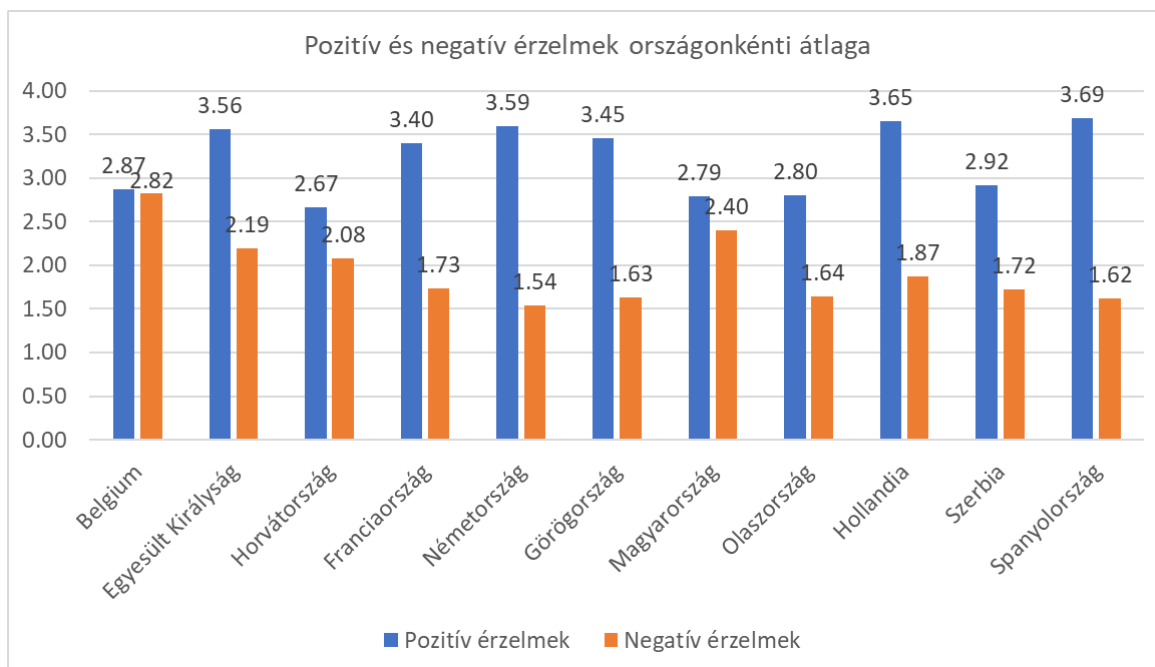

21. ábra Az erkölcsösség, kompetencia és szociabilitás skálák országonkénti átlagos értékei.

A bevándorlókat leginkább erkölcsösnek tekintő személyek a német ($M = 4,75$; $SD = 1,20$), a brit ($M = 4,56$; $SD = 1,27$), a holland ($M = 4,64$; $SD = 1,30$) és a spanyol ($M = 4,64$; $SD = 1,11$) almintákban találhatóak. A magyar almintá a belga mintán kívül az összes almintától szignifikánsan különbözik: $p_{brit} < 0,000$; $CI_{95} [-1,39, -0,71]$; $p_{horvát} = 0,001$; $CI_{95} [0,07, 0,49]$; $p_{francia} < 0,000$; $CI_{95} [-1,48, -0,47]$; $p_{német} < 0,000$; $CI_{95} [-1,47, -1,01]$; $p_{görög} < 0,000$; $CI_{95} [-1,06, -0,43]$; $p_{olasz} < 0,000$; $CI_{95} [-0,99, -0,32]$; $p_{holland} < 0,000$; $CI_{95} [-1,53, -0,74]$; $p_{szerb} < 0,000$; $CI_{95} [-1,03, -0,34]$; $p_{spanyol} < 0,000$; $CI_{95} [-1,49, -0,77]$. A magyar almintá ($M = 3,49$; $SD = 1,10$) résztvevői tartják a legkevésbé *kompetens*nek a bevándorlókat, nálunk csak a horvátok ($M = 3,99$; $SD = 1,16$) bíznak kevésbé a bevándorlók kompetenciájában, de érdemes megjegyezni, hogy ebből a szempontból minden országban hasonló átlagos értékeket figyelhetünk meg, kivéve a spanyol ($M = 4,88$; $SD = 1,05$) almintát, amelyikben a legmagasabb a bevándorlók észlelt kompetenciája. Tekintettel a *kompetencia* skálán elért rendkívül alacsony átlagértékre, nem meglepő, hogy a magyar almintá mind a tíz másik országtól szignifikánsan különbözik: $p_{belga} < 0,000$; $CI_{95} [-1,24, -0,27]$; $p_{brit} < 0,000$; $CI_{95} [-1,14, -0,48]$; $p_{horvát} < 0,000$; $CI_{95} [-0,70, -0,30]$; $p_{francia} < 0,000$; $CI_{95} [-1,46, -0,57]$; $p_{német} < 0,000$; $CI_{95} [-1,19, -0,75]$; $p_{görög} < 0,000$; $CI_{95} [-1,39, -0,75]$; $p_{olasz} < 0,000$; $CI_{95} [-1,37, -0,74]$; $p_{holland} < 0,000$; $CI_{95} [-1,41, -0,61]$; $p_{szerb} < 0,000$; $CI_{95} [-1,22, -0,59]$; $p_{spanyol} < 0,000$; $CI_{95} [-1,73, -1,05]$. A sztereotípiákat mérő skálák közül végül, de nem utolsó sorban a *szociabilitást* vizsgáltuk, és azt találtuk, hogy a korábbiaknak megfelelő három ország:

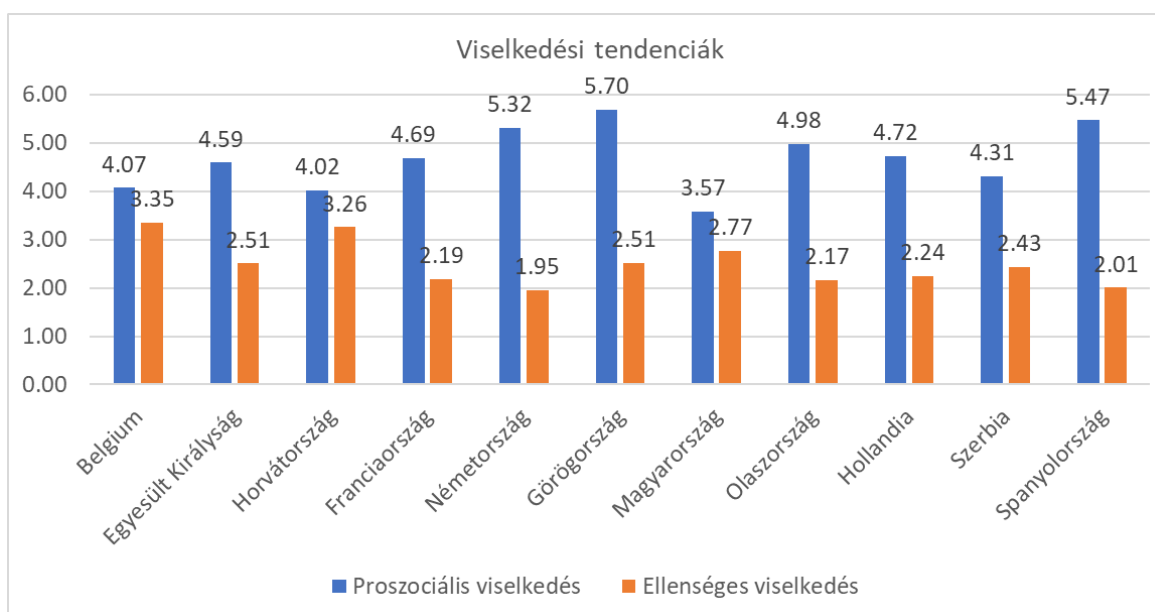
Belgium (M = 3,97; SD = 1,69), Magyarország (M = 3,64; SD = 1,12) és Horvátország (M = 3,39; SD = 1,21) átlagértékei voltak a legalacsonyabbak. Érdekes módon a szociabilitás dimenziójában a német (M = 5,13; SD = 1,19) almintában találtuk a legmagasabb átlagértékeket. A magyar alminta a belga almintán kívül minden más ország adataitól szignifikáns eltérést mutatott: $p_{\text{brit}} < 0,000$; CI₉₅ [-1,34, -0,68]; $p_{\text{horvát}} = 0,006$; CI₉₅ [0,04, 0,47]; $p_{\text{francia}} < 0,000$; CI₉₅ [-1,48, -0,46]; $p_{\text{német}} < 0,000$; CI₉₅ [-1,71, -1,26]; $p_{\text{görög}} < 0,000$; CI₉₅ [-1,37, -0,69]; $p_{\text{olasz}} < 0,000$; CI₉₅ [-0,88, -0,19]; $p_{\text{holland}} < 0,000$; CI₉₅ [-1,56, -0,81]; $p_{\text{szerb}} < 0,000$; CI₉₅ [-0,96, -0,23]; $p_{\text{spanyol}} < 0,000$; CI₉₅ [-1,45, -0,68].

A bevándorlókkal kapcsolatos érzelmi viszonyulást mérő eszközök közül a *pozitív érzelmek* skálán a magyar (M = 2,79; SD = 0,89), olasz (M = 2,80; SD = 0,83) és horvát (M = 2,66; SD = 0,94) almintáknál figyeltük meg a legalacsonyabb átlagértékeket (ld. 22. ábra). A legmagasabb átlagokat a spanyol (M = 3,69; SD = 0,85), holland (M = 3,56; SD = 0,92), német (M = 3,59; SD = 0,88) és brit (M = 3,54; SD = 0,98) adatoknál láthatjuk. A magyar adatok szignifikánsan eltértek a brit, francia, német, görög, holland és spanyol almintáktól: $p_{\text{brit}} < 0,000$; CI₉₅ [-1,03, -0,50]; $p_{\text{francia}} = 0,003$; CI₉₅ [-1,08, -0,13]; $p_{\text{német}} < 0,000$; CI₉₅ [-0,97, -0,63]; $p_{\text{görög}} < 0,000$; CI₉₅ [-0,90, -0,42]; $p_{\text{holland}} < 0,000$; CI₉₅ [-1,14, -0,58]; $p_{\text{spanyol}} < 0,000$; CI₉₅ [-1,17, -0,62]. A bevándorlókkal szemben a legtöbb negatív érzelmet tápláló személyek a belga (M = 2,82; SD = 1,99) almintában szerepelnek, de ebben a tekintetben a második helyen a magyar (M = 2,40; SD = 1,36) alminta látható. A *negatív érzelmek* változó legalacsonyabb átlagértékei, tehát azok, ahol a legkevésbé jellemzőek ezek az érzelmek a német (M = 1,54; SD = 1,10) és spanyol (M = 1,62; SD = 0,97) mintában találhatók. A magyar alminta negatív érzelmek változón elért átlagos értéke a belga és a brit mintát leszámítva az összes országtól szignifikánsan eltér: $p_{\text{horvát}} = 0,001$; CI₉₅ [0,08, 0,56]; $p_{\text{francia}} < 0,000$; CI₉₅ [0,25, 1,08]; $p_{\text{német}} < 0,000$; CI₉₅ [0,63, 1,09]; $p_{\text{görög}} < 0,000$; CI₉₅ [0,44, 1,10]; $p_{\text{olasz}} < 0,000$; CI₉₅ [0,39, 1,12]; $p_{\text{holland}} = 0,003$; CI₉₅ [0,11, 0,94]; $p_{\text{szerb}} < 0,000$; CI₉₅ [0,36, 1,00]; $p_{\text{spanyol}} < 0,000$; CI₉₅ [0,45, 1,10].

22. ábra A bevándorlókkal szembeni pozitív és negatív érzések országonkénti átlaga

A vizsgálatunk szempontjából leginkább érdekes változók, a viselkedési tendenciákat mérők (a *proszociális viselkedés* és a *diszkrimináció* országonkénti átlagértékeinek összefoglaló ábráját ld. a 23. ábrán).

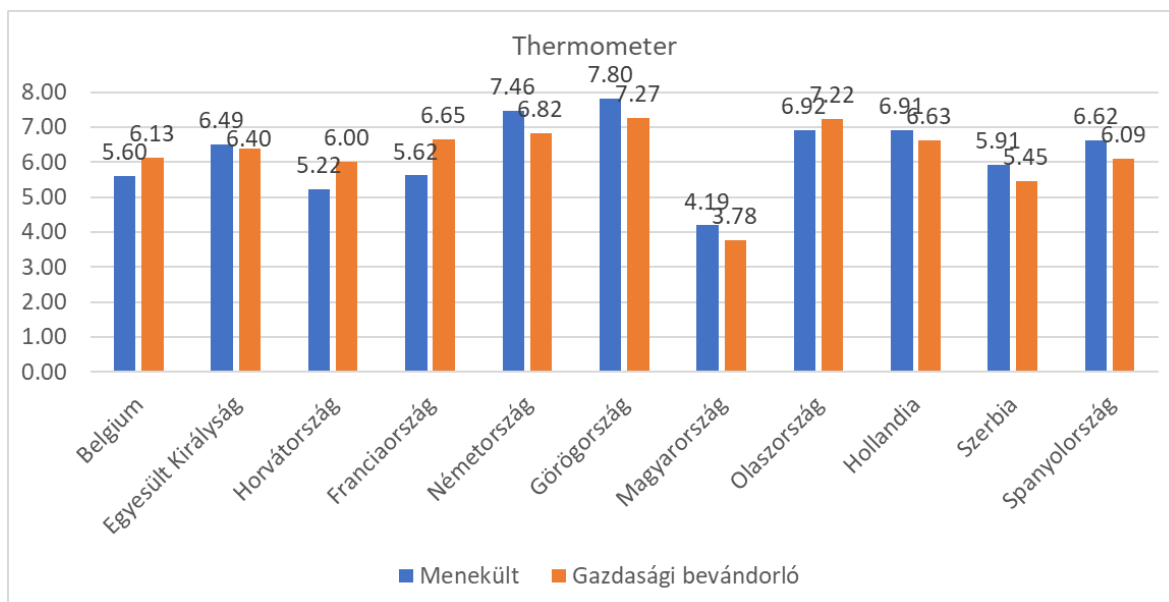
23. ábra A menekültekkel szembeni viselkedési tendenciák országonkénti átlagértékei

A segítségnyújtási hajlandóság (*proszociális viselkedés*) átlagos értéke messze a magyar mintában a legalacsonyabb ($M = 3,57$; $SD = 1,65$), míg a görög mintában figyelhető meg a legnagyobb hajlandóság arra, hogy a bevándorlókat támogassák ($M = 5,70$; $SD = 1,28$). A magyar mintában a belga almintán kívül minden országnál szignifikánsan alacsonyabb átlagértékeket figyelhetünk meg: $p_{brit} < 0,000$; $CI_{95} [-1,44, -0,60]$; $p_{horvát} < 0,000$; $CI_{95} [-0,73, -0,17]$; $p_{francia} < 0,000$; $CI_{95} [-1,80, -0,43]$; $p_{német} < 0,000$; $CI_{95} [-2,03, -1,45]$; $p_{görög} < 0,000$; $CI_{95} [-2,51, -1,73]$; $p_{olasz} < 0,000$; $CI_{95} [-1,83, -0,99]$; $p_{holland} < 0,000$; $CI_{95} [-1,64, -0,65]$; $p_{szerb} < 0,000$; $CI_{95} [-1,20, -0,28]$; $p_{spanyol} < 0,000$; $CI_{95} [-2,33, -1,46]$. A vizsgálatunk magyar résztvevői ($M = 2,77$; $SD = 1,60$) a harmadik legmagasabb hajlandóságot mutatták arra, hogy ellenséges, diszkriminatív eszközökkel lépjenek fel a bevándorlókkal szemben. E tekintetben a leginkább ellenséges viselkedési hajlandóságot a belga ($M = 3,35$; $SD = 2,47$) és a horvát ($M = 3,26$; $SD = 1,66$) almintákban mértük. A legkisebb mértékű ellenséges viselkedési hajlandóságot pedig a német ($M = 1,95$; $SD = 1,32$) és a spanyol ($M = 2,01$; $SD = 1,21$) mintában találtuk. A magyar almintá szignifikánsan különbözött a horvát ($p_{horvát} < 0,000$; $CI_{95} [-0,78, -0,19]$), a francia ($p_{francia} = 0,008$; $CI_{95} [0,09, 1,08]$), a német ($p_{német} < 0,000$; $CI_{95} [0,55, 1,09]$), az olasz ($p_{olasz} = 0,001$; $CI_{95} [0,17, 1,04]$), a holland ($p_{holland} = 0,035$; $CI_{95} [0,02, 1,05]$) és a spanyol ($p_{spanyol} < 0,000$; $CI_{95} [0,37, 1,17]$) almintáktól.

Az előítéletesség másik kimeneti változójának, a *thermometer*nek az átlagos értékeit megfigyelve látható, hogy mind a „menekültekkel” mind pedig a „gazdasági bevándorlókkal” szemben a magyar almintában tapasztalhatjuk a leghűvösebb hozzáállást ($M_{menekültek} = 4,19$; $SD_{menekültek} = 1,66$ és $M_{gazdasági\_bevándorlók} = 3,26$; $SD_{gazdasági\_bevándorlók} = 1,66$)⁴⁹. A menekültek esetében a görög ($M = 7,80$; $SD = 2,22$) és német ($M = 7,46$; $SD = 2,09$) almintánban láthatjuk a legmagasabb átlagos értékeket, tehát ők érznek a legszívélyesebben a menekültekkel szemben. A gazdasági bevándorlók esetében pedig szintén a görög ($M = 7,27$; $SD = 2,23$) és ezúttal az olasz ($M = 7,22$; $SD = 2,03$) almintában láthatjuk a legmagasabb átlagos thermometer értékeket. A *thermometer* menekültekkel és gazdasági bevándorlókkal kapcsolatos átlagos értékeit ld. az 24. ábrán.

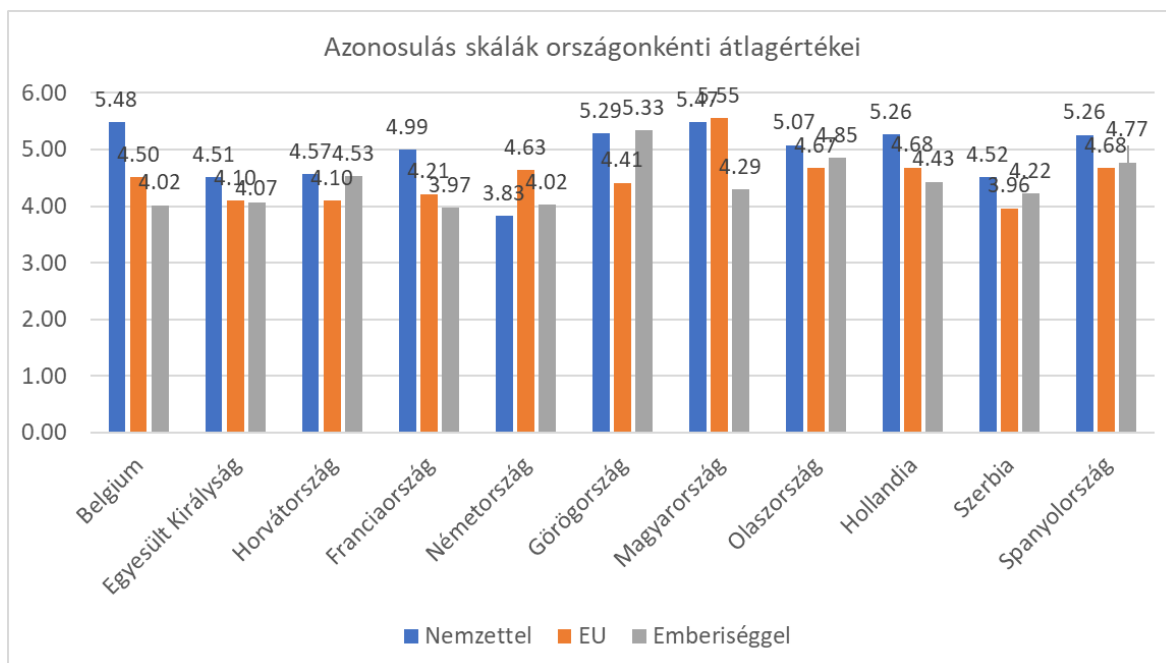
⁴⁹ Az itt bemutatott átlagos értékeket úgy kaptuk meg, hogy a 0-100 között mérő thermometer adatokat 10-el osztottuk el, ezáltal 0-10 között mérő skálává alakítottuk. Erre azért volt szükség, mert több ország almintájában eleve nem 0-100 között adhattak választ a vizsgálati személyek, hanem egy 0-10 között mérő skálán. A transzformációt követően az összes ország almintájában közös skálára kerültek a thermometer adatok.

24. ábra A menekültek és a gazdasági bevándorlók megítélésének országokénti átlagai a thermometer skálán.

A magyar al minta a fentiek alapján nem meglepő módon mind a menekültekkel, mind pedig gazdasági bevándorlókkal kapcsolatos thermometer adatokban szignifikánsan elér az összes többi országtól. A szignifikancia értékek és konfidencia intervallumok bevándorlóknál a következőképpen alakulnak: $p_{belga} < 0,000$; $CI_{95} [-2,37, -0,44]$; $p_{brit} < 0,000$; $CI_{95} [-3,00, -1,60]$; $p_{horvát} < 0,000$; $CI_{95} [-1,50, -0,57]$; $p_{francia} < 0,002$; $CI_{95} [-2,53, -0,33]$; $p_{német} < 0,000$; $CI_{95} [-3,70, -2,84]$; $p_{görög} < 0,000$; $CI_{95} [-4,28, -2,95]$; $p_{olasz} < 0,000$; $CI_{95} [-3,44, -2,01]$; $p_{holland} < 0,000$; $CI_{95} [-3,40, -2,04]$; $p_{szerb} < 0,000$; $CI_{95} [-2,38, -1,07]$; $p_{spanyol} < 0,000$; $CI_{95} [-3,13, -1,73]$. A gazdasági bevándorlóknál pedig a következőképpen alakulnak: $p_{belga} < 0,000$; $CI_{95} [-3,27, -1,44]$; $p_{brit} < 0,000$; $CI_{95} [-3,27, -1,97]$; $p_{horvát} < 0,000$; $CI_{95} [-2,63, -1,81]$; $p_{francia} < 0,000$; $CI_{95} [-3,86, -1,88]$; $p_{német} < 0,000$; $CI_{95} [-3,45, -2,63]$; $p_{görög} < 0,000$; $CI_{95} [-4,15, -2,83]$; $p_{olasz} < 0,000$; $CI_{95} [-4,16, -2,73]$; $p_{holland} < 0,000$; $CI_{95} [-3,53, -2,17]$; $p_{szerb} < 0,000$; $CI_{95} [-2,30, -1,05]$; $p_{spanyol} < 0,000$; $CI_{95} [-3,30, -1,62]$.

Végül, de nem utolsó sorban érdekes eredményeket hozott az azonosulás-értékek országokénti összehasonlítása. Az átlagos azonosulás-értékeket országokra lebontva a 25. ábrán közöljük.

25. ábra A nemzettel, Európai unióval és az emberiséggel való azonosulást mérő skálák országokénti átlaga

A *nemzettel* való azonosulás tekintetében meglehetősen hasonló átlagos értékeket láthatunk a vizsgált országoknál: a belga ($M = 5,48$; $SD = 1,48$) és a magyar ($M = 5,47$; $SD = 1,56$) alminta kissé kiemelkedik a többi ország közül, itt a legmagasabb a nemzettel való azonosulás. A nemzettel legkevésbé azonosulók a német mintában találhatóak ($M = 3,83$; $SD = 1,59$). A magyar alminta szignifikánsan különbözik e tekintetben brit ($p_{\text{brit}} < 0,000$; $CI_{95} [0,56, 1,36]$), a horvát ($p_{\text{horvát}} < 0,000$; $CI_{95} [0,59, 1,22]$), a német ($p_{\text{német}} < 0,000$; $CI_{95} [1,34, 1,95]$) és a szerb ($p_{\text{szerb}} < 0,000$; $CI_{95} [0,42, 1,50]$) almintától. Meglepő eredményt hozott az *európai identitással* való azonosulás összehasonlító elemzése, hiszen ebben a változóban a magyar almintán ($M = 5,55$; $SD = 1,37$) mértük a legmagasabb értékeket, ráadásul a magyar alminta jelentősen kiemelkedik a többi ország nagyjából hasonló értékei közül. Érdekeség továbbá, hogy az európai identitással a mintánkban legkevésbé a szerb kitöltők azonosultak ($M = 3,96$; $SD = 1,81$). A magyar alminta nem meglepő módon az összes almintánál szignifikánsan magasabb átlagos azonosulási értéket mutatott: $p_{\text{belga}} < 0,000$; $CI_{95} [0,49, 1,60]$; $p_{\text{brit}} < 0,000$; $CI_{95} [0,98, 1,92]$; $p_{\text{horvát}} < 0,000$; $CI_{95} [1,17, 1,74]$; $p_{\text{francia}} < 0,000$; $CI_{95} [0,62, 2,06]$; $p_{\text{német}} < 0,000$; $CI_{95} [0,62, 1,22]$; $p_{\text{görög}} < 0,000$; $CI_{95} [0,63, 1,65]$; $p_{\text{olasz}} < 0,000$; $CI_{95} [0,37, 1,39]$; $p_{\text{holland}} < 0,000$; $CI_{95} [0,38, 1,36]$; $p_{\text{szerb}} < 0,000$; $CI_{95} [1,10, 2,08]$; $p_{\text{spanyol}} < 0,000$; $CI_{95} [0,32, 1,43]$. Az emberiséggel való azonosulás átlagértékeinek országokénti összehasonlításánál azt láthatjuk, hogy a görög ($M = 5,33$; $SD = 1,28$) mintában szereplők azonosulnak a leginkább a teljes emberiséggel, míg a magyar

($M = 4,29$; $SD = 1,45$) alminta ebben a tekintetben a középmezőnyben szerepel. Az emberiség egészével a legkevésbé a francia ($M = 3,97$; $SD = 1,52$) kitöltőink azonosultak. A magyar alminta egyedül a görög ($p_{\text{görög}} < 0,000$; $CI_{95} [-1,43, -0,66]$), az olasz ($p_{\text{olasz}} = 0,003$; $CI_{95} [-1,00, -0,12]$) és a spanyol ($p_{\text{spanyol}} = 0,017$; $CI_{95} [-0,91, -0,05]$) almintától különbözik szignifikánsan.

3.3.4 Eredmények: összefüggések vizsgálata

A jelen vizsgálatban elsősorban arra kerestük a választ, hogy a történelmi analógiák, azaz az a meggyőződés, hogy a nemzet történelmében vannak olyan múltbéli események, melyek összehasonlíthatók azzal, ami a jelenben a bevándorlókkal történik, növeli-e a segítségnyújtási hajlandóságot a bevándorlók felé. A kérdésre a továbbiakban két módon keressük a választ. Egyrészt a segítségnyújtási tendencia és a vizsgált pszichológiai változók összefüggésének országokénti összevetésével, különös tekintettel az inkluzív áldozati vélekedések és a proszociális viselkedési hajlandóság közötti összefüggésre. Másrészt pedig a bevándorlókkal szembeni ellenséges viselkedési tendenciával fordított összefüggést mutató pszichológiai változók feltárásával keressük a választ.

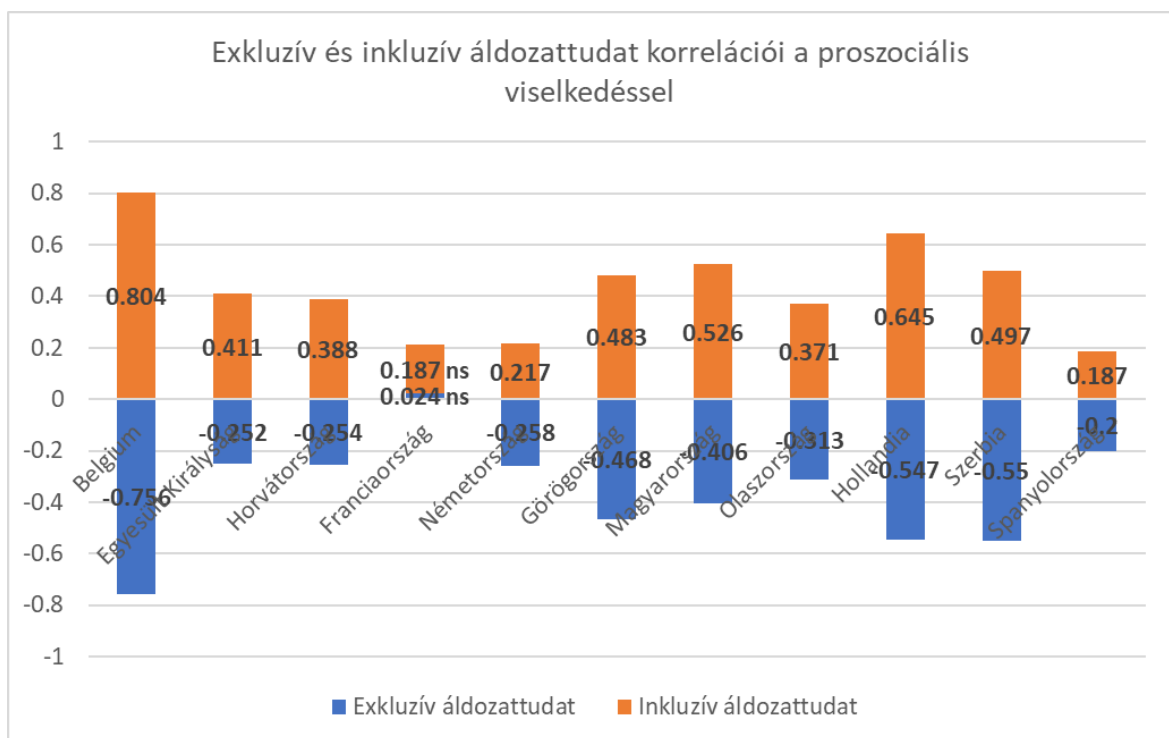
A teljes, 11 országra vonatkozó minta pszichológiai változóinak korrelációs elemzése alapján elmondható, hogy az exkluzív kollektív áldozattudat közepes, fordított kapcsolatban áll a segítségnyújtási hajlandósággal ($r = -0,385$, $p < 0,000$). A vártaknak megfelelően, közepesen erős, pozitív összefüggés van az inkluzív kollektív áldozattudat és a proszociális viselkedési tendencia között ($r = 0,489$, $p < 0,000$). A második vizsgálattal összhangban láthatjuk, hogy mind a fenyegetettség ($r = -0,682$, $p < 0,000$), mind a szorongás ($r = -0,609$, $p < 0,000$) közepesen erős negatív kapcsolatban áll a bevándorlókkal szembeni támogató viselkedési tendenciával. Ugyanígy a kollektív narcizmus is fordított összefüggésben van a proszociális viselkedéssel ($r = -0,349$, $p < 0,000$). Közepesen erős, pozitív kapcsolatot figyelhetünk meg a támogató viselkedés és sztereotípiaváltozók között ($r_{\text{moralitás}} = 0,661$, $p < 0,000$; $r_{\text{kompetencia}} = 0,589$, $p < 0,000$; $r_{\text{szociabilitás}} = 0,657$, $p < 0,000$), tehát, minél inkább tartja valaki erkölcsösnek, kompetensnek és szociálisnak a bevándorlókat, annál nagyobb eséllyel lesz hajlandó támogatólag fellépni értük. Az érzelmi skálák az elvártaknak megfelelően jártak együtt a proszociális viselkedési hajlandósággal: a bevándorlókkal kapcsolatos *pozitív érzelmek* közepesen erős pozitív összefüggésben ($r =$

0,669, $p < 0,000$) vannak vele, a *negatív érzelmek* pedig közepesen erős negatív összefüggésben ($r = -0,569$, $p < 0,000$). Végül pedig jól látszik, hogy minél inkább azonosul valaki a nemzetével, annál kisebb az esélye annak, hogy segítőtleg lép fel a bevándorlókkal ($r = -0,256$, $p < 0,000$), azonban minél inkább azonosul valaki az emberiség egészével, annál nagyobb ez az esély ($r = 0,424$, $p < 0,000$). Enyhe, de szignifikáns, fordított összefüggés figyelhető meg az európai identitással való azonosulás és a proszociális viselkedési tendencia között ($r = -0,048$, $p < 0,000$). Az országokénti összehasonlításra rápillantva jól látható, hogy a teljes mintában megfigyelt összefüggések iránya alapvetően minden vizsgált ország mintájában megfigyelhető, azonban azok mértékében jelentős különbségeket fedezhetünk fel. A továbbiakban csak a legszembetűnőbb különbségekről szólunk, alapvetően a magyar eredményeket a középpontba helyezve. A proszociális viselkedéssel összefüggő pszichológiai változók korrelációs mátrixát ld. a 7.5 mellékletben.

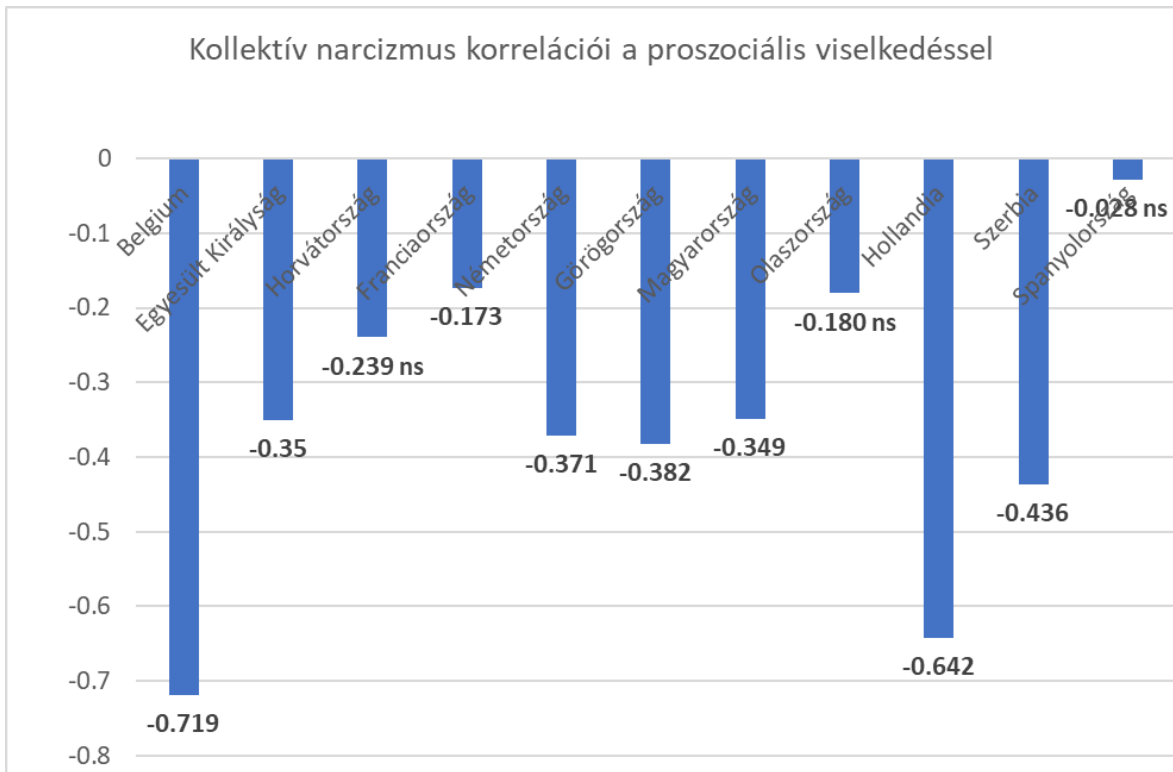
Ahogy az az 26-31. ábrákon is látszik a bevándorlókat támogató viselkedéssel minden változó a vártaknak megfelelő összefüggést mutatott. Az *exkluzív áldozattudat* a francia almintát leszámítva minden almintában negatívan függött össze azzal, hogy milyen hajlandóságot mutat egy személy a bevándorlók megsegítésére. Ezen a téren a legerősebb összefüggést a belga almintán mértük ($r = -0,756$, $p < 0,000$), míg a leggyengébb szignifikáns együttjárást a spanyol almintán tapasztaltuk ($r = -0,2$, $p = 0,058$), a magyar almintán pedig közepes erősségű fordított együttjárást láthatunk ($r = -0,406$, $p < 0,000$). Az *inkluzív áldozattudat* esetében közepestől erős pozitív együttjárásokat figyelhetünk meg. E tekintetben a legerősebb összefüggést ismét a belga almintán tapasztaltuk ($r = 0,804$, $p < 0,000$), míg a leggyengébbet az exkluzívhoz hasonlóan a spanyol almintán ($r = 0,187$, $p < 0,021$). A magyar almintában ez az együttjárás közepes erősségűnek bizonyult ($r = 0,526$, $p < 0,000$). Érdekes eredménnyel szolgált a *kollektív narcizmus* és a proszociális viselkedés összefüggésének vizsgálata, hiszen a francia, az olasz és a spanyol almintában nem találtunk szignifikáns együttjárást a két változó között. A Belgiumból származó adatainknál figyeltük meg a legerősebb együttjárást a narcizmus és a segítő viselkedési tendenciák között ($r = -0,719$, $p < 0,000$), míg a legalacsonyabbat a horvát mintában tapasztaltuk ($r = -0,239$, $p < 0,000$). A magyar almintában ez az összefüggés a többi alminta közül inkább enyhébbnek bizonyult ($r = -0,349$, $p < 0,000$). A *fenyegetettség* minden almintában szignifikáns negatív együttjárást mutat a proszociális viselkedéssel. Az összefüggés a legerősebb a belga almintában volt, ahol egészen meglepően erős, $-0,919$ -es ($p < 0,000$) Pearson-féle korrelációs értéket mértünk, míg a leggyengébb összefüggéseket az olasz ($r = -0,352$, $p <$

0,000) és a francia ($r = -0,366$, $p < 0,000$) almintákban tapasztaltuk. Magyarországon ez az együttjárás az eddigiekhez hasonlóan a középmezőnybe tartozik erősségét tekintve ($r = -0,649$, $p < 0,000$). Hasonló eredményekre jutottunk a *csoportközi szorongás*nál és a proszociális viselkedési hajlandóságnál. A két legerősebb összefüggést a belga ($r = -0,815$, $p < 0,000$) és a magyar ($r = -0,629$, $p < 0,000$) almintán tapasztaltuk, a legenyhébbet pedig az olasz ($r = -0,303$, $p < 0,000$) almintánál. Általánosságban elmondható, hogy a *sztereotípiákat* mérő skálák középestől erős összefüggésben vannak a proszociális viselkedéssel, azaz minél inkább egyetért valaki azzal, hogy a bevándorlók erkölcsös, kompetens és barátságos emberek, annál nagyobb hajlandóságot mutat a megsegítésükre. A belga almintán itt is kiemelkedik: mindhárom sztereotípiadimenzióban itt figyelhetők meg a legszorosabb együttjárások ($r_{\text{erkölcösség}} = 0,865$, $p < 0,000$; $r_{\text{kompetencia}} = 0,785$, $p < 0,000$; $r_{\text{szociabilitás}} = 0,813$, $p < 0,000$). Az *erkölcösség* dimenzió az olasz ($r = 0,274$, $p < 0,000$) almintában mutatta a legenyhébb összefüggést a segítségnyújtási hajlandósággal, míg a magyar almintában ez az összefüggés jóval erősebb volt ($r = 0,644$, $p < 0,000$). A *kompetencia* dimenzió szintén az olasz ($r = 0,31$, $p < 0,000$) almintában mutatta a legenyhébb összefüggést a proszociális viselkedéssel, a magyar ($r = 0,567$, $p < 0,000$) almintában pedig közepes együttjárást figyeltünk meg. Az Egyesült Királyságból származó adatoknál tapasztaltuk a legalacsonyabb együttjárást a *szociabilitás* és a proszociális viselkedés között ($r = 0,385$, $p < 0,000$), míg a magyar almintán ez jóval szorosabb volt ($r = 0,633$, $p < 0,000$). A bevándorlókkal kapcsolatos érzelmek legnagyobb mértékben a belga almintában függtek össze a proszociális viselkedéssel ($r_{\text{pozitív_érezem}} = 0,842$, $p < 0,000$; $r_{\text{negatív_érezem}} = -0,772$, $p < 0,000$), legkevésbé pedig az olasz almintában ($r_{\text{pozitív_érezem}} = 0,525$, $p < 0,000$; $r_{\text{negatív_érezem}} = -0,207$, $p < 0,000$). A magyar almintában a belgánál valamivel enyhébb, de még így is jelentős összefüggések tapasztalhatóak ($r_{\text{pozitív_érezem}} = 0,638$, $p < 0,000$; $r_{\text{negatív_érezem}} = -0,554$, $p < 0,000$). Az érzelmi skáláknál az összes almintáról elmondható, hogy a bevándorlókkal szembeni pozitív érzelmek előmozdítják a viselkedési hajlandóságot, a negatív érzelmek viszont akadályozzák azt. Végül, az azonosulás együttjárását vizsgáltuk a támogató viselkedési hajlandósággal. Összességében elmondható, hogy a nemzettel való azonosulás negatív összefüggésben van a támogatással, az európai identitással való azonosulás többnyire nincs szignifikáns összefüggésben a proszociális viselkedési hajlandósággal, az emberiséggel való azonosulás viszont pozitív összefüggést mutat vele. A *nemzettel való azonosulás* leginkább a belga ($r = -0,431$, $p < 0,000$) almintában függött össze a proszociális viselkedéssel, míg a magyar ($r = -0,16$, $p < 0,000$) almintában a legkevésbé. Megjegyzendő, hogy ez az együttjárás nem volt szignifikáns a brit, az olasz és a spanyol

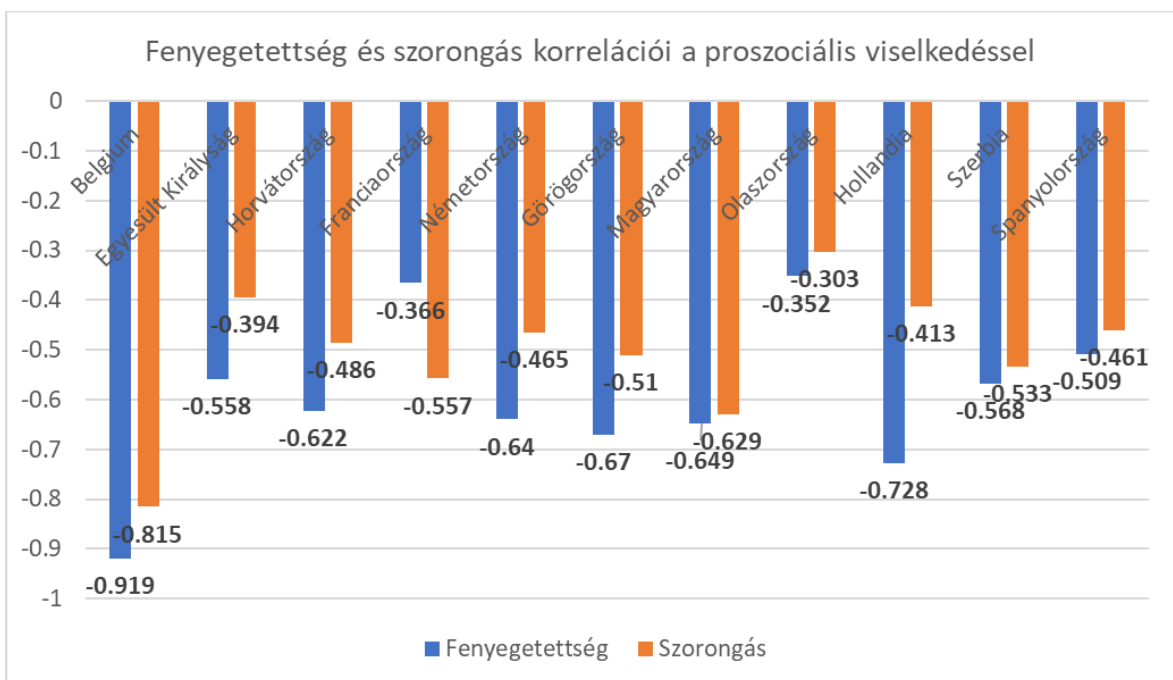
almintában. Az *európai identitással való azonosulás*nál egyedül a brit ($r = 0,307$, $p < 0,000$) és a magyar ($r = 0,112$, $p < 0,000$) almintában tapasztaltunk szignifikáns korrelációt a támogató viselkedési hajlandósággal, ez a kapcsolat az összes többi ország adataiban nem szignifikáns. A francia almintát leszámítva minden ország adataira elmondható, hogy közepesen erős összefüggés figyelhető meg az *emberiséggel való azonosulás* és a támogató viselkedési hajlandóság között: ez az összefüggés a belga ($r = 0,841$, $p < 0,000$) almintában a legerősebb, és az olaszban ($r = 0,525$, $p < 0,000$) a legenyhébb, míg a magyar ($r = 0,638$, $p < 0,000$) alminta ebből a szempontból belesimul a többi almintába.

26. ábra Az exkluzív és inkluzív áldozattudat összefüggése a menekültekkel szembeni támogató viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együttjárásokat „ns”-el jelöltük.

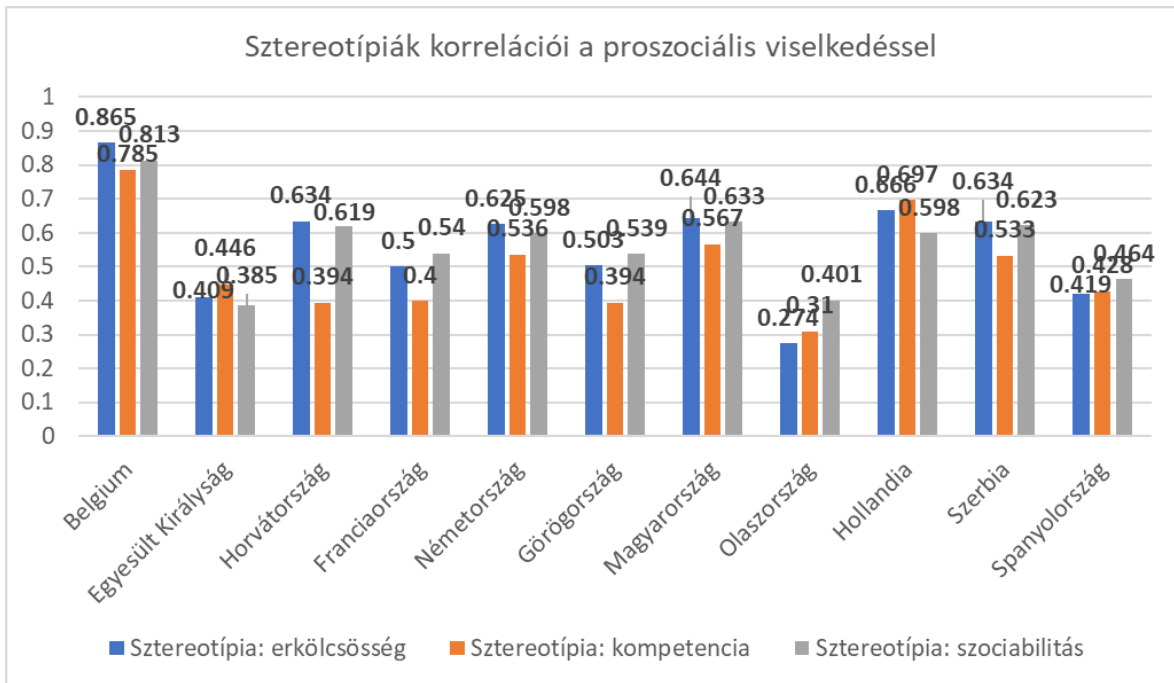

27. ábra A kollektív narcizmus összefüggése a menekültekkel szembeni támogató viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együtjtjárásokat „ns”-el jelöltük.

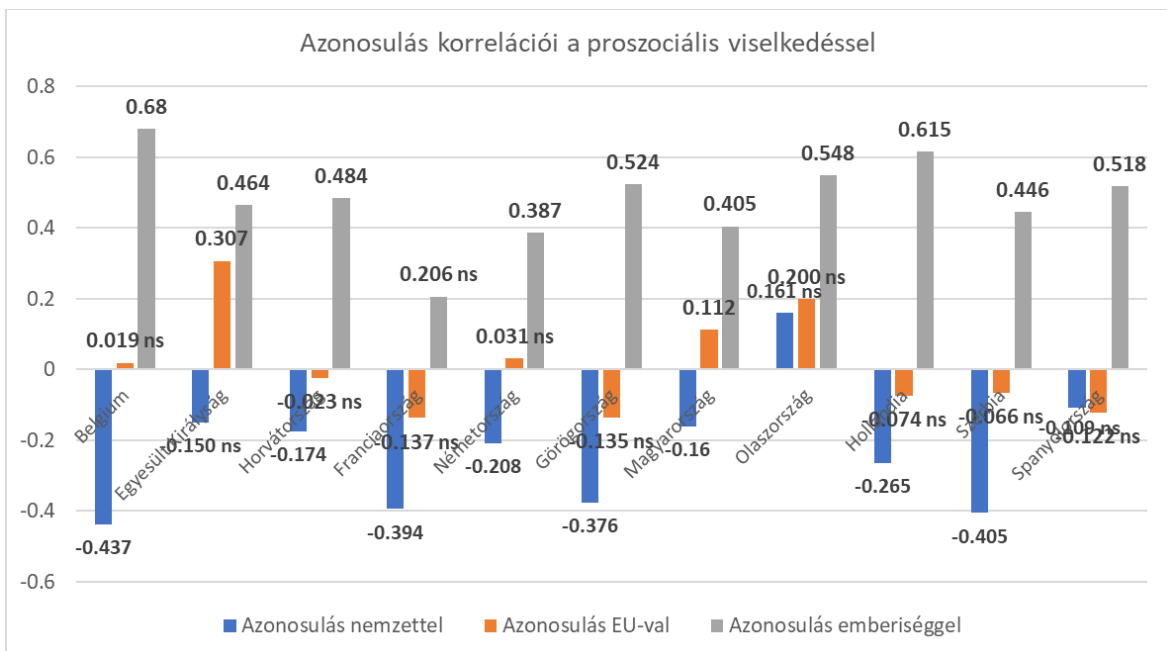

28. ábra A fenyegetettség és a csoportközi szorongás összefüggése a menekültekkel szembeni támogató viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együtjtjárásokat „ns”-el jelöltük.

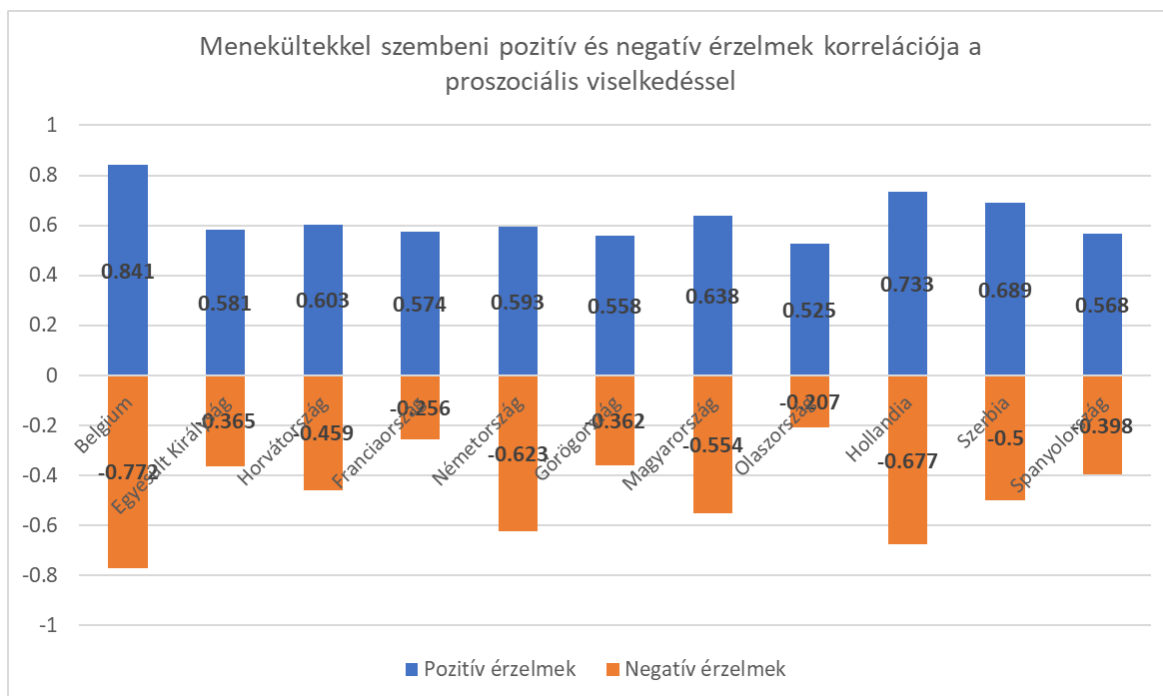

29. ábra A menekültekkel kapcsolatos sztereotípiák (erkölcsösség, kompetencia és szociabilitás) összefüggése a menekültekkel szembeni támogató viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együttjárásokat „ns”-el jelöltük.

30. ábra Az azonosulás dimenzióinak (nemzettel, Európával és az emberiséggel) összefüggése a menekültekkel szembeni támogató viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együttjárásokat „ns”-el jelöltük.

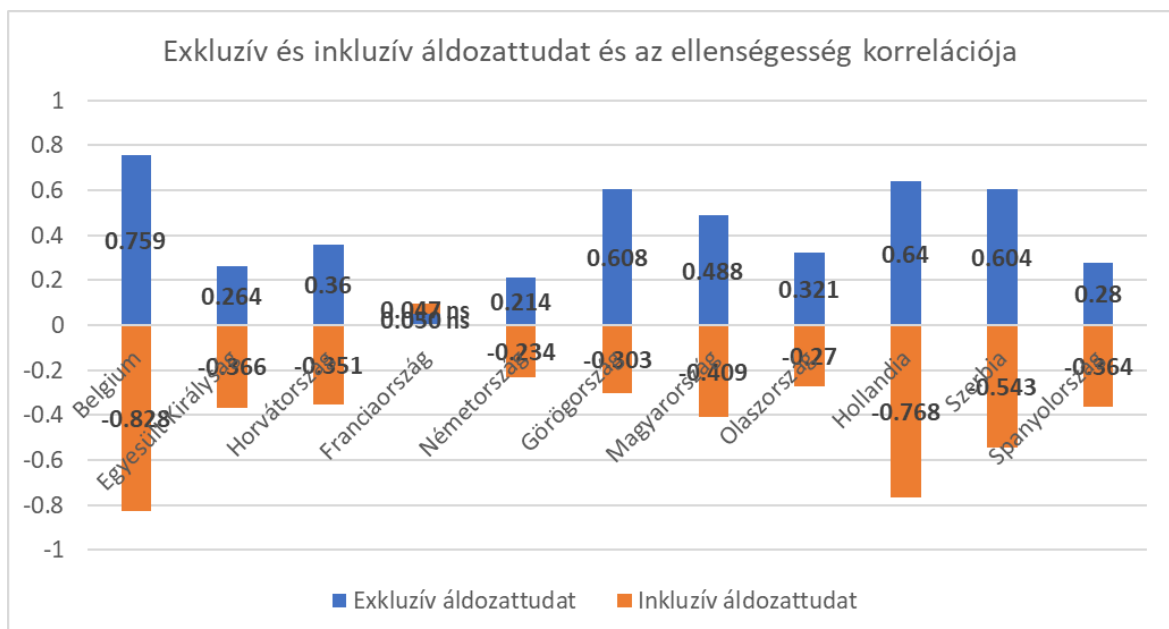
31. ábra A menekültekkel szembeni pozitív és negatív érzelmek összefüggése a menekültekkel szembeni támogató viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együttjárásokat „ns”-el jelöltük.

A bevándorlókkal szembeni ellenséges viselkedési hajlandóság a proszociális viselkedés összefüggéseinek inverzét mutatja mind a teljes mintán, mind pedig az országonkénti összehasonlításokban (az összefoglalásért ld. az 32-37. ábrákat, a részletes adatokért ld. az 7.5 mellékletet). Az *ellenségességgel* pozitív együttjárást figyeltünk meg a teljes mintában az *exkluzív áldozattudat* ($r = 0,453$, $p < 0,000$), a *kollektív narcizmus* ($r = 0,522$, $p < 0,000$), a *fenyegetettség* ($r = 0,762$, $p < 0,000$), a *csoporközi szorongás* ($r = 0,562$, $p < 0,000$), a *nemzettel való azonosulás* ($r = 0,293$, $p < 0,000$) és a *negatív érzelmek* ($r = 0,678$, $p < 0,000$) tekintetében. Nagyon enyhe, de szignifikáns összefüggést találtunk az *európai identitással való azonosulás* és az ellenséges viselkedési hajlandóság között ($r = 0,048$, $p = 0,009$). Fordítottan függ össze az ellenségesség az *inkluzív áldozattudattal* ($r = -0,406$, $p < 0,000$), mindhárom *sztereotípiá* skálával ($r_{\text{erkölcsösség}} = -0,638$, $p < 0,000$; $r_{\text{kompetencia}} = -0,514$, $p < 0,000$; $r_{\text{szociabilitás}} = -0,606$, $p < 0,000$), a *pozitív érzelmekkel* ($r = -0,519$, $p < 0,000$) és az *emberiséggel való azonosulással* ($r = -0,290$, $p < 0,000$).

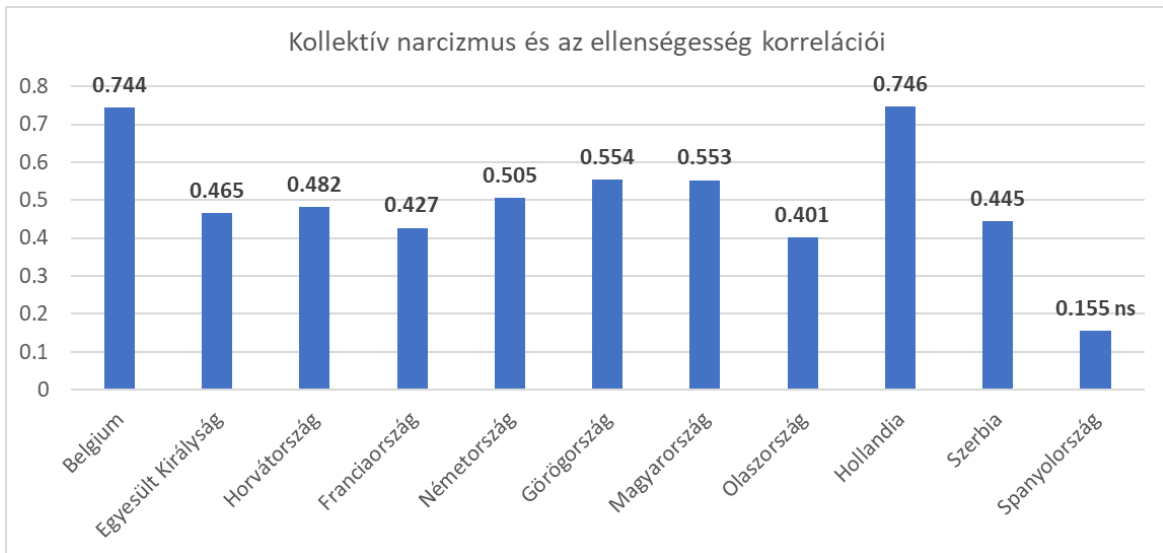
Az országonkénti elemzés alapján elmondható, hogy a vizsgálati mintánkban szereplő összes ország adataira igaz, hogy az *exkluzív áldozattudat* pozitív összefüggésben van a bevándorlóellenes viselkedési tendenciákkal, kivéve a francia almintát. Ez az összefüggés a belga ($r = 0,759$, $p < 0,000$) almintában a leghangsúlyosabb, a német ($r =$

0,214, $p < 0,000$) almintában a legkevésbé hangsúlyos, és a magyar ($r = 0,488$, $p < 0,000$) mintában közepesen erős együttjárást tapasztaltunk. Az *inkluzív áldozattudat* a francia almintát leszámítva az összes ország almintájában fordított összefüggésben van az ellenséges viselkedéssel: leginkább a belga ($r = -0,828$, $p < 0,000$) almintában, legkevésbé a német ($r = -0,234$, $p < 0,000$) almintában, míg a magyar ($r = -0,409$, $p < 0,000$) almintában közepes erősséggel. A spanyol almintát leszámítva (itt nincs szignifikáns kapcsolat) minden ország almintájában pozitív összefüggést találtunk a *kollektív narcizmus* és az ellenségesség között. Ez a legnagyobb a holland ($r = 0,746$, $p < 0,000$) és a belga ($r = 0,744$, $p < 0,000$) almintában volt, a legkisebb az olasz ($r = 0,401$, $p < 0,000$) almintában, míg a magyar ($r = 0,553$, $p < 0,000$) almintában tapasztalt együttjárás a többi országének felső harmadába tartozik. Ugyanígy a *fenyegetettség* és a *csoportközi szorongás* az összes ország almintájában pozitív együttjárást mutat az ellenséges viselkedési tendenciákkal. Mindkét változó esetében a belga ($r_{\text{fenyegetettség}} = 0,931$, $p < 0,000$; $r_{\text{szorongás}} = 0,823$, $p < 0,000$) almintánál láthatjuk a legerősebb korrelációkat, a fenyegetettségénél a francia ($r = 0,416$, $p < 0,000$), a csoportközi szorongásánál a holland ($r = 0,416$, $p < 0,000$) almintánál tapasztaltuk a legalacsonyabb együttjárásokat. A magyar ($r_{\text{fenyegetettség}} = 0,76$, $p < 0,000$; $r_{\text{szorongás}} = 0,584$, $p < 0,000$) almintában közepesen erős összefüggéseket találtunk. A sztereotípiák fordított együttjárásban vannak az ellenséges viselkedési hajlandósággal, tehát minél erkölcsösebbnek, kompetensnek vagy éppen szociálisnak tartja valaki a bevándorlókat, annál kisebb az esélye a velük szembeni ellenséges viselkedésnek a személy részéről. A belga almintán ezúttal is kimagaslik a legerősebb együttjárásaival: $r_{\text{erkölcsösség}} = -0,873$, $p < 0,000$; $r_{\text{kompetencia}} = -0,799$, $p < 0,000$; $r_{\text{szociabilitás}} = -0,806$, $p < 0,000$. Az *erkölcsösség* esetén a legenyhébb összefüggés a francia ($r = -0,435$, $p < 0,000$) almintában figyelhető meg, ugyanígy a francia ($r = -0,277$, $p = 0,028$) almintában a legalacsonyabb a *kompetencia* és az ellenségesség összefüggése, a *szociabilitás*nál pedig a brit ($r = -0,395$, $p < 0,000$) almintában találtuk a legenyhébb összefüggést. A magyar almintában mindhárom sztereotípiák dimenzió közepes együttjárást mutat az ellenségességgel ($r_{\text{erkölcsösség}} = -0,604$, $p < 0,000$; $r_{\text{kompetencia}} = -0,512$, $p < 0,000$; $r_{\text{szociabilitás}} = -0,566$, $p < 0,000$). A francia almintát kivéve, minden almintában szignifikáns összefüggést találtunk a bevándorlókkal szembeni pozitív érzelmek és az ellenségesség között, továbbá minden almintára igaz, hogy szignifikáns együttjárást tapasztaltunk a negatív érzelmek és az ellenségesség között. A belga ($r_{\text{pozitív_érzelem}} = -0,824$, $p < 0,000$; $r_{\text{negatív_érzelem}} = 0,822$, $p < 0,000$) almintában mind a pozitív, mind a negatív érzelmeknél a legerősebb összefüggéseket láthatjuk, a pozitív érzelmeknél a brit ($r = -0,358$, $p < 0,000$), a negatív érzelmeknél az olasz ($r = 0,453$, $p < 0,000$) almintában a legenyhébbek

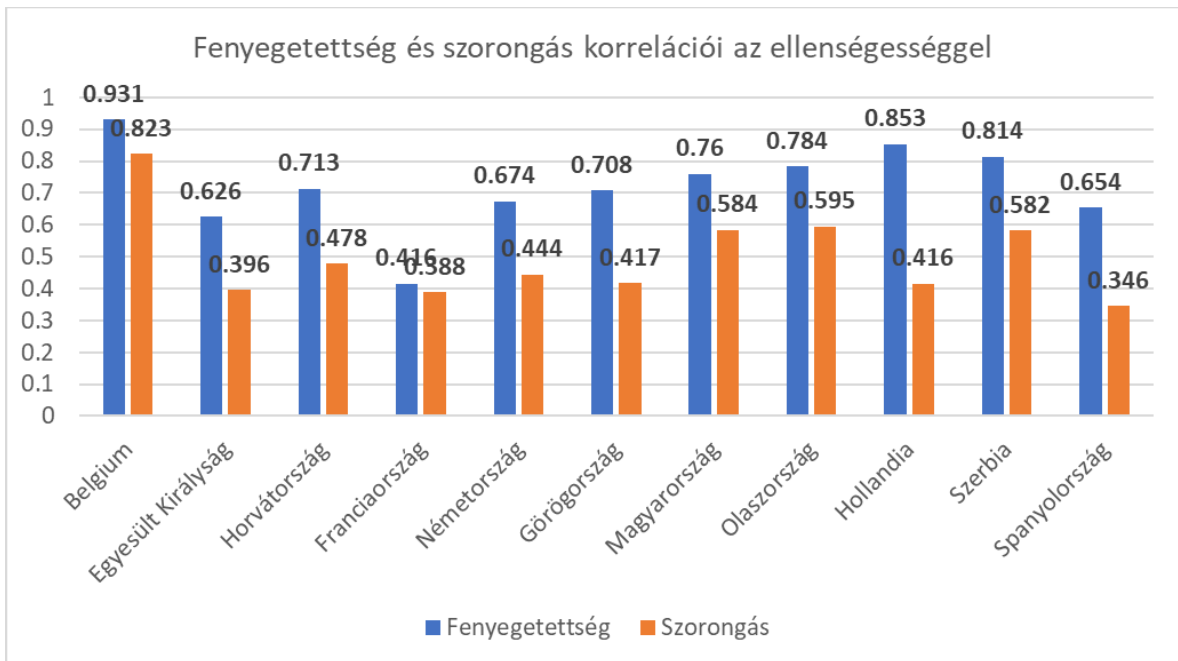
az összefüggések. A magyar mintában közepes együttjárásokat találtunk ($r_{\text{pozitív\_érzelem}} = -0,458$, $p < 0,000$; $r_{\text{negatív\_érzelem}} = 0,698$, $p < 0,000$). Végül, az azonosulás és az ellenséges viselkedés összefüggését vizsgáltuk. A *nemzettel való azonosulás* a legtöbb ország almintájában pozitív együttjárást mutatott az ellenségességgel, kivéve a brit, francia, olasz és spanyol almintákat, ahol nem látható szignifikáns együttjárás. A legerősebb összefüggést ezen a téren a belga ($r = 0,482$, $p < 0,000$) almintában találtuk, a legenyhébbet a német almintában ($r = 0,255$, $p < 0,000$), a magyar ($r = 0,299$, $p < 0,000$) almintában pedig a németénél kissé erősebb együttjárás figyelhető meg. Az *európai identitással való azonosulás* esetében egyedül a horvát ($r = 0,174$, $p < 0,000$), görög ($r = 0,249$, $p < 0,000$) és spanyol ($r = 0,217$, $p = 0,019$) almintában tapasztaltunk szignifikáns összefüggést az ellenségességgel. Az *emberiséggel való azonosulás* a francia almintát kivéve minden más ország almintájában szignifikáns, fordított összefüggésben van az ellenségességgel. A legerősebb együttjárást a belga ($r = -0,625$, $p < 0,000$) almintában láthatjuk, a legenyhébbet pedig a magyar ($r = -0,218$, $p < 0,000$) almintában. A magyar almintára jellemző tehát a legkevésbé, hogy az emberiséggel való azonosulás csökkentené a menekültekkel szembeni ellenséges viselkedést.

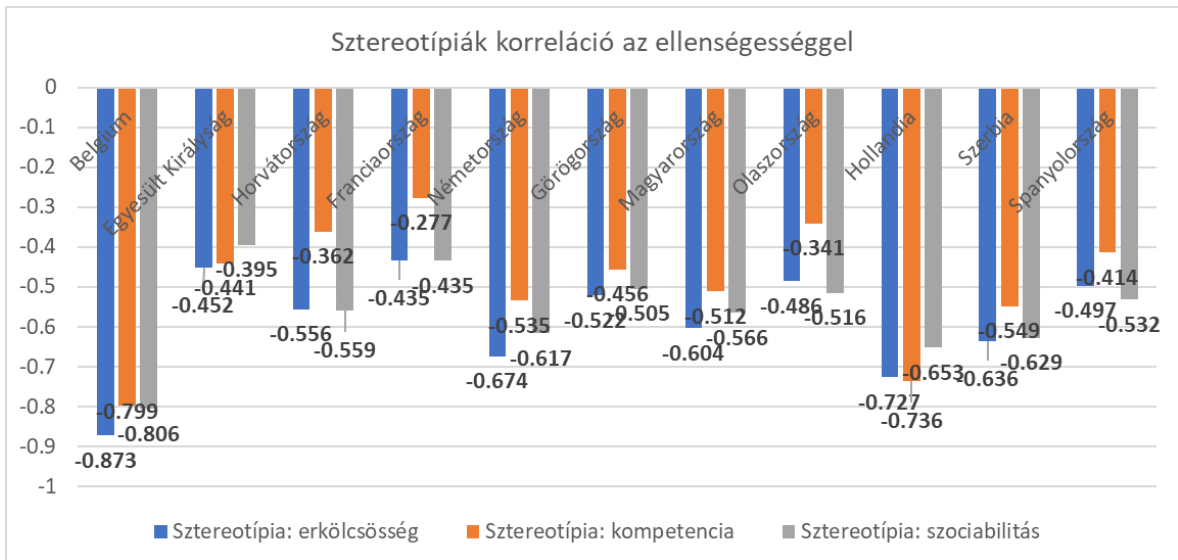
32. ábra Az exkluzív és inkluzív áldozattudat összefüggése a menekültekkel szembeni ellenséges viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együttjárásokat „ns”-el jelöltük.

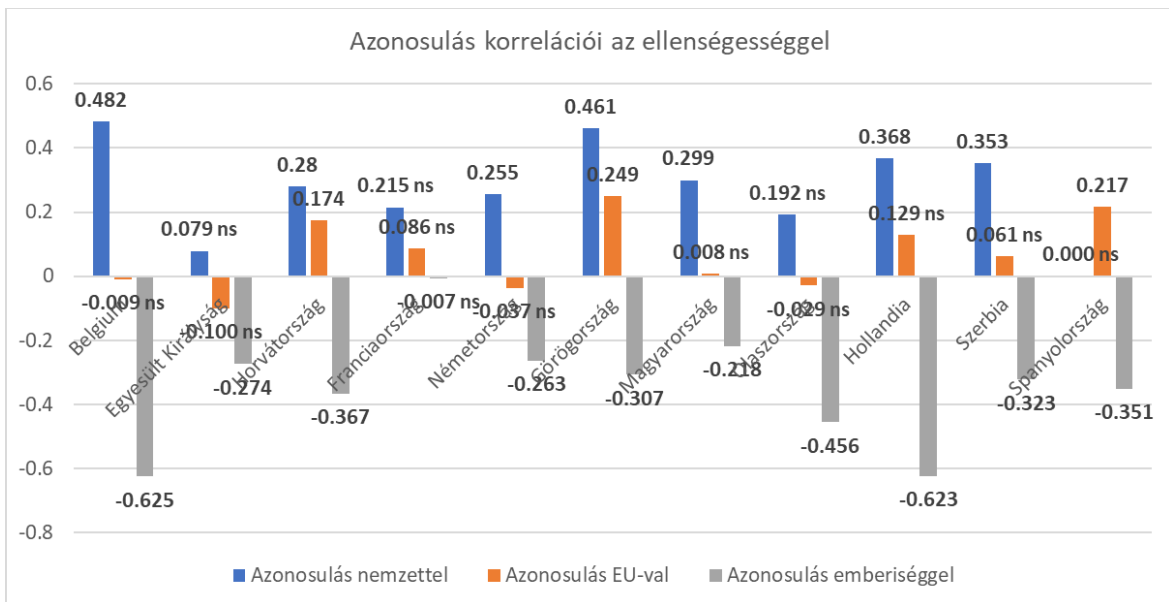
33. ábra A kollektív narcizmus összefüggése a menekültekkel szembeni ellenséges viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együjtjárásokat „ns”-el jelöltük.

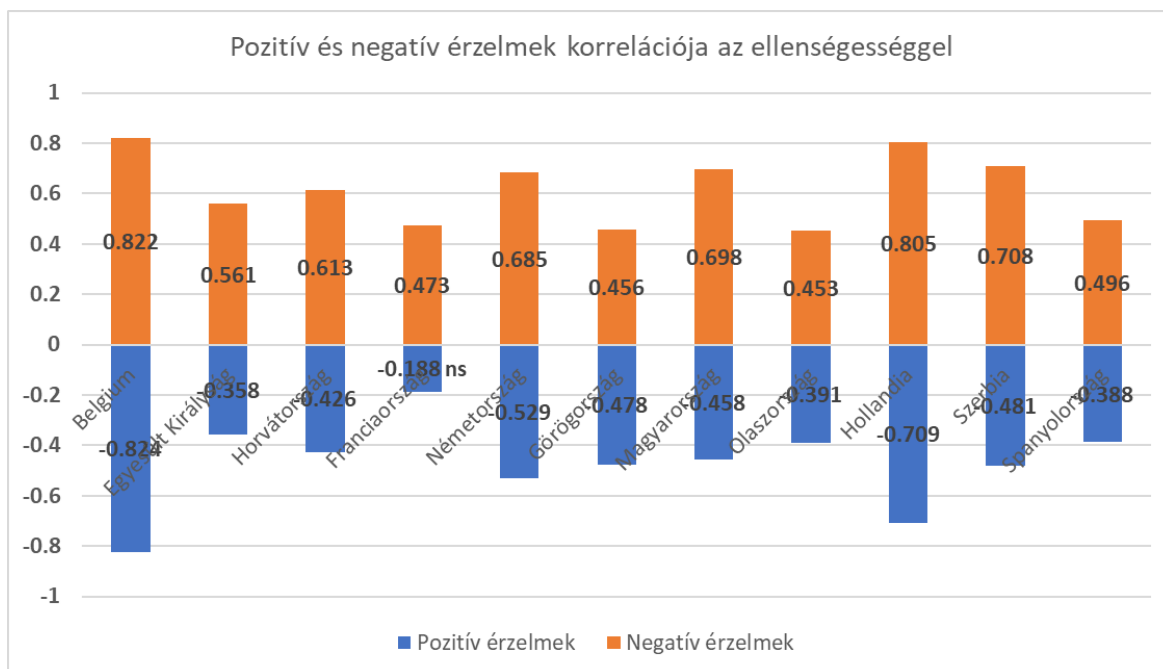
34. ábra A fenyegetettség és szorongás összefüggése a menekültekkel szembeni ellenséges viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együjtjárásokat „ns”-el jelöltük.

35. ábra A menekültekkel kapcsolatos sztereotípiák (erkölcsösség, kompetencia és szociabilitás) összefüggése a menekültekkel szembeni ellenséges viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együtthatásokat „ns”-el jelöltük.

36. ábra Az azonosulás dimenzióinak (nemzet, Európa, emberiség) összefüggése a menekültekkel szembeni ellenséges viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együtthatásokat „ns”-el jelöltük.

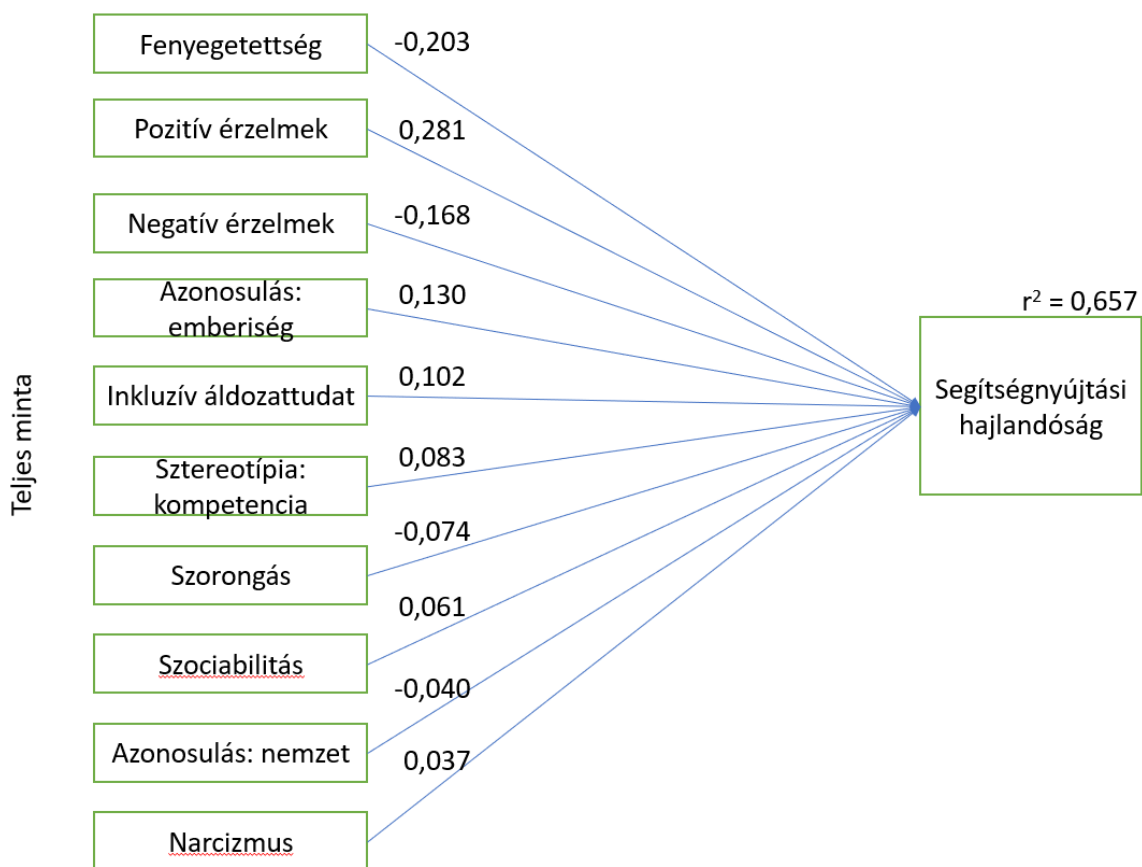

37. ábra A menekültekkel kapcsolatos érzelmek (pozitív és negatív) összefüggése a menekültekkel szembeni ellenségessé viselkedési tendenciákkal. Az egyes értékek Pearson-féle korrelációs együtthatókat jelölnek. Az itt bemutatott korrelációk szignifikánsak ($p < 0,05$). A nem szignifikáns együjtjárásokat „ns”-el jelöltük.

3.3.5 Eredmények: regressziós elemzések

Mivel a jelen vizsgálat célja alapvetően a proszociális viselkedést bejósoló változók feltárása volt, különös tekintettel az inkluzív áldozattudat szerepére, többszörös lineáris regresszió segítségével vizsgáltuk meg, hogy a teljes mintán, illetve az egyes országokban mely vizsgált pszichológiai változók jósolják be leginkább a viselkedésnyújtási hajlandóságot. A regressziós elemzések összefoglaló ábráit ld. az 39-49. ábrákon, a statisztikai elemzések összefoglaló táblázatát pedig ld. az 7.5 mellékletben. A regressziós elemzésnél tehát a függő (bejóslandó) változó a *proszociális viselkedés* volt, a független (prediktor) változók pedig a fentiekben is elemzett pszichológiai változók voltak: *inkluzív áldozattudat, fenyegetettség, csoportközi szorongás, kollektív narcizmus, sztereotípiák (erkölcsösség, kompetencia, szociabilitás), bevándorlókkal kapcsolatos érzelmek (pozitív és negatív érzelmek), azonosulás skálák (nemzettel, európai identitással és emberiséggel)*. A fenti elemzések alapján alapvetően azt várhatjuk, hogy a fenyegetettség, a csoportközi szorongás, a kollektív narcizmus, a negatív érzelmek és a nemzettel való azonosulás negatív összefüggésben lesz a bevándorlókat támogató viselkedési hajlandósággal. Az inkluzív áldozattudat, a sztereotípiák, továbbá az emberiséggel való azonosulás pedig pozitív

összefüggésben lesz vele. Mivel az európai identitással való azonosulás a korábban bemutatott elemzéseink szerint általában nem, vagy elenyésző mértékben áll összefüggésben a proszociális viselkedési hajlandósággal, nem várjuk, hogy ez a változó bekerülne a regressziós modellekbe. Megjegyzendő, hogy a lentebb bemutatott regressziós elemzésekben nem szerepeltettük az *exkluzív áldozattudat* változót, mivel kifejezetten az inkluzív dimenzióra vagyunk kíváncsiak. A regressziós elemzéseket minden esetben stepwise módszerrel határoztuk meg.

38. ábra A menekültekkel szembeni segítségnyújtási hajlandóságot bejósoló változók regressziós modellje.

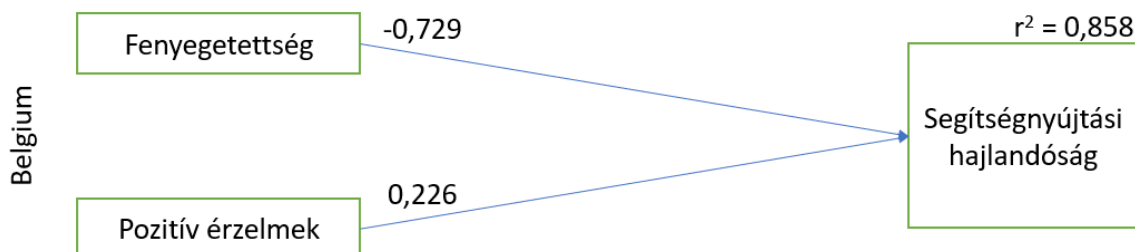
Ahogy az a 38. ábrán is látható, a teljes mintában tíz változó együttesen a segítségnyújtási hajlandóság variáciájának 65%-áért felel ($r^2 = 0,657$). A legerősebb pozitív hatást a bevándorlókkal szembeni pozitív érzelmek adják ($\beta = 0,281$), az összefüggés erősségét tekintve ezt követi a sorban az emberiséggel való azonosulás ($\beta = 0,130$), az inkluzív áldozattudat ($\beta = 0,102$), a kompetencia ($\beta = 0,083$), a szociabilitás ($\beta = 0,061$) és meglepő módon, a narcizmus ($\beta = 0,037$), igaz utóbbi meglehetősen enyhe hatást fejt ki. A

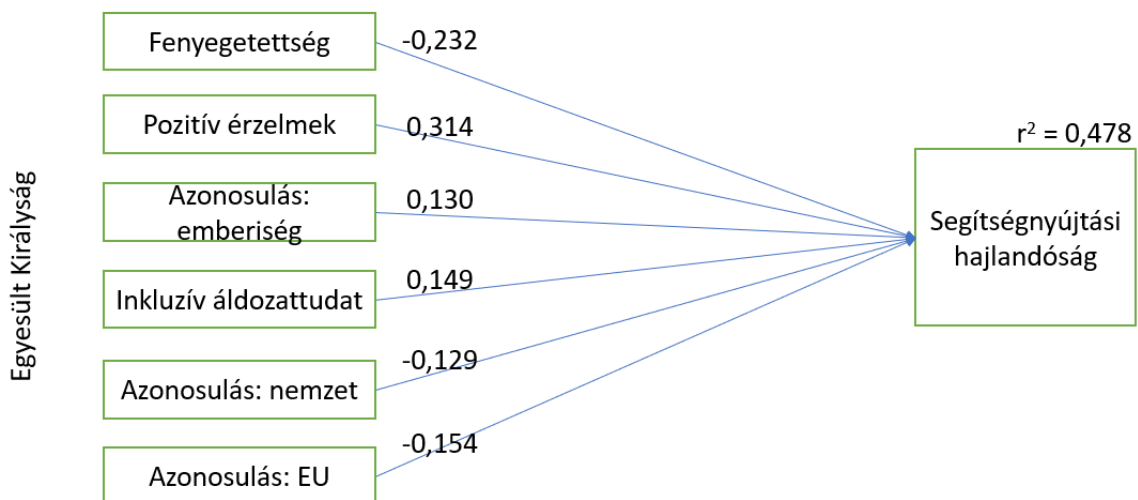
proszociális viselkedési hajlandóságot leginkább a fenyegetettség ($\beta = -0,203$) és a bevándorlókkal kapcsolatos negatív érzelmek ($\beta = -0,168$) csökkentik. Enyhe, de szignifikáns hatásokat figyeltünk meg ezen felül a szorongás ($\beta = -0,074$) és a nemzettel ($\beta = -0,040$) való azonosulásnál, mindkettő csökkenti a támogató viselkedési tendenciát.

A továbbiakban a mintánkban szereplő országokból gyűjtött adatok regressziós modelljeit vizsgáljuk. Ahogy az 39-49. ábrákon is látható a pozitív érzelmek minden alminta regressziós modelljében szerepel, tehát feltételezhető, hogy a bevándorlókkal kapcsolatos pozitív érzelmek minden esetben előmozdítják a bevándorlókkal szembeni támogató fellépést ($\beta_{\text{belga}} = 0,226$; $\beta_{\text{brit}} = 0,314$; $\beta_{\text{horvát}} = 0,313$; $\beta_{\text{francia}} = 0,341$; $\beta_{\text{német}} = 0,280$; $\beta_{\text{görög}} = 0,357$; $\beta_{\text{magyar}} = 0,250$; $\beta_{\text{olasz}} = 0,327$; $\beta_{\text{holland}} = 0,325$; $\beta_{\text{szerb}} = 0,415$; $\beta_{\text{spanyol}} = 0,321$). Bár az almintákban tapasztalt béta értékek hasonlóak, fontos megjegyezni, hogy a magyar és a belga almintáknál a legkisebb a pozitív érzelmek hatása a proszociális viselkedési hajlandóságra. A francia, olasz és szerb almintákon kívül minden ország almintájának regressziós modelljébe bekerült a fenyegetettség, mely nem meglepő módon minden almintában negatív összefüggésben van a proszociális viselkedési hajlandósággal ($\beta_{\text{belga}} = -0,729$; $\beta_{\text{brit}} = -0,232$; $\beta_{\text{horvát}} = -0,197$; $\beta_{\text{német}} = -0,220$; $\beta_{\text{görög}} = -0,223$; $\beta_{\text{magyar}} = -0,188$; $\beta_{\text{holland}} = -0,331$; $\beta_{\text{spanyol}} = -0,200$). A fenyegetettség tehát szintén univerzálisan hozzájárul a bevándorlókkal kapcsolatos segítő viselkedési szándék csökkenéséhez. Ahogy vártuk, az emberiséggel való azonosulás szintén pozitív összefüggésben van a proszociális viselkedéssel, és ez az együttjárás csak a belga, a francia és a görög regressziós modellekből hiányzik ($\beta_{\text{brit}} = 0,130$; $\beta_{\text{horvát}} = 0,197$; $\beta_{\text{német}} = 0,112$; $\beta_{\text{magyar}} = 0,130$; $\beta_{\text{olasz}} = 0,365$; $\beta_{\text{holland}} = 0,138$; $\beta_{\text{szerb}} = 0,162$; $\beta_{\text{spanyol}} = 0,281$). Mindez azt jelenti, hogy az emberiség társas kategóriával való azonosulás jelentős mértékben növeli a bevándorlókkal kapcsolatos segítő szándékot. A kapott modellekbe rendre bekerült továbbá a negatív érzelmek skála, ami minden esetben negatív összefüggést mutatott a proszociális viselkedési hajlandósággal ($\beta_{\text{horvát}} = -0,190$; $\beta_{\text{német}} = -0,264$; $\beta_{\text{görög}} = -0,193$; $\beta_{\text{magyar}} = -0,142$; $\beta_{\text{szerb}} = -0,183$; $\beta_{\text{spanyol}} = -0,188$). Nem meglepő eredmény tehát, hogy a bevándorlókkal szembeni negatív érzelmek általában csökkentik a támogató viselkedés esélyét. A jelen vizsgálat szempontjából leginkább érdekes az inkluzív áldozattudat jelenléte a modellekben, ami csak a brit ($\beta = 0,149$), a görög ($\beta = 0,280$), a magyar ($\beta = 0,124$) és az olasz ($\beta = 0,240$) mintákban jelent meg. Ezeknél az almintáknál tehát az inkluzív áldozati tudat valóban növeli a menekültekkel szembeni proszociális viselkedés esélyét, ugyanakkor az összefüggés nem mondható univerzálisnak. A fenti eredmények validását erősíti, hogy a modellekben igen magas

megmagyarázott varianciákat tapasztaltunk: ($r^2_{\text{belga}} = 0,858$; $r^2_{\text{brit}} = 0,478$; $r^2_{\text{horvát}} = 0,590$; $r^2_{\text{francia}} = 0,463$; $r^2_{\text{német}} = 0,611$; $r^2_{\text{görög}} = 0,548$; $r^2_{\text{magyar}} = 0,633$; $r^2_{\text{olasz}} = 0,517$; $r^2_{\text{holland}} = 0,668$; $r^2_{\text{szerb}} = 0,612$; $r^2_{\text{spanyol}} = 0,480$)

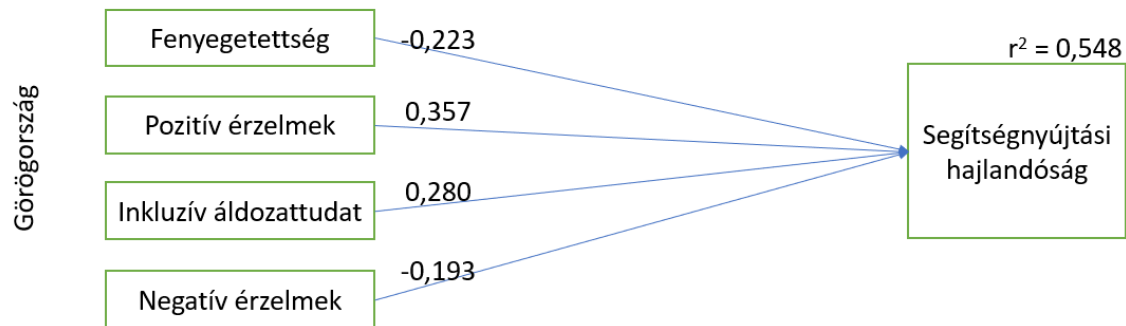
39. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a belga almintában

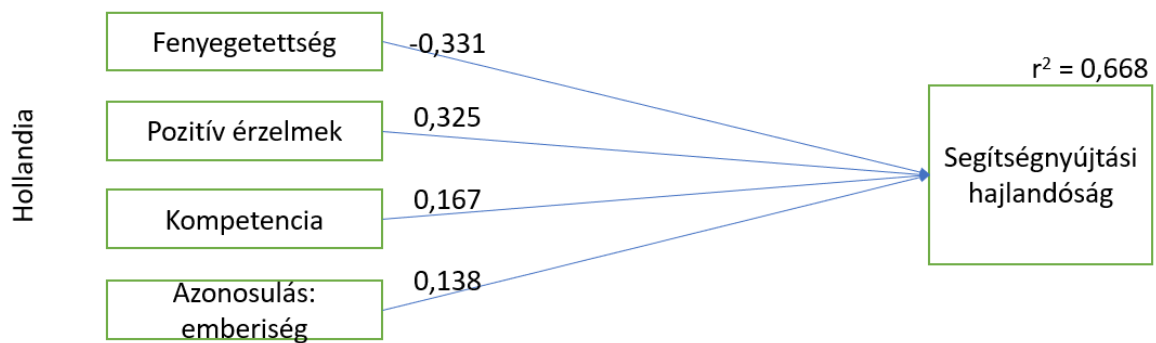
40. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a brit almintában

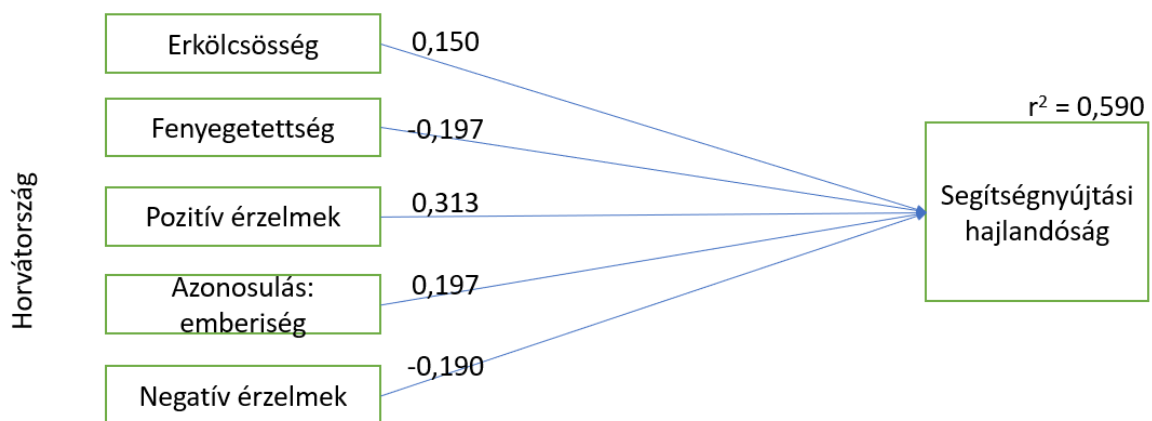
41. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a francia almintában

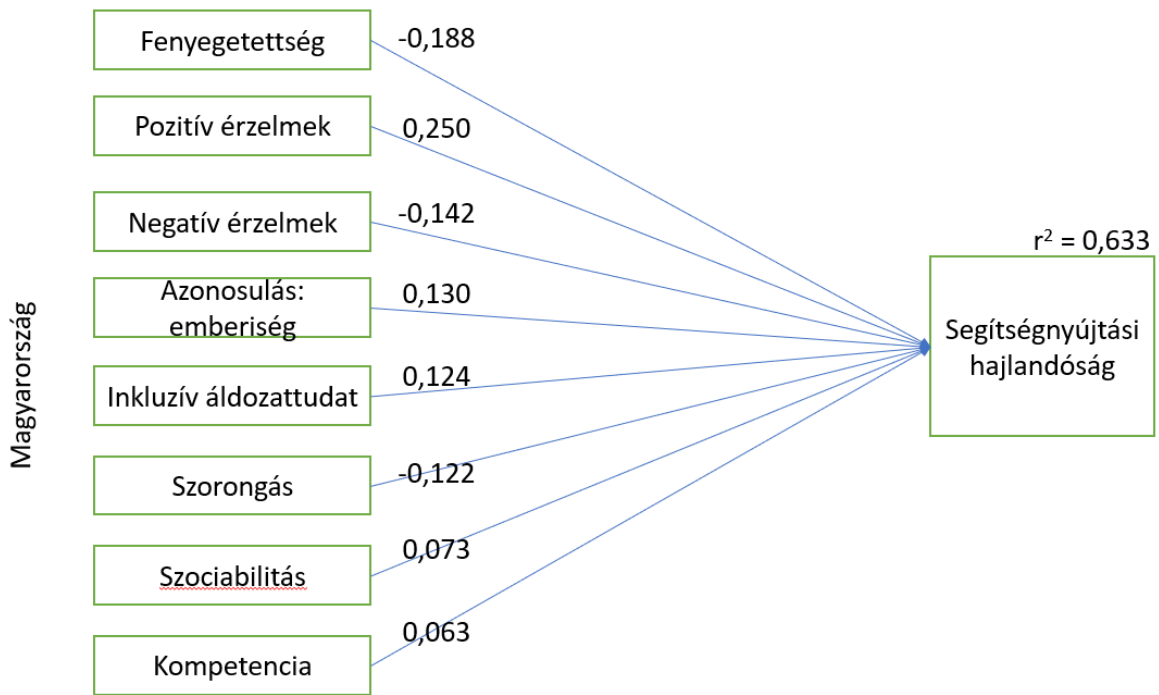
42. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a görög almintában

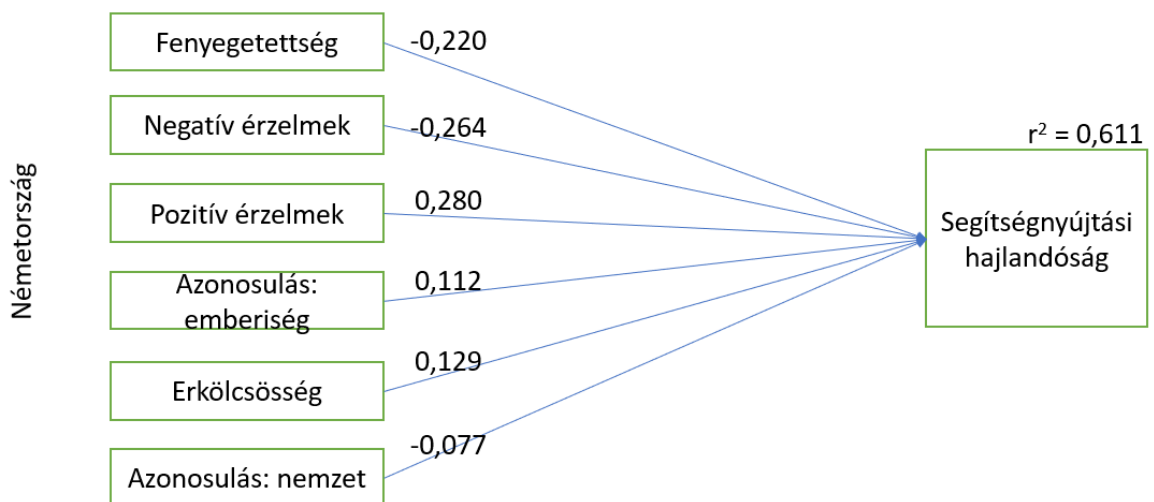
43. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a holland almintában

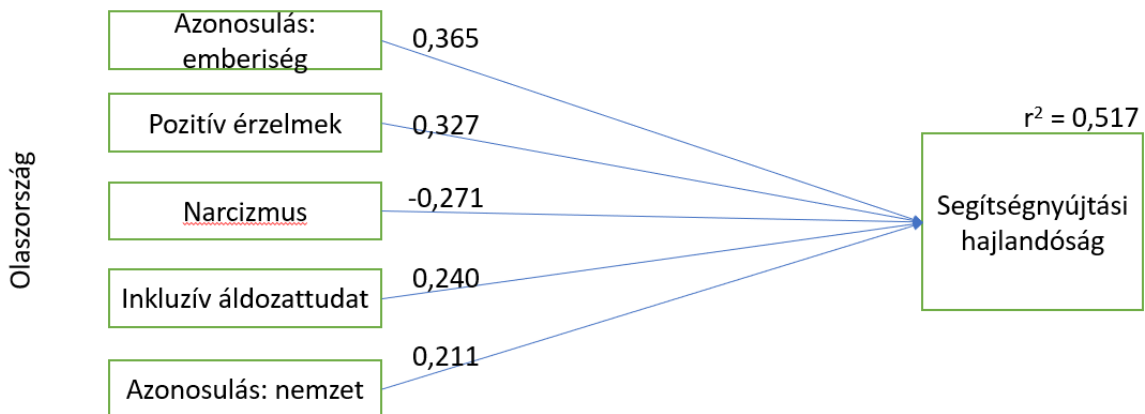
44. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a horvát almintában

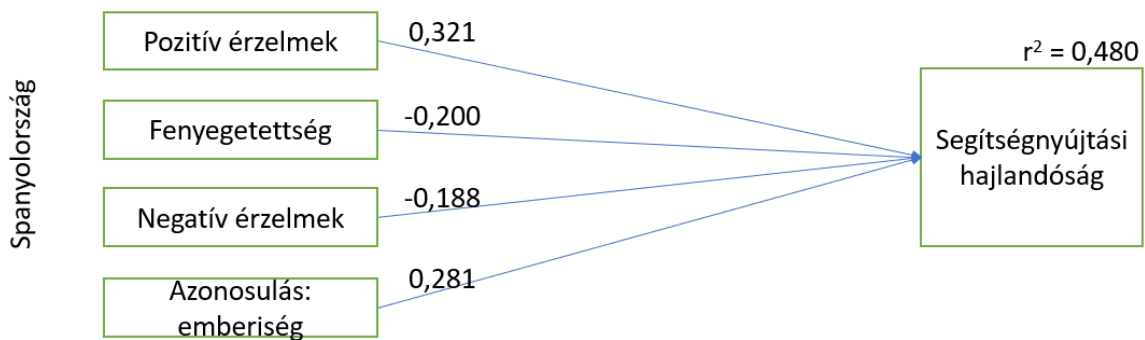
45. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a magyar almintában

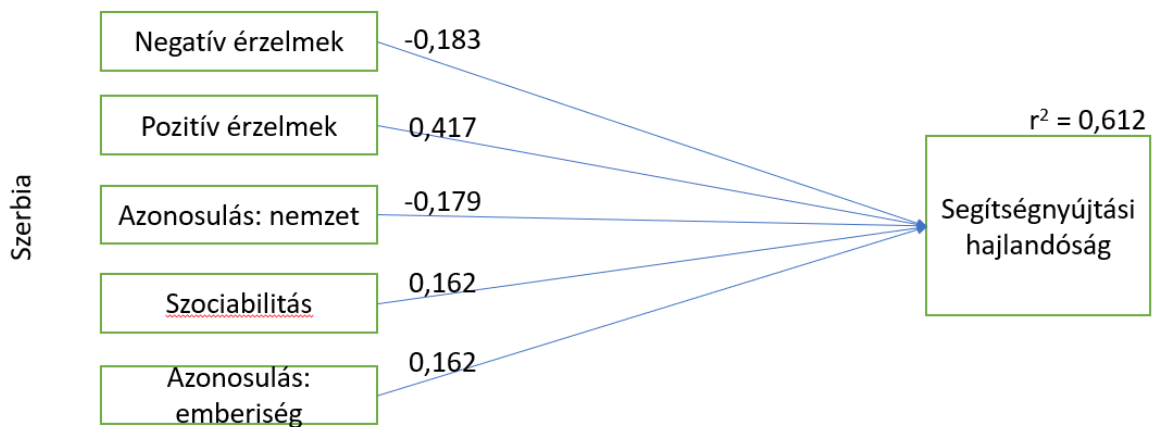
46. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a német almintában

47. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje az olasz almintában

48. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a spanyol almintában

49. ábra A menekültekkel kapcsolatos segítségnyújtási hajlandóság regressziós modellje a szerb almintában

3.3.6 Megbeszélés

A harmadik kutatás legfőbb célja annak vizsgálata volt, hogy az inkluzív áldozattudat milyen módon függ össze a bevándorlókkal szembeni támogató viselkedéssel. Nyomós

okunk volt feltételezni ezt az összefüggést, hiszen több korábbi kutatás megerősíti, hogy az inkluzív áldozati meggyőződések elősegítik a proszociális viselkedési hajlandóságot azzal, hogy a saját és a másik csoport áldozattörténetében a hasonlóságokat emeli ki (Vollhardt, 2015; Noor, 2016; Cohrs, Vollhardt, & Mckeown, 2018). Mindezt tizenegy európai országban vizsgáltuk, és a vizsgálat tervezésekor számos más dimenziót is figyelembe vettünk. Az inkluzív áldozattudat szempontjából egyik ilyen fontos változó az azonosulás. Míg az exkluzív áldozattudat nagy eséllyel a nemzettel való azonosulással függ össze (Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy, & Eidelson, 2008), addig az inkluzív áldozattudat közelebb áll a nemzeten átívelő, olyan fölrendelt identitáskategóriával, mint például az európai identitás vagy az emberiség (Hornsey & Hogg, 2000; Crisp, Stone, & Hall, 2006; Dovidio, Gaertner, & Saguy, 2009). Ezt magyarázza a közös saját-csoport identitás modell, amely szerint minél inkluzívabb szelf-kategóriáink vannak, annál hasonlóbbnak látjuk a másik csoport tagjait, és ez a hasonlóság könnyen tetten érhető a csoporttörténet hasonlóságában is (Gaertner & Dovidio, 2005). Különösen a második vizsgálat tanulságai okán figyelembe vettük a csoportközi fenyegetettség változót is, mellyel kapcsolatban meggyőző bizonyítékunk van arra, hogy akadályt gördít a csoportok közötti megbékélés elé, növelheti az exkluzív áldozati vélekedések arányát (Ignatieff, 2006; Ramanathapillai, 2006; Bar-Tal, 2007; Wohl, Branscombe, & Reysen, 2010; Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012), az ellenséges viselkedési hajlandóságot, és értelemszerűen csökkenti a támogató viselkedés esélyét (Stephan & Stephan, 2000). Az eredményeink bizonyos szempontból megfeleltek a vártaknak, hiszen az inkluzív áldozattudat szinte minden ország almintájában (kivéve a francia almintát) pozitívan járt együtt a menekülteket támogató viselkedési hajlandósággal, ám az egyes országok között ennek az összefüggésnek az erőssége jelentősen változott. Mindebből csábító volna azt a következtetést levonnunk, hogy az inkluzív áldozattudat valóban hatékony előmozdítója a proszociális viselkedésnek, azonban ez a további eredmények alapján inkább elméleti, mint gyakorlati felvetésnek tűnik. A regressziós elemzések pontosabb képet meglehetősen egyértelmű képet festenek le ebből a szempontból: az inkluzív áldozattudat bár valóban csökkentheti az előítéletességet, és növelheti a proszociális viselkedési hajlandóságot, jelentősége a legtöbb országban elhanyagolható. Helyette sokkal nagyobb hatást vált ki a segítő viselkedésre az, hogy milyen érzelmi viszonyulása van a vizsgálati személyeknek a bevándorlókhoz (a pozitív érzelmek változó minden ország almintájának regressziós modelljébe bekerült), és az, hogy mennyire érzik magukat fenyegetve a bevándorlóktól az emberek. Fontos azonban megjegyezni, hogy mivel a vizsgált pszichológiai változók között eleve nagyon nagy az együtt járás (ld. 7.4

melléklet), így igen nagy esély van arra, hogy mind a fenyegetettség, mind pedig az érzelmi viszonyulás lehet az inkluzív áldozattudat függvénye, vagy éppen fordítva. Magyarán, egy olyan közösségben, ahol a bevándorlókkal kapcsolatban inkluzív áldozati meggyőződések vannak, azaz a saját csoport és a bevándorlók traumái között jelentős hasonlóságot élnek meg, feltételezhetően a bevándorlókkal kapcsolatban pozitívabb érzelmekkel viseltetnek, és kevésbé érzik őket fenyegetőbbnek. Utóbbi logikusan következne a korábban említett közös saját-csoport identitás modellből (Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman, & Rust, 1993), hiszen az esetleges közös társas kategória nem egyszerűen azt eredményezi, hogy pozitívabb érzésekkel viseltetünk a másik csoport iránt, hanem kevésbé gondoljuk őket veszélyesnek a saját csoportunkra nézve. Ezt a feltevést alátámasztja, hogy az azonosulási dimenziók közül az emberiség kategória mutatta a legszorosabb összefüggést a proszociális viselkedési hajlandósággal. Úgy tűnik tehát, hogy az inkluzív meggyőződések, a másik csoporttal szembeni pozitív érzelmek és az emberiség egészével való azonosulás egymástól nehezen elválasztható konstruktumok. Nem meglepő módon az eddig elmondottak inverze is szépen kirajzolódni látszik a nemzetközi összehasonlításból, nevezetesen, hogy az exkluzív áldozattudat, a fenyegetettség érzése, a csoportközi szorongás és a jelen vizsgálatban legexkluzívabb azonosulási kategória, a nemzettel való azonosulás kéz a kézben jár. Különösen érdekesnek bizonyult ebből a szempontból a köztes azonosulási kategória: az európai identitás.

Az, hogy az inkluzív áldozattudat nem bizonyult univerzálisan, az almintákon átívelően, a bevándorlókkal kapcsolatos támogató viselkedés erős bejósolójának abból az okból is fakadhat, amit már a második vizsgálatban említettünk. Ahhoz ugyanis, hogy az áldozattudat (akár exkluzív, akár inkluzív) valóban kifejtse hatását, több tényezőre van szükség. Szükség van mindenekelőtt egy olyan konstruált narratívára, melyben kijelölésre kerül az áldozat és az elkövető (Holstein & Miller, 1990). Tény, hogy a bevándorlókkal kapcsolatban gyakori félelem, hogy betegséget terjesztenek, erőszakoskodnak, ezek a félelmek azonban leginkább a jelenben gyökereznek, nem kapcsolódnak múltbéli tapasztalatokhoz. Szükséges továbbá az is, hogy valamilyen módon versengő helyzetben kerüljön a saját csoport a bevándorlókkal szemben, és ha kompetitív áldozattudatról beszélünk, akkor ennek a versengésnek a tétje az áldozati státusz elismerése kell, hogy legyen (Andrighetto, Mari, Volpato, & Behluli, 2012). Ilyen narratíváról nem igen hallani. Ez talán nem meglepő annak fényében, hogy a versengő áldozattudat akkor releváns igazán, ha a benne levő csoportok mindegyikének van valamilyen képviselője, de legalább jelen van.

Ebből a szempontból a bevándorlók sem azért nem tekinthetők áldozati versenytársnak, mert nincsenek még itt, „most jönnek”, és azért sem, mert nincs egységes képviselőjük, így egységes narratívájuk sincs, ami ütközhetne a többségi társadalom narratívájával. Bár az eddigiek alapján úgy tűnhet, hogy ezek tükrében eleve felesleges az összevetést megtenni, de fontos megjegyezni, hogy az az versengő áldozattudat nem csak olyan csoportokkal szemben alakulhat ki, akiknek valóban közük van vagy volt a történelmi sérelmekhez, illetve valós ellenfélként lehetnek jelen e tekintetben. Nagyon úgy tűnik azonban, hogy ez a konstrukciós folyamat a bevándorlókval kapcsolatban nem történt még meg, ha egyáltalán meg fog történni.

Végül, de nem utolsó sorban fontos megjegyezni, hogy az imént bemutatott vizsgálat a mintaelemszám nagysága ellenére sem rendelkezik reprezentatív almintákkal, sőt az egyes országok almintája nem volt megfelelően illesztve egymáshoz a főbb demográfiai változók mentén. Ennek következtében az itt tapasztalt különbségek nem kizárólag az országok közötti esetleges eltérésekről tanúskodhatnak, hanem a vizsgált minták egyéb sajátosságaiból fakadó különbségeiről (pl. nem, életkor stb.). Mindemellett maga az inkluzív áldozattudat mérése sem volt egységes, hiszen minden országban más és más eseményekkel kapcsolatban kérdeztük a vizsgálati személyeket, mely események szociális reprezentációjának hegemon vagy polemikus voltát nem ellenőriztük. Ebből kifolyólag az is lehetséges, hogy azokban az országokban, ahol nem figyeltük meg az inkluzív áldozattudat hatását, egyszerűen arról van szó, hogy a felkínált eseményekkel összefüggésben nincs közmegegyezés arról, hogy az hasonló volna a menekültek jelenlegi helyzetével. Ez esetben pedig nem is várható, hogy az inkluzív meggyőződések összefüggjenek a bevándorlókval szembeni viselkedési tendenciákkal.

4 Általános megbeszélés

Disszertációmban a kollektív áldozattudat és a kisebbségi csoportokkal kapcsolatos attitűdök összefüggésének feltárására vállalkoztam. Ennek érdekében három vizsgálatot folytattunk, melyek közül az első kettő az exkluzív áldozattudat és az ellenséges attitűdök együtt járásával foglalkozott, a harmadik pedig az inkluzív áldozati vélekedések és a bevándorlókval kapcsolatos támogató viselkedés összefüggésével. Összességében elmondható, hogy bár a szakirodalom elég egyértelműen arra mutat rá, hogy az exkluzív

áldozati vélekedések összefüggenek a kisebbségekkel szembeni negatív attitűdökkel (pl. Bar-Tal & Halperin, 2009; Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012; Vollhardt, 2015), a jelen vizsgálatok fényében ez a kép messze nem ennyire egyértelmű. Az első vizsgálatban azt találtuk, hogy meglehetősen szoros együtt járás van az exkluzív áldozati vélekedések, a nemzettel való glorifikáló azonosulás és a cigány/roma csoporttal szembeni előítéletesség között. E két változó tehát pozitívan függött össze az ellenséges attitűdökkel, és negatívan a támogató attitűdökkel. A második vizsgálatban az első vizsgálat változóival igyekeztünk modellezni a bevándorlókkal szembeni előítéletességet, azonban úgy tűnik, hogy bár van közvetlen összefüggés az exkluzív áldozati vélekedések, a csoporttal való narcisztikus azonosulás és a bevándorlóellenesség között, ez az összefüggés sokkal kevésbé kifejezett, mint azt a cigány/roma csoport esetében megfigyelhettük. A bevándorlók esetében az látható, hogy sokkal nagyobb szerepet játszik a fenyegetettség élménye, tehát az, hogy a saját csoport tagjai milyen mértékben tartanak attól, hogy a bevándorlók veszélyt jelentenek a magyar kultúrára, társadalmi berendezkedésre és az egyes személyeket fizikailag milyen módon fenyegethetik. Bár az exkluzív áldozattudat és a fenyegetettség élménye között is találtunk összefüggést, amely összecseng a szakirodalommal (Stephan & Stephan, 2000; Eidelson & Eidelson, 2003; Greenberg & Kosloff, 2008), az eredményeinkből inkább az olvasható ki, hogy az exkluzív áldozati vélekedések egy a saját csoport szempontjából új kisebbségi csoport esetén kevésbé fontos tényezők, különösen, ha az itt és mostban észlelt fenyegetettség és szorongás előítéletességre gyakorolt hatásával vetjük össze. Ezt könnyen magyarázhatjuk, amennyiben szem előtt tartjuk a csoport áldozati történetének konstruktív természetét (Bar-Tal & Halperin, 2011), illetve a kollektív emlékezet sajátosságait (Liu & Hilton, 2005; László, 2013). Ahhoz, hogy a kollektív áldozattudat legyen a motorja egy másik csoporttal szembeni előítéletességnek több dologra van szükség. Egyrészt fontos lehet, de nem elengedhetetlen feltétel, hogy a szóban forgó csoportnak valamilyen köze legyen a csoportot ért traumákhoz (Bar-Tal, 2007). Az is lehetséges, hogy az előítéletesség oka az áldozati versengés. Ez például akkor lehetséges, ha mindkét csoport – bár egyik sem elkövető – ugyanazzal a múltbéli eseménnyel kapcsolatos sérelmét kívánja elismertetni (Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012; Schnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio, & Carmi, 2009; Noor, Brown, & Prentice, 2008a; 2008b). Bár a cigány/roma csoporttal kapcsolatban ez még elképzelhető is lehetne, a cigányság múltbéli sérelmei igazából nincsenek intézményes szinten olyan egységesen és erősen képviseltetve, hogy ez az értelmezés megállja a helyét (Romsics, 2018). Bilewicz és Stefaniak (2013) érvelése szerint a fokozott áldozattudat önmagában alkalmas arra, hogy a sértettség okán előmozdítsa az ellenségességet más

csoportokkal szemben. Mindemellett az is tudható, hogy a kollektív áldozattudat analógiaként szolgálhat a jelenre (Mamdani, 2001; Noor, Brown, & Prentice, 2008b; Noor, Schnabel, Halabi, & Nadler, 2012), azonban ez csak akkor lehetséges, ha a múlt és a jelen eseményei között megtörténik a kapcsolatteremtés. Ez pedig kollektív emlékezeti munkával történhet meg, például politikusi beszédekkel (Stern, 1995), a média reprezentációjával (Bartal & Antebi, 1992). Az eddig elmondottak alapján feltételezhetjük, hogy a cigánysággal kapcsolatosan az áldozattudat és a jelenbeni konfliktusok közötti kapcsolatteremtés megtörtént: például azzal, hogy az roma/cigány csoporttal szembeni előítéletes emberek gyakori meggyőződése, hogy a nem cigány társadalom előmenetelét akadályozzák; vagy például azzal, hogy az előítéletes emberek gyakorta gondolják, hogy a roma megemlékezések helyett inkább a többségi társadalom sérelmeivel kellene többet foglalkoznunk. A bevándorlókkal kapcsolatos közbeszédben, ugyanakkor leginkább csak a fenyegetettség érzését érhetjük tetten.

Összefoglalásképpen tehát nagyon úgy tűnik, hogy az exkluzív áldozati meggyőzések több módon is előítéletességhez vezethetnek. Lehetséges egyfelől az, hogy az exkluzív áldozati vélekedéseket dédelgető csoport tagjai elkövető, vagy felelős hiányában keressen egy olyan, nála gyengébb csoportot, amely a jelenben felelőssé tehető a korábban kialakult hátrányos helyzet fennmaradásáért. Ez az út rajzolódik ki abban az esetben, ha a Glick-féle bűnbakképzési elmélet szerint igyekszünk értelmezni az eredményeinket (Glick, 2005). Ugyanakkor, az is lehetséges, hogy az exkluzív áldozattudat általánosságban tesz előítéletessé (Bilewicz, Winiewski, Kofta, & Wójcik, 2013), ez esetben inkább egy olyan tudatállapotról beszélhetünk, melyben az áldozati csoport állandó készenlétben van arra, hogy megismétlődik valamilyen módon a sérelme. Ez pedig erősen összefügg a fentebb tárgyalt ostrom mentalitásra, és jól magyarázhatja az észlelt fenyegetettség forrását is (Bartal & Antebi, 1992).

Eredményeinkből az is megerősítődni látszik, hogy az inkluzív áldozati vélekedések valóban növelik a kisebbségi csoportokkal szembeni támogató viselkedés esélyét. Mindez összhangban van több korábbi vizsgálattal (pl. Vollhardt & Bilali, 2015), ugyanakkor ezek a korábbi vizsgálatok inkább konkrét esettanulmányokon, elbeszélésen vagy nagyon egyedi kontextusba ágyazott kísérleti eredményeken alapulnak (Vollhardt, 2015). Az eredményeink közvetett módon a közös saját-csoport identitás modell implikációit is megerősítik, hiszen alapos okunk van feltételezni azt, hogy minél inkább ért egyet valaki azzal, hogy a saját csoportjának a szenvedései összevethetőek egy másik csoporttával, annál inkább érezhet

közösséget a társas identitása szempontjából is (Gaertner & Dovidio, 2005). Ez az észlelt hasonlóság pedig közös cselekvésre, támogató viselkedésre sarkallhat. Tény azonban, hogy a fölérendelt társas kategóriák megerősítése idővel általában elveszíti hatását, az inkluzív áldozattudati vélekedések előmozdítása talán tartósabb alapot tud a közösségélmény megerősítésére, hiszen a csoporttörténeti hasonlóságok kidolgozása és elfogadása jelentős munkát igényel a felektől. Tény, hogy a vizsgálatunk számos módszertani kérdést vet fel (ld. később), eredményeink jól illeszkednek azokhoz a kutatásokhoz, melyek az inkluzív áldozattudat és a segítő viselkedési tendenciák közötti összefüggést emelték ki (Vollhardt, Nair, & Tripp, 2016).

4.1 Korlátok és kitekintés

Az itt bemutatott vizsgálatok több módszertani kritikával illethetők. Az első vizsgálat mintája bár meglehetősen nagy elemszámú, közel sem mondható reprezentatívnak. Az itt bemutatott vizsgálatok mindegyikére jellemző az, hogy alapvetően értelmiségi, középosztálybéli emberek töltötték ki a kérdőíveket, és nagyon kevés adattal rendelkezünk azokról, akik a társadalom periferiáján vannak, akik nélkülöznek, valamint akikkel kapcsolatban például a relatív deprivációs elmélet (Runciman, 1966) alapján arra számíthatnánk, hogy inkább jellemző rájuk a nemzettel való azonosulás narcisztikus (glorifikáló) formája és ezen keresztül az exkluzív áldozati tudat. Az első vizsgálatban tesztelt modell esetében megkérdőjelezhető a nemzettel való azonosulás mediációs szerepe, hiszen a kollektív áldozattudat meglétének előfeltétele a csoporttal való azonosulás. Az első és második vizsgálat összevetése több kérdést vet fel, melyek közül a legkritikusabb az, hogy nem teljesen ugyanolyan mérőeszközöket alkalmaztunk a vizsgálatokban. A mérőeszközök megváltoztatásától nagyobb módszertani áttekinthetőséget vártunk (pl. a glorifikáció cseréje a kollektív narcizmusra), ugyanakkor a módszertani különbözőség miatt az első és második vizsgálat összehasonlíthatóságát érdemes fenntartásokkal kezelni.

Módszertani szempontból talán a harmadik vizsgálat illethető a legtöbb kritikával. Az országok adatainak összehasonlítása, és az ebből levont következtetések erős fenntartásokkal kezelendők, hiszen nem volt lehetőség a külföldi adatok és a magyar adatok megfelelő illesztésére. A mintavételi hiányosságok mellett megjegyzendő, hogy minden ország adatfelvételénél a vizsgálati személyek más és más történelmi eseményekkel

hozhatták összefüggésbe a bevándorlók jelenlegi helyzetét. Arról ráadásul nincs adatunk, hogy mit is érthettek a „hasonlóság” alatt a vizsgálati személyek. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy az inkluzív áldozattudat és a segítő viselkedési tendenciák összefüggései azért sem lehettek hasonlóan erősek az egyes országokból származó almintákban, mert az észlelt hasonlóság tartalmi aspektusát nem kontrolláltuk ezekben a vizsgálatokban.

Az összes vizsgálattal kapcsolatban elmondható, hogy a megfigyelt átlagos kollektív narcizmus értékek, különösen az exkluzív áldozati vélekedések meglehetősen alacsonyok voltak. Ez pedig arra mutat rá, hogy az itt bemutatott összefüggések alapvetően olyan emberek meggyőződéseiről szólnak, akik egyébként sem értenek túlságosan egyet az exkluzív vélekedésekkel.

Az esetleges jövőbeni vizsgálatokban feltétlenül érdemes volna az itt említett módszertani hiányosságokat kiküszöbölni. Különösen izgalmas kérdésnek tűnik annak vizsgálata, hogy vajon az inkluzív áldozati vélekedéseket milyen módon lehet előmozdítani, és ezek hatása mennyire maradandó. Mindez nem csak nemzetek vagy etnikai csoportok között érdekes, hanem más társadalmi kategóriák képviselői között is. Érdemes volna további szociálpszichológiai változókat is bevonni az itt bemutatott összefüggés vizsgálatába, mint az „öslakossági” meggyőzések, továbbá kézenfekvő szempont a média, a közbeszéd szerepének vizsgálata. Végül, mivel a bevándorlókkal kapcsolatos előítéletesség a legtöbb ország almintájában az észlelt fenyegetettséggel függött össze, adja magát a kérdés, hogy milyen tényezőktől függ az észlelt fenyegetettség élményének kialakulása, és ez milyen módon enyhíthető, hiszen látható az is, hogy a csoportközi kontaktus bizonyos körülmények között akár el is mélyítheti a másik csoporttal szembeni szorongást.

5 Köszönetnyilvánítás

Dolgozatom nem jöhetett volna létre témavezetőm, Fülöp Éva segítségével nélkül, aki nem csak témavezetőként, szakmai szempontból, hanem emberileg, barátomként is rengeteget tett azért, hogy ne veszítsem el a motivációm a disszertációm befejezésére. Köszönöm Erős Ferencnek, aki kritikai meglátásaival nagyban hozzájárult az eredmények

jobb értelmezéséhez. Köszönet illeti Czeglédi Editet, aki az első vizsgálat statisztikai elemzésében nyújtott segítséget. Köszönettel tartozom a COST IS1205 projektben résztvevő hazai és külföldi kollégáimnak, akik a harmadik vizsgálat adatfelvételében és a vizsgálat megtervezésében nyújtottak segítséget. Köszönöm az összes műhelymunkázó hallgatónak a Károli Gáspár Református Egyetemről és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemről, akik nélkül egyik vizsgálat sem rendelkezhetett volna ilyen magas elemszámmal. Köszönöm az összes hazai kollégámnak, az MTA TTK Narratív szociálpszichológia csoportban, a Pécsi Tudományegyetem Szociálpszichológia doktori programjában, akiknek a nevét mind felsorolni itt nem tudom, de mindannyian hozzájárultak ahhoz, hogy eljuthassak most ide. Köszönöm László Jánosnak, hogy bizalmat szavazott nekem, és remélem, nem okozna csalódást a dolgozatom neki. Köszönöm Ehmann Beának, hogy az MTA-s évek alatt rendre segített visszatalálni ahhoz, amire valóban érdemes odafigyelnem. Köszönöm a családomnak és a barátaimnak, akik egy percig sem kételkedtek bennem, hogy a végére tudok érni ennek a munkának, még akkor is, amikor magam ezt nehezen hittem el. Köszönöm a nővéremnek, Kalina Katalinnak, hogy olvasólektorként segítségemre volt. Végül, de semmiképp sem utolsó sorban, köszönöm Lizának, aki a legutolsó hetekben a legnagyobb és legfontosabb motiváló erőm volt!

6 Irodalomjegyzék

- About, I., & Abakunova, A. (2016). *The Genocide and Persecution of Roma and Sinti. Bibliography and Historiographical Review*. Berlin: International Holocaust Remembrance Alliance. Forrás: https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/bibliography_and_historiographical_review.pdf
- Adanir, F. (2001). Armenian Deportations and Massacres in 1915. In D. Chirot, & M. E. Seligman (szerk.), *Ethnopolitical Warfare: Causes, Consequences, and Possible Solutions* (old.: 71-81). Washington, DC: American Psychological Association.
- Adelman, L., Leidner, B., Ünal, H., Nahhas, E., & Shnabel, N. (2016). A Whole Other Story: Inclusive Victimhood Narratives Reduce Competitive Victimhood and Intergroup Hostility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(10), 1416-1430. doi:10.1177/0146167216662868
- Adorno, T. W. (1963). *Critical models: Interventions and catchwords*. New York, NY: Columbia University Press.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, N. R. (1950). *The authoritarian personality*. Oxford, UK: Harpers.
- Adwan, S. (2001). Schoolbooks in the Making: From Conflict to Peace. *Palestine-Israel Journal*, 8(2), 57-69.
- Adwan, S., & Bar-On, D. (2004). Shared History Project: A PRIME Example of Peace-Building Under Fire. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 17(3), 513-521. doi:10.1023/B:IJPS.0000019616.78447.5e
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Oxford: Addison-Wesley.
- Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg, Canada: University of Manitoba Press.
- Alwin, D. F. (1997). Feeling Thermometers Versus 7-Point Scales: Which are better? *Sociological Methods & Research*, 25(3), 318-340. doi:10.1177/0049124197025003003

- Amiot, C. E., de la Sablonnière, R., Terry, D. J., & Smith, J. R. (2007). Integration of Social Identities in the Self: Toward a Cognitive-Developmental Model. *Personality and Social Psychology Review, 11*(4), 364-388. doi:10.1177/1088868307304091
- Andrighetto, L., Mari, S., Volpato, C., & Behluli, B. (2012). Reducing Competitive Victimhood in Kosovo: The Role of Extended Contact and Common Ingroup Identity. *Political Psychology, 33*(4), 513-529. doi:10.1111/j.1467-9221.2012.00887.x
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Fransisco, CA: Jossey-Bass.
- Anzulovic, B. (1999). *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*. New York: New York University Press.
- Apter, D. E. (1997). Political Violence in Analytical Perspective. In D. E. Apter, *The Legitimization of Violence* (old.: 1-32). London: Macmillan Press Ltd.
- Aquino, K., & Byron, K. (2002). Dominating Interpersonal Behavior and Perceived Victimization in Groups: Evidence for a Curvilinear Relationship. *Journal of Management, 28*(1), 69-87. doi:10.1177/014920630202800105
- Ashmore, R. D., Jussim, L., & Wilder, D. (2001). *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction, Volume 3*. Oxford: Oxford University Press.
- Bandura, A. (1999). Moral Disengagement In The Perpetration Of Inhumanities. *Personality and Social Psychology Review, 3*(3), 193-209. doi:10.1207/s15327957pspr0303_3
- Barber, B. K. (2001). Political Violence, Social Integration and Youth Functioning: Palestinian Youth From the Intifada. *Journal of Community Psychology, 29*(3), 259-280. doi:10.1002/jcop.1017
- Barna, I., & Székelyi, M. (2004). *Túlélőkészlet az SPSS-hez: Többváltozós elemzési technikáról társadalomkutatók számára*. Budapest: Typotex.
- Bar-On, D., & Kassem, F. (2004). Storytelling as a Way to Work Through Intractable Conflicts: The German-Jewish Experience and Its Relevance to the Palestinian-Israeli Context. *Journal of Social Issues, 60*(2), 289-306. doi:10.1111/j.0022-4537.2004.00112.x

- Bar-Tal, D. (2000a). *Shared Beliefs in a Society*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bar-Tal, D. (2000b). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365. doi:10.1111/0162-895X.00192
- Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1430-1453. doi:10.1177/0002764207302462
- Bar-Tal, D., & Antebi, D. (1992). Siege Mentality in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 16(3), 251-275. doi:10.1016/0147-1767(92)90052-V
- Bar-Tal, D., & Halperin, E. (2009). Overcoming Psychological Barriers to Peace Making: The Influence of Mediating Beliefs about Losses. In M. Mikulincer, & P. R. Shaver (szerk.), *Prosocial Motives, Emotions, and Behavior: The Better Angels of Our Nature* (old.: 431-438). Washington, DC: American Psychological Association Press.
- Bar-Tal, D., & Halperin, E. (2011). Socio-Psychological Barriers to Conflict Resolution. In D. Bar-Tal, *Intergroup conflicts and their resolution: A social psychological perspective* (old.: 217-240). New York: Psychology Press.
- Bar-Tal, D., & Salomon, G. (2006). Israeli–Jewish narratives of the Israeli–Palestinian conflict: Evolution, contents, functions, and consequences. In R. I. Rotberg, *Israeli and Palestinian Narratives of Conflict* (old.: 19-46). Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., & Gundar, A. (2009). A sense of selfperceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Review of the Red Cross*, 91(874), 229-258. doi:10.1017/S1816383109990221
- Batson, D. (1991). *The Altruism Question: Toward A Social-psychological Answer*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Baumeister, R. F., & Stillwell, A. M. (1997). The Construction of Victim and Perpetrator Memories: Accuracy and Distortion in Role-Based Accounts. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(11), 1157-1172. doi:10.1177/01461672972311004

- Baumeister, R. F., Smart, L., & Boden, J. M. (1996). Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem. *Psychological Review*, *103*(1), 5-33. doi:10.1037/0033-295X.103.1.5
- Bekerman, Z. (2002). The discourse of nation and culture: Its impact on Palestinian-Jewish encounters in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, *26*(4), 409-427. doi:10.1016/S0147-1767(02)00014-7
- Bergmann, W. (2008). Anti-Semitic Attitudes in Europe: A Comparative Perspective. *Journal of Social Issues*, *64*(2), 343-362. doi:10.1111/j.1540-4560.2008.00565.x
- Berko, A., & Erez, E. (2005). "Ordinary People" and "Death Work": Palestinian Suicide Bombers as Victimizers and Victims. *Violence and Victims*, *20*(6), 603-623. doi:10.1891/0886-6708.20.6.603
- Berkowitz, L. (1959). Anti-semitism and the displacement of aggression. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, *59*(2), 182-187. doi:10.1037/h0048227
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, *106*(1), 59-73. doi:10.1037/0033-2909.106.1.59
- Bies, R. J., Tripp, T. M., & Kramer, R. M. (1997). At the breaking point: Cognitive and social dynamics of revenge in organizations. In R. A. Giacalone, & J. Greenberg, *Antisocial behavior in organizations* (old.: 18-36). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bilali, R., & Vollhardt, J. R. (2013). Priming effects of a reconciliation radio drama on historical perspective-taking in the aftermath of mass violence in Rwanda. *Journal of Experimental Social Psychology*, *49*(1), 144-151. doi:10.1016/j.jesp.2012.08.011
- Bilewicz, M., & Jaworska, M. (2013). Reconciliation through the Righteous: The Narratives of Heroic Helpers as a Fulfillment of Emotional Needs in Polish–Jewish Intergroup Contact. *Journal of Social Issues*, *69*(1), 162-179. doi:10.1111/josi.12009
- Bilewicz, M., & Krzeminski, I. (2010). Anti-Semitism in Poland and Ukraine: The Belief in Jewish Control as a Mechanism of Scapegoating. *International Journal of Conflict and Violence*, *4*(2), 234-243. doi:10.4119/UNIBI/ijcv.74
- Bilewicz, M., & Stefaniak, A. (2013). Can a victim be responsible? Antisemitic consequences of victimhood-based identity and competitive victimhood in Poland.

- In B. Bokus (szerk.), *Responsibility: An Interdisciplinary Perspective* (old.: 69-77).
Warsaw: Matrix.
- Bilewicz, M., Winiewski, M., Kofta, M., & Wójcik, A. (2013). Harmful Ideas, The Structure and Consequences of Anti-Semitic Beliefs in Poland. *Political Psychology*, 821-839.
doi:10.1111/pops.12024
- Binder, M. (2009). Változatosság és állandóság: Cigányok/romák és etnikai előítéletek Magyarországon. In J. Juhász, & T. Krausz (szerk.). Budapest: L'Harmattan-ELTE BTK.
- Bloomfield, D., Barnes, T., & Huyse, L. (2003). *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Botcharova, O. (2001). Implementation of Track Two Diplomacy. In R. G. Helmick, & R. L. Petersen, *Forgiveness and Reconciliation: Religion, Public Policy, & Conflict Transformation* (old.: 279-304). Radnor, PA: Templeton Foundation Press.
- Bouchat, P., Licata, L., Rosoux, V., Allesch, C., Ammerer, H., Bovina, I., . . . Klein, O. (2017). A century of victimhood: Antecedents and current impacts of perceived suffering in World War I across Europe. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 195-208. doi:10.1002/ejsp.2232
- Branscombe, N. R. (2004). A Social Psychological Process Perspective on Collective Guilt. In N. R. Branscombe, & B. Doosje, *Collective Guilt: International Perspectives* (old.: 320-334). Cambridge: Cambridge University Press.
- Branscombe, N. R., & Cronin, T. (2011). Confronting the Past to Create a Better Future: The Antecedents and Benefits of Intergroup Forgiveness. In A. E. Azzi, X. Chrysoschoou, B. Klandermans, & B. Simon (szerk.), *Identity and Participation in Culturally Diverse Societies: A Multidisciplinary Perspective* (old.: 338-358). New York, NY: Blackwell Publishing Ltd.
- Branscombe, N. R., & Doosje, B. (szerk.). (2004). *Collective guilt: International perspectives*. New York, NY: Cambridge University Press.

- Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threat. In N. Ellemers, R. Spears, & B. Doosje, *Social Identity: Context, Commitment, Content* (old.: 35-58). Oxford: Blackwell Publishers.
- Branscombe, N. R., Slugoski, B., & Kappen, D. M. (2004). The Measurement of Collective Guilt: What It Is and What It Is Not. In N. R. Branscombe, & B. Doosje, *Collective Guilt: International Perspectives* (old.: 16-34). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Brennan, D. (2008). Competing Claims of Victimhood? Foreign and Domestic Victims of Trafficking in the United States. *Victims of Trafficking in the United States*, 5(4), 45-61. doi:10.1525/srsp.2008.5.4.45
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love or outgroup hate? *Journal of Social Issues*, 55(3), 429-444. doi:10.1111/0022-4537.00126
- Brewer, M. B., & Rupert, B. J. (1998). Intergroup Relations. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey, *The Handbook of Social Psychology* (old.: 554-594). New York: McGraw-Hill.
- Bronfenbrenner, U. (1961). The mirror image in Soviet-American relations: A social psychological report. *Journal of Social Issues*, 17(3), 45-56. doi:10.1111/j.1540-4560.1961.tb01682.x
- Brown, R. P., Wohl, M. J., & Exline, J. J. (2008). Taking Up Offenses: Secondhand Forgiveness and Group Identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(10), 1406-1419. doi:10.1177/0146167208321538
- Brown, R., & Hewstone, M. (2005). An Integrative Theory of Intergroup Contact. In M. P. Zanna (Szerk.), *Advances in experimental social psychology* (37. kötet, old.: 255-343). San Diego, CA: Elsevier Academic Press.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. New York, NY: Guilford Press.
- Burton, J. (1990). *Conflict: Human Needs Theory*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Cairns, E., & Darby, J. (1998). The Conflict in Northern Ireland: Causes, Consequences, and Controls. *American Psychologist*, 53(7), 754-760. doi:10.1037/0003-066X.53.7.754

- Cairns, E., Mallett, J., Lewis, C., & Wilson, R. (2003). *Who are the victims? Self-assessed victimhood and the Northern Irish conflict*. Belfast: Northern Ireland Statistics and Research Agency.
- Castano, E., & Giner-Sorolla, R. (2006). Not Quite Human: Infrahumanization in Response to Collective Responsibility for Intergroup Killing. *Journal of Personality and Social Psychology, 90*(5), 804-818. doi:10.1037/0022-3514.90.5.804
- Čehajić-Clancy, S., & Brown, R. (2008). Not in My Name: A Social Psychological Study of Antecedents and Consequences of Acknowledgment of In-Group Atrocities. *Genocide Studies and Prevention, 3*(2), 195-211. doi:10.3138/gsp.3.2.195
- Čehajić-Clancy, S., & Brown, R. (2010). Silencing the Past: Effects of Intergroup Contact on Acknowledgment of In-Group Responsibility. *Social Psychological & Personality Science, 1*(2), 190-196. doi:10.1177/1948550609359088
- Chaitin, J., & Steinberg, S. (2008). “You Should Know Better”: Expressions of Empathy and Disregard Among Victims of Massive Social Trauma. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 17*(2), 197-226. doi:10.1080/10926770802344851
- Childs, D., & Popplewell, R. (1996). *The Stasi: The East German Intelligence and Security Service*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan UK.
- Christie, D. J., Tint, B. S., Wagner, R. V., & Winter, D. D. (2008). Peace Psychology for a Peaceful World. *American Psychologist, 63*(6), 540-552. doi:10.1037/0003-066X.63.6.540
- Cichocka, A. (2016). Understanding defensive and secure in-group positivity: The role of collective narcissism. *European Review of Social Psychology, 27*(1), 283-317. doi:10.1080/10463283.2016.1252530
- Cichocka, A., Marchlewska, M., Golec de Zavala, A., & Olechowski, M. (2016). ‘They will not control us’: Ingroup positivity and belief in intergroup conspiracies. *British Journal of Psychology, 107*(3), 556-576. doi:10.1111/bjop.12158
- Clarke, S. (2002). Conspiracy Theories and Conspiracy Theorizing. *32*(2), 131-150. doi:10.1177/004931032002001

- Cohen, F., Jussim, L., Harber, K. D., & Bhasin, G. (2009). Modern Anti-Semitism and Anti-Israeli Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, *97*(2), 290-306. doi:10.1037/a0015338
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Cohrs, C. J., McNeill, A., & Vollhardt, J. R. (2015). The Two-Sided Role of Inclusive Victimhood for Intergroup Reconciliation: Evidence From Northern Ireland. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, *21*(4), 634–647. doi:10.1037/pac0000141
- Cohrs, C. J., Vollhardt, J. R., & Mckeown, S. (2018). Intergroup Conflict, Peace, and Reconciliation. In C. J. Hewer, & E. Lyons, *Political Psychology: A Social Psychological Approach* (old.: 294-312). Toronto, CA: John Wiley & Sons Ltd.
- Confino, A. (2005). Remembering the Second World War, 1945–1965: Narratives of victimhood and genocide. *Cultural Analysis*, 47-65.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. New York: Cambridge University Press.
- Corkalo, D., Adjukovic, D., Weinstein, H. M., Stover, E., Djipa, D., & Biro, M. (2004). Neighbors again? Intercommunity relations after ethnic cleansing. In E. Stover, & H. M. Weinstein (szerk.), *My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity* (old.: 143-162). New York, NY: Cambridge University Press.
- Correll, J., & Park, B. (2005). A Model of the Ingroup as a Social Resource. *Personality and Social Psychology Review*, *9*(4), 341-359. doi:10.1207/s15327957pspr0904_4
- Crisp, R. J., Stone, C. H., & Hall, N. R. (2006). Recategorization and Subgroup Identification: Predicting and Preventing Threats From Common Ingroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *32*(2), 230-243. doi:10.1177/0146167205280908
- Crocq, M.-A., & Crocq, L. (2000). From shell shock and war neurosis to posttraumatic stress disorder: a history of Psychotraumatology. *Dialogues in clinical neuroscience*, *2*(1), 47-55.

- Crownshaw, R. (2007). Photography and memory in Holocaust museums. *Mortality*, 12(2), 176-192. doi:10.1080/13576270701255156
- Csepeli, G. (2008). Cigányok és gádzsók. Romakép a magyar társadalomban. Letöltés dátuma: 2019. Augusztus 24, forrás: http://www.csepeli.hu/pub/2008/csepeli_ciganyok_gadzok.pdf
- Csepeli, G., Fábrián, Z., & Sik, E. (1998). Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In T. Kolosi, I. G. Tóth, & G. Vukovich (szerk.), *Társadalmi riport 1998* (old.: 458-489). Budapest: TÁRKI.
- David, O., & Bar-Tal, D. (2009). A Sociopsychological Conception of Collective Identity: The Case of National Identity as an Example. *Personality and Social Psychology Review*, 13(4), 1-26. doi:10.1177/1088868309344412
- De Guissmé, L., & Licata, L. (2017). Competition over collective victimhood recognition: When perceived lack of recognition for past victimization is associated with negative attitudes towards another victimized group. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 121-134. doi:10.1002/ejsp.2244
- de la Sablonnière, R., Taylor, D. M., Perozzo, C., & Sadykova, N. (2009). Reconceptualizing relative deprivation in the context of dramatic social change: The challenge confronting the people of Kyrgyzstan. *European Journal of Social Psychology*, 39(3), 325-345. doi:10.1002/ejsp.519
- Dencső, B., & Sik, E. (2007). Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon. *Educatio*, 1, 50-66.
- Diker, D., & Rhode, H. (2013). The World From Here: Kurds, Jews and a New Mideast. *The Jerusalem Post*. Letöltés dátuma: 2019. január 12, forrás: <https://www.jpost.com/Opinion/Columnists/The-World-from-Here-Kurds-Jews-and-a-new-Mideast-314650>
- Dixon, J., Durrheim, K., & Tredoux, C. (2005). Beyond the Optimal Contact Strategy: A Reality Check for the Contact Hypothesis. *American Psychologist*, 60(7), 697-711. doi:10.1037/0003-066X.60.7.697
- Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press. doi:10.1037/10022-000

- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., & Manstead, A. S. (1998). Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(4), 872-886. doi:10.1037/0022-3514.75.4.872
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., & Manstead, A. S. (2004). Consequences of National Ingroup Identification for Responses to Immoral Historical Events. In N. R. Branscombe, & B. Doosje (szerk.), *Collective guilt: International perspectives* (old.: 95-111). New York, NY: Cambridge University Press.
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichocka, A. (2017). The Psychology of Conspiracy Theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538-542. doi:10.1177/0963721417718261
- Douglas, K., Uscinski, J., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C., & Deravi, F. (in press). Understanding conspiracy theories. *Advances in Political Psychology*.
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Saguy, T. (2009). Commonality and the Complexity of "We": Social Attitudes and Social Change. *Personality and Social Psychology Review*, 13(1), 3-20. doi:10.1177/1088868308326751
- Duckitt, J. (2005). Personality and Prejudice. In J. F. Dovidio, P. Glick, & L. A. Rudman (szerk.), *On the Nature of Prejudice: Fifty Years after Allport* (old.: 395-412). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Eidelson, R. J., & Eidelson, J. I. (2003). Dangerous ideas: Five beliefs that propel groups toward conflict. *American Psychologist*, 58(3), 182-192. doi:10.1037/0003-066X.58.3.182
- Emmons, R. A. (1987). Narcissism: Theory and Measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 11-17. doi:10.1037/0022-3514.52.1.11
- Enns, D. (2007). *Identity and Victimhood: Questions for Conflict Management Practice*. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management.
- Enyedi, Z., Fábrián, Z., & Sik, E. (2006). Nőtték-e az előítéletek Magyarországon? In T. Kolosi, I. G. Tóth, & G. Vukovich (szerk.), *Társadalmi riport 2004* (old.: 375-399). Budapest: TÁRKI.

- Erős, F. (1998). Etnicitás és identitás - a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. In F. Erős (Szerk.), *Megismerés, előítélet, identitás* (old.: 237-245). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó-Wesley János Lelkészképző Főiskola.
- Exline, J. J., & Baumeister, R. F. (2000). Expressing forgiveness and repentance: Benefits and barriers. In M. E. McCullough, K. I. Pargament, & C. E. Thoresen, *Forgiveness: Theory, research, and practice* (old.: 133-155). New York, NY: Guilford Press.
- Exline, J. J., Worthington, E. L., Hill, P., & McCullough, M. E. (2003). Forgiveness and Justice: A Research Agenda for Social and Personality Psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 337-348. doi:10.1207/S15327957PSPR0704_06
- Fathi, N. (2005. October 27). Iran's New President Says Israel 'Must Be Wiped Off the Map'. *The New York Times*. Letöltés dátuma: 2019. January 5, forrás: <https://www.nytimes.com/2005/10/27/world/middleeast/irans-new-president-says-israel-must-be-wiped-off-the-map.html>
- Feldman, J. (2007). Between Yad Vashem and Mt. Herzl: Changing Inscriptions of Sacrifice on Jerusalem's "Mountain of Memory". *Anthropological Quarterly*, 80(4), 1147-1174. doi:10.1353/anq.2007.0062
- Fernández, S., Branscombe, N. R., Saguy, T., Gómez, Á., & Morales, F. J. (2014). Higher Moral Obligations of Tolerance Toward Other Minorities: An Extra Burden on Stigmatized Groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(3), 363–376. doi:10.1177/0146167213512208
- Festinger, L. (1954). A Theory of Social Comparison Processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140. doi:10.1177/001872675400700202
- Fischer, P., Greitemeyer, T., Omay, S. I., & Frey, D. (2007). Mergers and Group Status: The Impact of High, Low and Equal Group Status on Identification and Satisfaction with a Company Merger, Experienced Controllability, Group Identity and Group Cohesion. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 17(3), 203-217. doi:10.1002/casp.874
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P., & Xu, J. (2002). A Model of (Often Mixed) Stereotype Content: Competence and Warmth Respectively Follow From Perceived Status and Competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878-902. doi:10.1037/0022-3514.82.6.878

- Frankl, V. E. (1992). *Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy* (4th. kiad.). Boston, MA: Beacon Press.
- Fromm, E. (1973). *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.
- Fülöp, É., & Kővágó, P. (2018). A történelmi sérelmekhez való viszonyulás és a kisebbségi csoportokkal szembeni intolerancia összefüggései. In É. Fülöp, & P. Kővágó (szerk.), *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája* (old.: 371-400). Budapest: Oriold és társai.
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2005). Understanding and Addressing Contemporary Racism: From Aversive Racism to the Common Ingroup Identity Model. *Journal of Social Issues*, 61(3), 615-639. doi:10.1111/j.1540-4560.2005.00424.x
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The Common Ingroup Identity Model: Recategorization and the Reduction of Intergroup Bias. *European Review of Social Psychology*, 4(1), 1-26. doi:10.1080/14792779343000004
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 176-191. doi:10.1177/002234336900600301
- Galtung, J. (1990). Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291-305. doi:10.1177/0022343390027003005
- Galtung, J., & Lynch, J. (2010). *Reporting Conflict: New Directions in Peace Journalism*. St. Lucia, Australia: University of Queensland Press.
- Garkawe, S. (2004). Revisiting the Scope of Victimology -- How Broad a Discipline Should it Be? *International Journal of Victimology*, 11(2-3), 275-294. doi:10.1177/026975800401100205
- Gaunt, R. (2009). Superordinate Categorization as a Moderator of Mutual Infrahumanization. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(6), 731-746. doi:10.1177/1368430209343297
- Gay, C. (2006). Seeing Difference: The Effect of Economic Disparity on Black Attitudes toward Latinos. *American Journal of Political Science*, 50(4), 982-997. doi:10.1111/j.1540-5907.2006.00228.x

- Gibson, J. L., & Howard, M. M. (2007). Russian Anti-Semitism and the Scapegoating of Jews. *British Journal of Political Science*, 37(2), 193-223. doi:10.1017/S0007123407000105
- Gillis, J. R. (1994). Memory and identity: The history of a relationship. In J. R. Gillis, *Commemorations: The politics of national identity* (old.: 3-26). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ginges, J., & Atran, S. (2008). Humiliation and the Inertia Effect: Implications for Understanding Violence and Compromise in Intractable Intergroup Conflicts. *Journal of Cognition and Culture*, 8(3-4), 281-294. doi:10.1163/156853708X358182
- Glasford, D. E., & Calgano, J. (2012). The conflict of harmony: Intergroup contact, commonality and political solidarity between minority groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 323-328. doi:10.1016/j.jesp.2011.10.001
- Glick, P. (2002). Sacrificial Lambs Dressed in Wolves' Clothing. In L. S. Newman, & R. Erber (szerk.), *Understanding Genocide* (old.: 113-142). New York, NY: Oxford University Press.
- Glick, P. (2005). Choice of Scapegoats. In J. F. Dovidio, P. Glick, & L. A. Rudman (szerk.), *On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport* (old.: 244-261). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Gobodo-Madikizela, P. (2008). Transforming Trauma in the Aftermath of Gross Human Rights Abuses: Making Public Spaces Intimate Through the South African Truth and Reconciliation Commission. In A. Nadler, T. E. Malloy, & J. D. Fisher (szerk.), *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation* (old.: 57-76). New York, NY: Oxford University Press.
- Goertzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 15(4), 731-742. doi:10.2307/3791630
- Goldhagen, D. J. (1997). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York, NY: Random House.

- Golec de Zavala, A., & Cichocka, A. (2011). Collective narcissism and anti-Semitism in Poland. *Group Processes & Intergroup Relations*, 15(2), 213-229. doi:10.1177/1368430211420891
- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., & Iskra-Golec, I. (2013). Collective Narcissism Moderates the Effect of In-Group Image Threat on Intergroup Hostility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104(6), 1019-1039. doi:10.1037/a0032215
- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective Narcissism and Its Social Consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(6), 1074-1096. doi:10.1037/a0016904
- Golec de Zavala, A., Peker, M., Guerra, R., & Baran, T. (2016). Collective Narcissism Predicts Hypersensitivity to In-group Insult and Direct and Indirect Retaliatory Intergroup Hostility. *European Journal of Personality*, 30(6), 532-551. doi:10.1002/per.2067
- Gómez, Á., Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Fernández, S., & Vázquez, A. (2013). Responses to Endorsement of Commonality by Ingroup and Outgroup Members: The Roles of Group Representation and Threat. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(4), 419–431. doi:10.1177/0146167213475366
- Gone, J. P. (2008). So I Can Be Like a Whiteman’: The Cultural Psychology of Space and Place in American Indian Mental Health. *Culture & Psychology*, 14(3), 369–399 . doi:10.1177/1354067X08092639
- González, R., Jorge, M., & Noor, M. (2011). Intergroup forgiveness and reparation in Chile: The role of identity and intergroup emotions. In L. R. Tropp, & R. K. Mallett (szerk.), *Moving beyond prejudice reduction: Pathways to positive intergroup relations* (old.: 221-239). Washington, DC: American Psychological Association.
- Goodman, Y. C., & Mizrahi, N. (2008). “The Holocaust does not belong to European Jews alone”: The differential use of memory techniques in Israeli high schools. *American Ethnologist*, 35(1), 95-114. doi:10.1111/j.1548-1425.2008.00008.x
- Gray, K., & Wegner, D. M. (2009). Moral typecasting: Divergent perceptions of moral agents and moral patients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(3), 505-520. doi:10.1037/a0013748

- Gray, K., & Wegner, D. M. (2010). Torture and judgments of guilt. *Journal of Experimental Social Psychology, 46*(1), 233–235. doi:10.1016/j.jesp.2009.10.003
- Greenberg, C. L. (2006). *Troubling the Waters: Black-Jewish Relations in the American Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Greenberg, J., & Kosloff, S. (2008). Terror Management Theory: Implications for Understanding Prejudice, Stereotyping, Intergroup Conflict, and Political Attitudes. *Social and Personality Psychology Compass, 2*(5), 1881–1894. doi:10.1111/j.1751-9004.2008.00144.x
- Gross, J. J., Halperin, E., & Porat, R. (2013). Emotion Regulation in Intractable Conflicts. *Current Directions in Psychological Science, 22*(6), 423-429. doi:10.1177/0963721413495871
- Guimond, S. (2006). *Social Comparison and Social Psychology: Understanding Cognition, Intergroup Relations, and Culture*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Habermas, J. (1995). Citizenship and national identity: Some Reflections on the Future of Europe. In R. Breiner (Szerk.), *Theorising Citizenship* (old.: 255-282). Albany, NY: Suny University of New York Press.
- Hafez, M. M. (2006). Rationality, Culture, and Structure in the Making of Suicide Bombers: A Preliminary Theoretical Synthesis and Illustrative Case Study. *Studies in Conflict & Terrorism, 29*(2), 165-185. doi:10.1080/10576100500496964
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Hammack, P. L. (2008). Narrative and the Cultural Psychology of Identity. *Personality and Psychology Review, 12*(3), 222-247. doi:10.1177/1088868308316892
- Hanke, K., Liu, J. H., Sibley, C. G., Paez, D., Gaines Jr., S. O., Moloney, G., . . . Cabecinhas, R. (2015). “Heroes” and “Villains” of World History across Cultures. *PLOS ONE, 10*(2). doi:10.1371/journal.pone.0115641
- Hareven, A. (1983). Victimization: Some Comments by an Israeli. *Political Psychology, 4*(1), 145-155. doi:10.2307/3791179
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review, 10*(3), 252-264. doi:10.1207/s15327957pspr1003_4

- Hayden, T. (2003). *Irish on the inside: In search of the soul of Irish America*. London, UK: Verso.
- Hayner, P. B. (2010). *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. New York, NY: Routledge.
- Helman, S. (2002). Monologic Results of Dialogue: Jewish-Palestinian Encounter Groups as Sites of Essentialization. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 9(3), 327-354. doi:10.1080/10702890213971
- Herman, J. (1997). *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence--from Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books.
- Hernández-Wolfe, P. (2011). Altruism Born of Suffering: How Colombian Human Rights Activists Transform Pain Into Prosocial Action. *Journal of Humanistic Psychology*, 51(2), 229–249. doi:10.1177/0022167810379960
- Hewstone, M. (2000). Contact and categorization: Social psychological interventions to change intergroup relations. In C. Stangor, *Key readings in social psychology. Stereotypes and prejudice: Essential readings* (old.: 394-418). New York, NY: Psychology Press.
- Hilton, D. J., & Liu, J. H. (2017). History as the narrative of a people: From function to structure and content. *Memory Studies*, 10(3), 297-309. doi:10.1177/1750698017701612
- Hodson, G., & Dhont, K. (2015). The person-based nature of prejudice: Individual difference predictors of intergroup negativity. *European Review of Social Psychology*, 26(1), 1-42. doi:10.1080/10463283.2015.1070018
- Holstein, H. A., & Miller, G. (1990). Rethinking Victimization: An Interactional Approach to Victimology. *Symbolic Interaction*, 13(1), 103-122. doi:10.1525/si.1990.13.1.103
- Hopkins, N., Reicher, S., Harrison, K., Cassidy, C., Bull, R., & Levine, M. (2007). Helping to Improve the Group Stereotype: On the Strategic Dimension of Prosocial Behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(6), 776-788. doi:10.1177/0146167207301023

- Hornsey, M. J., & Hogg, M. A. (2000). Intergroup Similarity and Subgroup Relations: Some Implications for Assimilation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(8), 948-958. doi:10.1177/01461672002610005
- Hornsey, M. J., & Wohl, M. (2013). We are sorry: Intergroup apologies and their tenuous link with intergroup forgiveness. *European Review of Social Psychology*, 24(1), 1-13. doi:10.1080/10463283.2013.822206
- Horowitz, D. L. (2001). *The Deadly Ethnic Riot*. Berkeley: University of California Press.
- Hughes, E., Schabas, W. A., & Thakur, R. (szerk.). (2007). *Atrocities and international accountability: Beyond transitional justice*. New York, NY: United Nations University.
- IBM Corp. (2012). IBM SPSS Statistics for Windows, Version 21.0. Armonk, NY: IBM Corp.
- IBM Corp. (2016). IBM SPSS AMOS 24.0.0. Armonk, NY: IBM Corp.
- Ignatieff, M. (2006). *Blood and Belonging*. Toronto, Canada: Penguin Canada.
- Iida, K. (1988). Third World Solidarity: The Group of 77 in the UN General Assembly. *International Organization*, 42(2), 375-395. doi:10.1017/S0020818300032859
- Imhoff, R. (2010). *The dynamics of collective guilt three generations after the Holocaust : young Germans' emotional responses to the Nazi past*. Hamburg: Kovač.
- Imhoff, R., & Banse, R. (2009). Ongoing Victim Suffering Increases Prejudice: The Case of Secondary Anti-Semitism. *Psychological Science*, 20(12), 1443-1447. doi:10.1111/j.1467-9280.2009.02457.x
- Iyer, A., Leach, C. W., & Crosby, F. J. (2003). White Guilt and Racial Compensation: The Benefits and Limits of Self-Focus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(1), 117-129. doi:10.1177/0146167202238377
- Jasińska-Kania, A. (2007). Bloody Revenge in "God's Playground": Poles' Collective Memory of Relations with Germans, Russians, and Jews. *International Journal of Sociology*, 37(1), 30-42. doi:10.2753/IJS0020-7659370102

- Jensen, E. N. (2008). The Pink Triangle and Political Consciousness Gays, Lesbians, and the Memory of Nazi Persecution. *Journal of the History of Sexuality*, 11(1-2), 319-349. doi:10.1353/sex.2002.0008
- John, O. P., & Robins, R. (1994). Accuracy and Bias in Self-Perception: Individual Differences in Self-Enhancement and the Role of Narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(1), 206-219. doi:10.1037/0022-3514.66.1.206
- Jost, J. T., & Major, B. (2001). Introduction. In J. T. Jost, & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice, and Intergroup Relations* (old.: 3-31). Cambridge: Cambridge University Press.
- Karlsen, C. F. (1987). *The devil in the shape of a woman*. New York, NY: W. W. Norton & Co.
- Karmen, A. (2010). *Crime Victims: An Introduction to Victimology* (7th. kiad.). Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- Kaufman, K. M. (2003). Cracks in the Rainbow: Group Commonality as a Basis for Latino and African-American Political Coalitions. *Political Research Quarterly*, 56(2), 199-210. doi:10.1177/106591290305600208
- Kearns, J. N., & Fincham, F. D. (2005). Victim and Perpetrator Accounts of Interpersonal Transgressions: Self-Serving or Relationship-Serving Biases? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(3), 321-333. doi:10.1177/0146167204271594
- Kelman, H. C. (2008). Reconciliation From a Social-Psychological Perspective. In A. Nadler, T. E. Malloy, & J. D. Fisher, *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation* (old.: 32). New York, NY: Oxford University Press.
- Keresztes-Takács, O., Lendvai, L., & Kende, A. (2016). Romaellenes előítéletek Magyarországon: politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(4/2), 609-627. doi:10.1556/0016.2016.71.4.2
- Kernis, M. H. (2003). TARGET ARTICLE: Toward a Conceptualization of Optimal Self-Esteem. *Psychological Inquiry: An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 14(1), 1-26. doi:10.1207/S15327965PLI1401_01

- Kernis, M. H., & Sun, C.-R. (1994). Narcissism and Reactions to Interpersonal Feedback. *Journal of Research in Personality, 28*(1), 4-13. doi:10.1006/jrpe.1994.1002
- Kerr, R. (2014). *The Belfast Mural Guide*. Belfast, UK: MSF Press.
- Kessler, T., & Mummendey, A. (2001). Is there any scapegoat around? Determinants of intergroup conflicts at different categorization levels. *Journal of Personality and Social Psychology, 81*(6), 1090-1102. doi:10.1037/0022-3514.81.6.1090
- Khalili, L. (2008). Commemorating Battles and Massacres in the Palestinian Refugee Camps of Lebanon. *American Behavioral Scientist, 51*(11), 1562-1574. doi:10.1177/0002764208316357
- Kiernan, B. (2001). The ethnic element in the Cambodian genocide. In D. Chirot, & M. E. Seligman (szerk.), *Ethnopolitical warfare: Causes, consequences, and possible solutions* (old.: 83-91). Washington, DC: American Psychological Association.
- Kiernan, B. (2004). *How Pol Pot Came to Power: Colonialism, Nationalism, and Communism in Cambodia, 1930–1975* (2nd. kiad.). New Haven, CT: Yale University Press.
- Klar, Y., Schori-Eyal, N., & Klar, Y. (2013). The “Never Again” State of Israel: The Emergence of the Holocaust as a Core Feature of Israeli Identity and Its Four Incongruent Voices. *Journal of Social Issues, 69*(1), 125-143. doi:10.1111/josi.12007
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York, NY: Guilford Press.
- Kosterman, R., & Feshbach, S. (1989). Toward a Measure of Patriotic and Nationalistic Attitudes. *Political Psychology, 10*(2), 257-274. doi:10.2307/3791647
- Krystal, H. (1968). *Massive Psychic Trauma*. New York: International Universities Press.
- Kucia, M. (2015). The Europeanization of Holocaust Memory and Eastern Europe. *East European Politics and Societies and Cultures, 30*(1), 97–119. doi:10.1177/0888325415599195
- Landau, Y. (2003). *Healing the Holy Land: Interreligious Peacebuilding in Israel/Palestine*. Washington, DC: United States Institute of Peace.

- László, J. (2013). *Historical Tales and National Identity: An introduction to narrative social psychology*. New York: Routledge.
- Leach, C. W., Spears, R., Branscombe, N. R., & Doosje, B. (2003). Malicious Pleasure: Schadenfreude at the Suffering of Another Group. *Journal of Personality and Social Psychology*, *84*(5), 932–943. doi:10.1037/0022-3514.84.5.932
- Lederach, J. P. (1997). *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies*. Washington, DC: United States Institute of Peace.
- Lehman, D. R., Chiu, C.-y., & Schaller, M. (2004). Psychology and Culture. *Annual Review of Psychology*, *55*, 689-714. doi:10.1146/annurev.psych.55.090902.141927
- Lerner, M. J. (1971). Observer's Evaluation of a Victim: Justice, Guilt, and Veridical Perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, *20*(2), 127-135. doi:10.1037/h0031702
- Lerner, M. J. (1980). *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. New York, NY: Springer US.
- Lerner, M. J., & Miller, D. T. (1978). Just World Research and the Attribution Process: Looking Back and Ahead. *Psychological Bulletin*, *85*(5), 1030-1051. doi:10.1037/0033-2909.85.5.1030
- Leunissen, J. M., De Cremer, D., & Reinders Folmer, C. P. (2012). An instrumental perspective on apologizing in bargaining: The importance of forgiveness to apologize. *Journal of Economic Psychology*, *33*(1), 215-222. doi:10.1016/j.joep.2011.10.004
- Lewin, K., Lippitt, R., & White, R. K. (1975). Agresszív viselkedési sémák kísérletileg kialakított társas légkörben. In F. Pataki (Szerk.), *Csoportdinamika* (old.: 159-191). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Lickel, B., Miller, N., Stenstorm, D. M., Denson, T. F., & Schmader, T. (2006). Vicarious Retribution: The Role of Collective Blame in Intergroup Aggression. *Personality and Social Psychology Review*, *10*(4), 372-390. doi:10.1207/s15327957pspr1004_6
- Lickel, B., Schmader, T., & Barquissau, M. (2004). The Evocation of Moral Emotions in Intergroup Contexts: The Distinction Between Collective Guilt and Collective

- Shame. In N. R. Branscombe, & B. Doosje (szerk.), *Collective Guilt: International Perspectives* (old.: 35-54). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lindner, E. (2006). *Making Enemies: Humiliation and International Conflict*. Westport, CT: Praeger Security International.
- Litvak-Hirsch, T., Chaitin, J., & Zaher, E. (2010). Perceptions of the Holocaust of Palestinian Young Adults, Citizens of Israel. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology, 16*(3), 231–252. doi:10.1080/10781911003694488
- Liu, J. H., & Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology, 44*(4), 537-556. doi:10.1348/014466605X27162
- Liu, J. H., & Liu, S.-h. (2003). The role of the social psychologist in the benevolent authority and plurality of powers systems of historical affordance for authority. In K.-S. Yang, K.-K. Hwang, P. B. Pedersen, & I. Daibo, *Progress in Asian social psychology: Conceptual and empirical contributions* (old.: 43-65). Westport, CT: Praeger.
- Loftus, E. F. (1993). The Reality of Repressed Memories. *American Psychologist, 48*(5), 518-537. doi:10.1037/0003-066X.48.5.518
- Loftus, E. F. (2003). Make-believe memories. *American Psychologist, 58*(11), 867-873. doi:10.1037/0003-066X.58.11.867
- Lomsky-Feder, E. (2004). The memorial ceremony in Israeli schools: between the State and civil society. *British Journal of Sociology of Education, 25*(3), 291-305. doi:10.1080/0142569042000216954
- Long, W. J., & Brecke, P. (2003). *War and Reconciliation: Reason and Emotion in Conflict Resolution*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Lyons, P. A., & Kenworthy, J. B. (2010). Ingroup Identification and Group-Level Narcissism as Predictors of U.S. Citizens' Attitudes and Behavior Toward Arab Immigrants. *Personality and Social Psychology Bulletin, 36*(9), 1267-1280. doi:10.1177/0146167210380604
- Mack, J. E. (1991). The Enemy System. In V. D. Volkan, D. A. Julius, & J. V. Montville, *The Psychodynamics of International Relationships: Unofficial Diplomacy at Work, Vol. I: Concepts and Theories* (old.: 83-95). Lexington, MA: Lexington Books.

- Mackie, D. M., Devos, T., & Smith, E. R. (2000). Intergroup Emotions: Explaining Offensive Action Tendencies in an Intergroup Context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4), 602-616. doi:10.1037/0022-3514.79.4.602
- Maercker, A., & Mehr, A. (2006). What if victims read a newspaper report about their victimization? A study on the relationship to PTSD symptoms in crime victims. *European Psychologist*, 11(2), 137-142. doi:10.1027/1016-9040.11.2.137
- Makiya, K. (1999). On victims and victimhood: The Iraqi case. *Current History*, 98, 96-106.
- Mamdani, M. (2001). *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Manzi, J., & González, R. (2007). Forgiveness and Reparation in Chile: The Role of Cognitive and Emotional Intergroup Antecedents. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13(1), 71–91. doi:10.1037/h0094025
- Maoz, I., & Eidelson, R. J. (2007). Psychological Bases of Extreme Policy Preferences: How the Personal Beliefs of Israeli-Jews How the Personal Beliefs of Israeli-Jews Transfer in the Israeli-Palestinian Conflict. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1476-1497. doi:10.1177/0002764207302465
- Martinovic, B., & Verkuyten, M. (2013). ‘We were here first, so we determine the rules of the game’: Autochthony and prejudice towards out-groups. *European Journal of Social Psychology*, 43(7), 637–647. doi:10.1002/ejsp.1980
- Mashuri, A., & Zaduqisti, E. (2014). We believe in your conspiracy if we distrust you: the role of intergroup distrust in structuring the effect of Islamic identification, competitive victimhood, and group incompatibility on belief in a conspiracy theory. *Journal of Tropical Psychology*, 4(e11), 1-14. doi:10.1017/jtp.2014.11
- McCullough, M. F. (2008). *Beyond Revenge: The Evolution of the Forgiveness Instinct*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Mérei, F. (1989). *Társ és csoport*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Migdal, M. J., Hewstone, M., & Mullen, B. (1998). The effects of crossed categorization on intergroup evaluations : A meta-analysis. *British journal of Social Psychology*, 37(3), 307-324. doi:10.1111/j.2044-8309.1998.tb01174.x

- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority*. New York, NY: Harper and Row.
- Minow, M. (1998). *Between vengeance and forgiveness: Facing history after genocide and mass violence*. Boston, MA: Beacon.
- Miron, A. M., Branscombe, N. R., & Biernat, M. (2010). Motivated Shifting of Justice Standards. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(6), 768–779. doi:10.1177/0146167210370031
- Montada, L., & Lerner, M. J. (1998). *Responses to Victimizations and Belief in a Just World*. New York, NY: Plenum Press.
- Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Model. *Psychological Inquiry*, 12(4), 177-196. doi:10.1207/S15327965PLI1204_1
- Moses, R., & Moses-Hrushovski, R. (1990). Reflections on the Sense of Entitlement. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 45(1), 61-78. doi:10.1080/00797308.1990.11823511
- Murray, A. Y. (2008). *Historical memories of the Japanese American internment and the struggle for redress*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Mussweiler, T., & Bodenhausen, G. V. (2002). I Know You Are, But What Am I? Self-Evaluative Consequences of Judging In-Group and Out-Group Members. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(1), 19-32. doi:10.1037/0022-3514.82.1.19
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (1998-2011). *Mplus User's Guide. Sixth Edition*. Los Angeles, CA: Muthén & Muthén.
- Nadler, A. (2001). The victim and the psychologist: Changing perceptions of Israeli holocaust survivors by the mental health community in the past fifty years. *History of Psychology*, 4(2), 159-181. doi:10.1037/1093-4510.4.2.159
- Nadler, A., & Liviatan, I. (2006). Intergroup Reconciliation: Effects of Adversary's Expressions of Empathy, Responsibility, and Recipients' Trust. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(4), 459-470. doi:10.1177/0146167205276431
- Nadler, A., & Shnabel, N. (2008). Instrumental and Socioemotional Paths to Intergroup Reconciliation and the Needs-Based Model of Socioemotional Reconciliation. In A.

- Nadler, T. E. Malloy, & J. D. Fisher, *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation* (old.: 37-56). New York, NY: Oxford University Press.
- Nadler, A., & Shnabel, N. (2011). Promoting intergroup reconciliation in conflicts involving direct and structural violence: Implications of the Needs-Based Model. In R. K. Mallett, & L. R. Tropp, *Moving Beyond Prejudice Reduction: Pathways to Positive Intergroup Relations* (old.: 201-219). Washington, DC: Psychology Press.
- Nadler, A., & Shnabel, N. (2015). Intergroup reconciliation: Instrumental and socioemotional processes and the needs-based model. *European Review of Social Psychology*, 26(1), 93-125. doi:10.1080/10463283.2015.1106712
- Niederland, W. G. (1961). The Problem of Survivor. *Journal of Hillside Hospital*, 10, 222-247.
- Noer, J. A., Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Banker, B. S., Ward, C. M., & Rust, M. C. (2001). Changing Interracial Evaluations and Behavior: The Effects of a Common Group Identity. *Group Processes & Intergroup Relations*, 4(4), 299-316. doi:10.1177/1368430201004004001
- Noor, M. (2016). Suffering Need Not Beget Suffering: Why We Forgive. *Current Opinion in Psychology*, 11, 100-104. doi:10.1016/j.copsyc.2016.06.013
- Noor, M., Brown, R. J., & Prentice, G. (2008a). Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model. *British Journal of Social Psychology*, 47(3), 481-495. doi:10.1348/014466607X238751
- Noor, M., Brown, R. J., & Prentice, G. (2008b). Prospects for intergroup reconciliation: Social psychological predictors of intergroup forgiveness and reparation in Northern Ireland and Chile. In A. Nadler, T. E. Malloy, & J. D. Fisher, *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation* (old.: 97-114). New York, NY: Oxford University Press.
- Noor, M., Brown, R. J., Gonzalez, R., Manzi, J., & Lewis, C. A. (2008). On Positive Psychological Outcomes: What Helps Groups With a History of Conflict to Forgive and Reconcile With Each Other? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(6), 819-832. doi:10.1177/0146167208315555

- Noor, M., Brown, R., Taggart, L., Fernandez, A., & Coen, S. (2010). Intergroup Identity Perceptions and their Implications for Intergroup Forgiveness. *The Irish Journal of Psychology, 31*(3-4), 151-170. doi:10.1080/03033910.2010.10446332
- Noor, M., Schnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: the psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review, 16*(4), 351-374. doi:10.1177/1088868312440048
- Noor, M., Vollhardt, J. R., Mari, S., & Nadler, A. (2017). The social psychology of collective victimhood. *European Journal of Social Psychology, 47*(2), 121-134. doi:10.1002/ejsp.2300
- Oren, N., Bar-Tal, D., & David, O. (2004). Conflict, Identity, and Ethos: The Israeli-Palestinian Case. In Y.-T. Lee, C. McCauley, F. Moghaddam, & S. Worchel, *Psychological dimensions to war and peace. The psychology of ethnic and cultural conflict*. (old.: 133-154). Westport, CT: Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.
- Parents Circle Families Forum. (2018. january 7). *About PCFF - Parents Circle Families Forum*. Forrás: Israeli Palestinian Bereaved Families for Peace: http://theparentscircle.org/en/about_eng/
- Peetz, J., Gunn, G. R., & Wilson, A. E. (2010). Crimes of the Past: Defensive Temporal distancing in the face of past in-group wrongdoing. *Personality and Social Psychology Bulletin, 36*(5), 598-611. doi:10.1177/0146167210364850
- Pennebaker, J. W., Páez, D., & Rimé, B. (1997). *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Pennekamp, S. F., Doosje, B., Zebel, S., & Fischer, A. H. (2007). The Past and the Pending: The Antecedents and Consequences of Group-Based Anger in Historically and Currently Disadvantaged Groups. *Group Processes & Intergroup Relations, 10*(1), 41-55. doi:10.1177/1368430207071339
- Petersen, R. D. (2002). *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2005). Allport's Intergroup Contact Hypothesis: Its History and Influence. In J. F. Dovidio, P. Glick, & L. A. Rudman (szerk.), *In the Nature of Prejudice: Fifty Years after Allport* (old.: 262-277). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Pettigrew, T. F., Christ, O., Wagner, U., Meertens, R. W., van Dick, R., & Zick, A. (2008). Relative Deprivation and Intergroup Prejudice. *Journal of Social Issues*, 64(2), 385-401. doi:10.1111/j.1540-4560.2008.00567.x
- Philpot, C. R., & Hornsey, M. J. (2008). What Happens When Groups Say Sorry: The Effect of Intergroup Apologies on Their Recipients. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(4), 474-487. doi:10.1177/0146167207311283
- Philpot, C. R., & Hornsey, M. J. (2011). Memory for intergroup apologies and its relationship with forgiveness. *Journal of Social Psychology*, 41(1), 96-106. doi:10.1002/ejsp.741
- Pók, A. (1998). Atonement and sacrifice: Scapegoats in Modern Eastern and Central Europe. *East European Quarterly*, 32(4), 531-548.
- Poundstone, W. (1992). *Prisoner's Dilemma: John von Neumann, Game Theory, and the Puzzle of the Bomb*. New York, NY: Anchor Books.
- Power, S. (1999). To Suffer by Comparison? *Daedalus*, 128(2), 31-66.
- Pratto, F., & Glasford, D. E. (2008). Ethnocentrism and the value of a human life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(6), 1411-1428. doi:10.1037/a0012636
- Pratto, F., & Sidanius, J. (2012). From Here to There: Theoretical Background. In F. Pratto, & J. Sidanius, *Social Dominance* (old.: 3-57). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social Dominance Orientation: A Personality Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741-763. doi:10.1037/0022-3514.67.4.741
- Prilleltensky, I. (2008). The role of power in wellness, oppression and liberation: The promise of psycho political validity. *Journal of Community Psychology*, 36(2), 116-136. doi:10.1002/jcop.20225

- PRIME. (2006). *About PRIME*. Letöltés dátuma: 2019. January 19, forrás: Peace Research Institute in the Middle East: <http://vispo.com/PRIME/about.htm>
- Prunier, G. (2001). Genocide in Rwanda. In D. Chirot, & M. E. Seligman (szerk.), *Ethnopolitical Warfare: Causes, Consequences, and Possible Solutions* (old.: 109-116). Washington, DC: American Psychological Association.
- Psaltis, C. (2011). Intergroup trust and contact in transition: A social representations perspective on the Cyprus conflict. In I. Marková, & A. Gillespie (szerk.), *Trust and conflict: Representations, culture and dialogue* (old.: 83-104). London: Routledge.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., & Solomon, S. (1999). A Dual-Process Model of Defense Against Conscious and Unconscious Death-Related Thoughts: An Extension of Terror Management Theory. *Psychological Review*, 106(4), 835-845. doi:10.1037/0033-295x.106.4.835
- Ramanathapillai, R. (2006). The politicizing of trauma: A case study of Sri Lanka. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 12(1), 1-18. doi:10.1207/s15327949pac1201_1
- Raskin, R., Novacek, J., & Hogan, R. (1991). Narcissistic Self-Esteem Management. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(6), 911-918. doi:10.1037/0022-3514.60.6.911
- Rice, C. A., & Benson, J. F. (2005). Hungering for Revenge: the Irish Famine, the Troubles and Shame-Rage Cycles, and their Role in Group Therapy in Northern Ireland. *Group Analysis*, 38(2), 219–235. doi:10.1177/0533316405052380
- Rimé, B., Bouchat, P., Klein, O., & Licata, L. (2015). When collective memories of victimhood fade: Generational evolution of intergroup attitudes and political aspirations in Belgium. *European Journal of Social Psychology*, 45(4), 515-532. doi:10.1002/ejsp.2104
- Roccas, S., & Sekerdej, M. (2016). Love versus loving criticism: Disentangling conventional and constructive patriotism. *British Journal of Social Psychology*, 55(3), 499-521. doi:10.1111/bjso.12142
- Roccas, S., Klar, Y., & Liviatan, I. (2006). The Paradox of Group-Based Guilt: Modes of National Identification, Conflict Vehemence, and Reactions to the In-Group's Moral

- Violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698-711. doi:10.1037/0022-3514.91.4.698
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S., Halevy, N., & Eidelson, R. (2008). Toward a Unifying Model of Identification With Groups: Integrating Theoretical Perspectives. *Personality and Social Psychology Review*, 12(3), 280-306. doi:10.1177/1088868308319225
- Romsics, G. (2018). The Roma Holocaust and Memory Games: The clash of governmentalities and Roma activism in an imperfectly Europeanized arena. In E. Verhás, A. Kóczé, & A. L. Szász, *Roma Resistance During the Holocaust and in its Aftermath: Collection of working papers* (old.: 131-214). Budapest: Tom Lantos Institute.
- Roniger, L., & Sznajder, M. (1999). *The Legacy of Human-Rights Violations in the Southern Cone*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Rosenfeld, G. D. (1999). The Politics of Uniqueness: Reflections on the Recent Polemical Turn in Holocaust and Genocide Scholarship. *Holocaust and Genocide Studies*, 13(1), 28-61. doi:10.1093/hgs/13.1.28
- Ross, M. H. (1997). The Relevance of Culture for the Study of Political Psychology and Ethnic Conflict. *Political Psychology*, 18(2), 299-326. doi:10.1111/0162-895X.00059
- Ross, M. H. (2001). Psychocultural Interpretation and Dramas: Identity Dynamics in Ethnic Conflict. *Political Psychology*, 22(1), 157-178. doi:10.1111/0162-895X.00231
- Rouhana, N. N., & Bar-Tal, D. (1998). Psychological dynamics of intractable ethnonational conflicts: The Israeli–Palestinian case. *American Psychologist*, 53(7), 761-770. doi:10.1037/0003-066X.53.7.761
- Runciman, G. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-century England*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Saguy, T., Dovidio, J. F., & Pratto, F. (2008). Beyond Contact: Intergroup Contact in the Context of Power Relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(2), 432-445. doi:10.1177/0146167207311200

- Saguy, T., Szekeres, H., Nouri, R., Goldenberg, A., Doron, G., Dovidio, J. F., . . . Halperin, E. (2015). Awareness of Intergroup Help Can Rehumanize the Out-Group. *Social Psychological and Personality Science*, 6(5), 551-558. doi:10.1177/1948550615574748
- Sahdra, B., & Ross, M. (2007). Group Identification and Historical Memory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(3), 384-395. doi:10.1177/0146167206296103
- Sani, F., Bowe, M., Herrera, M., Manna, C., Cossa, T., Miao, X., & Zhou, Y. (2007). Perceived collective continuity: seeing groups as entities that move through time. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1118-1134. doi:10.1002/ejsp.430
- Schacter, D. L. (1999). The Seven Sins of Memory: Insights from Psychology and Cognitive Neuroscience. *American Psychologist*, 54(3), 182-203. doi:10.1037/0003-066X.54.3.182
- Schalow, P. G. (2000). Japan's war responsibility and the Pan-Asian movement for redress and compensation: An overview. *East Asia*, 18(3), 7-13. doi:10.1007/s12140-000-0007-4
- Schatz, R. T., & Staub, E. (1997). Manifestations of blind and constructive patriotism: Personality correlates and individual-group relations. In D. Bar-Tal, & E. Staub (szerk.), *Patriotism: In the lives of individuals and nations* (old.: 229-245). Chicago, IL: Nelson-Hall Publishers.
- Schatz, R. T., Staub, E., & Lavine, H. (1999). On the Varieties of National Attachment: Blind Versus Constructive Patriotism. *Political Psychology*, 20(1), 151-174. doi:10.1111/0162-895X.00140
- Schopler, J., Insko, C. A., Wieselquist, J., Pemberton, M., Witcher, B., Kozar, B., . . . Wildschut, T. (2001). When groups are more competitive than individuals: The domain of the discontinuity effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(4), 632-644. doi:10.1037/0022-3514.80.4.632
- Schori-Eyal, N., Halperin, E., & Bar-Tal, D. (2014). Three layers of collective victimhood: effects of multileveled victimhood on intergroup conflicts in the Israeli-Arab context. *Journal of Applied Social Psychology*, 44(12), 778-794. doi:10.1111/jasp.12268

- Schori-Eyal, N., Klar, Y., & Roccas, S. (2009). In every generation they rise up against us: Perpetual in-group victimhood orientation (PIVO) and behaviour in a current intergroup conflict. *Paper presented at the 32nd ISPP Annual Scientific Meeting*. Dublin.
- Schori-Eyal, N., Klar, Y., Roccas, S., & McNeill, A. (2017). The Shadows of the Past: Effects of Historical Group Trauma on Current Intergroup Conflicts. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(3), 538-554. doi:10.1177/0146167216689063
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, J. B., Hood, W. R., & Sherif, C. W. (1988). *The Robbers Cave Experiment: Intergroup conflict and cooperation*. Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Shnabel, N., & Dovidio, J. F. (2015). Mixed Emotional Needs of Israeli-Jews as a potential source of ambivalence in their response to the Iranian challenge. In C. A. Small, *The Yale Papers: Antisemitism in Comparative Perspective* (old.: 337-346). New York, NY: Institute for the Study of Global Antisemitism and Policy.
- Shnabel, N., & Nadler, A. (2008). A Needs-Based Model of Reconciliation: Satisfying the Differential Emotional Needs of Victim and Perpetrator as a Key to Promoting Reconciliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(1), 116 –132. doi:10.1037/0022-3514.94.1.116
- Shnabel, N., Halabi, S., & Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(5), 867–877. doi:10.1016/j.jesp.2013.04.007
- Shnabel, N., Nadler, A., Canetti-Nisim, D., & Ullrich, J. (2008). The Role of Acceptance and Empowerment in Promoting Reconciliation from the Perspective of the Needs-Based Model. *Social Issues and Policy Review*, 2(1), 159-186. doi:10.1111/j.1751-2409.2008.00014.x
- Shnabel, N., Nadler, A., Ullrich, J., Dovidio, J. F., & Carmi, D. (2009). Promoting Reconciliation Through the Satisfaction of the Emotional Needs of Victimized and Perpetrating Group Members: The Needs-Based Model of Reconciliation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(8), 1021-1030. doi:10.1177/0146167209336610

- Sik, E., Simonovits, B., & Szeidl, B. (2016). Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *Régió*, 2, 81-108. doi:10.17355/rkkpt.v24i2.114
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized Collective Identity: A Social Psychological Analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319-331. doi:10.1037/0003-066X.56.4.319
- Skitka, L. J., Bauman, C. W., Aramovich, N. P., & Morgan, G. S. (2006). Confrontational and Preventative Policy Responses to Terrorism: Anger Wants a Fight and Fear Wants “Them” to Go Away. *Basic and Applied Social Psychology*, 28(4), 375–384. doi:10.1207/s15324834basp2804_11
- Skyes, C. J. (1992). *A Nation of Victims: The Decay of the American Character*. New York: St. Martin's Press.
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (2004). The Cultural Animal: Twenty Years of Terror Management Theory and Research. In J. Greenberg, S. L. Koole, & T. Pyszczynski, *Handbook of Experimental Existential Psychology* (old.: 13-34). New York, NY: The Guilford Press.
- Sonneschein, N. (2008). *An identity challenging dialogue*. Haifa, Israel: Pardes Publishing House.
- Stagner, R., & Congdon, C. S. (1955). Another failure to demonstrate displacement of aggression. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(3), 695-696. doi:10.1037/h0040323
- Staub, E. (1989). *The Roots of Evil: The psychological and cultural origins of genocide*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Staub, E. (1997). Blind versus Constructive Patriotism: Moving from Embeddedness in the Group to Critical Loyalty and Action. In D. Bar-Tal, & E. Staub (szerk.), *Patriotism in the lives of individuals and nations* (old.: 213-228). New York, NY: Nelson-Hall. doi:10.1017/CBO9780511615795.047
- Staub, E. (1999). The Roots of Evil: Social Conditions, Culture, Personality, and Basic Human Needs. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 179-192. doi:10.1207/s15327957pspr0303_2

- Staub, E. (2003). Notes on Cultures of Violence, Cultures of Caring and Peace, and the Fulfillment of Basic Human Needs. *Political Psychology*, 24(1), 1-21. doi:10.1111/0162-895X.00314
- Staub, E. (2006). Reconciliation after Genocide, Mass Killing, or Intractable Conflict: Understanding the Roots of Violence, Psychological Recovery, and Steps toward a General Theory. *Political Psychology*, 27(6), 867-894. doi:10.1111/j.1467-9221.2006.00541.x
- Staub, E. (2008). Promoting Reconciliation After Genocide and Mass Killing in Rwanda - And Other Postconflict Settings: Understanding the Roots of Violence, Healing, Shared History, and General Principles. In A. Nadler, T. R. Malloy, & J. D. Fisher (szerk.), *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation* (old.: 395-422). New York, NY: Oxford University Press.
- Staub, E., & Bar-Tal, D. (2003). Genocide, Mass Killing and Intractable Conflict: Roots, Evolution, Prevention, and Reconciliation. In D. O. Sears, L. Huddy, & R. Jervis, *Oxford Handbook of Political Psychology* (old.: 710-751). New York: Oxford University Press.
- Staub, E., & Pearlman, L. A. (2002). Healing, Reconciliation, and Forgiving after Genocide and Other Collective Violence. In R. G. Helmick, & R. L. Petersen, *Forgiveness and Reconciliation: Religion, Public Policy, & Conflict Transformation* (old.: 205-227). Radnor, PA: Templeton Foundation Press.
- Staub, E., & Vollhardt, J. R. (2008). Altruism born of suffering: the roots of caring and helping after victimization and other trauma. 78(3), 267-280. doi:10.1037/a0014223
- Staub, E., Pearlman, L. A., Gubin, A., & Hagengimana, A. (2005). Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(3), 297-334. doi:10.1521/jscp.24.3.297.65617
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1985). Intergroup Anxiety. *Journal of Social Issues*, 41(3), 157-175. doi:10.1111/j.1540-4560.1985.tb01134.x
- Stephan, W. S., & Stephan, C. W. (2000). An Integrated Threat Theory of Prejudice. In S. Oskamp, *Reducing Prejudice and Discrimination* (old.: 23-45). New York, NY: Lawrence Erlbaum Associates.

- Stern, P. C. (1995). Why do people sacrifice for their nations? *Political Psychology*, 16(2), 217-235. doi:10.2307/3791830
- Stern, Y. (2007. December 21). President Peres Apologizes for Kafr Qasem Massacre of 1956. *Haaretz*. Letöltés dátuma: 2019. January 16, forrás: <https://www.haaretz.com/1.4969231>
- Straus, S. (2005). Darfur and the Genocide Debate. *Foreign Affairs*, 84(1), 123-133. doi:10.2307/20034212
- Strobl, R. (2004). Constructing the Victim: Theoretical Reflections and Empirical Examples. *International Journal of Victimology*, 11, 295-311. doi:10.1177/026975800401100206
- Sullivan, D., Landau, M. J., Branscombe, N. R., & Rothschild, Z. K. (2012). Competitive Victimhood as a Response to Accusations of Ingroup Harm Doing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(4), 778-795 . doi:10.1037/a0026573
- Szabó, Z. P., & László, J. (2014). A nemzettel való azonosulás magyar kérdőíve. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69(2), 293-318. doi:10.1556/MPSzle.69.2014.2.1
- Szabó, Z. P., & Mészáros, N. Z. (2018). „Egy ezredévi szenvedés...” – Kollektív áldozati hiedelmek és hatásuk. In É. Fülöp, & P. Kővágó (szerk.), *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája* (old.: 341-370). Budapest: Oriold és társai.
- Szabó, Z. P., Mészáros, N., & László, J. (2012). A saját csoport agressziójának megítélése a csoporttal való azonosulás függvényében. *MPT XXI. Országos Tudományos Nagygyűlése Kivonatkötet*, 224-225.
- Tabaro, J. d. (2014). Regional students take on course to fight genocide. *The New Times*. Forrás: <https://www.newtimes.co.rw/section/read/72037>
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39. doi:10.1146/annurev.ps.33.020182.000245

- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (szerk.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (old.: 33-47). Monterey, CA: Brooks-Cole.
- Tam, T., Hewstone, M., Cairns, E., Tausch, N., Maio, G., & Kenworthy, J. (2007). The Impact of Intergroup Emotions on Forgiveness in Northern Ireland. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(1), 119–135. doi:10.1177/1368430207071345
- Tam, T., Hewstone, M., Kenworthy, J. B., Cairns, E., Marinetti, C., Geddes, L., & Parkinson, B. (2008). Postconflict Reconciliation: Intergroup Forgiveness and Implicit Biases in Northern Ireland. *Journal of Social Issues*, 64(2), 303-320. doi:10.1111/j.1540-4560.2008.00563.x
- Tavuchis, N. (1993). *Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Tesser, A. (1988). Toward a Self-Evaluation Maintenance Model of Social Behavior. In L. Berkowitz, *Advances in Experimental Social Psychology* (21. kötet, old.: 181-222). San Diego, CA: Academic Press, Inc.
- Triandis, H. C., & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118-128. doi:10.1037/0022-3514.74.1.118
- Turner, J. C., & Onorato, R. S. (1999). Social Identity, Personality, and the Self-Concept: A Self-Categorization Perspective. In T. R. Tyler, R. M. Kramer, & O. P. John (szerk.), *The Psychology of the Social Self* (old.: 11-46). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Turner, J. C., & Reynolds, K. J. (2001). The Social Identity Perspective in Intergroup Relations: Theories, Themes, and Controversies. In R. Brown, & S. L. Gaertner, *Blackwell Handbook of Social Psychology: Blackwell Handbook of Social Psychology* (old.: 133-152). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Cambridge, MA: US: Basil Blackwell.

- Tuval-Mashiach, R., Freedman, S., Bargai, N., Boker, R., Hadar, H., & Shalev, A. Y. (2004). Coping with Trauma: Narrative and Cognitive Perspectives. *Psychiatry*, *67*(3), 280-293. doi:10.1521/psyc.67.3.280.48977
- Vaca, N. C. (2004). *The Presumed Alliance: The Unspoken Conflict Between Latinos and Blacks and What It Means for America*. London, UK: HarperCollins Publishers Ltd.
- van der Dennen, J. M. (2005). Theories of Aggression: Frustration-aggression (F-A) theory. *Default journal*. Letöltés dátuma: 2019. január 27, forrás: [https://www.rug.nl/research/portal/en/publications/theories-of-aggression\(e600fbc-d-eb41-4e21-86d5-b4a1b31dc2c6\).html](https://www.rug.nl/research/portal/en/publications/theories-of-aggression(e600fbc-d-eb41-4e21-86d5-b4a1b31dc2c6).html)
- van Leeuwen, E., & Mashuri, A. (2013). Intergroup Helping in Response to Separatism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *39*(12), 1647-1655. doi:10.1177/0146167213499613
- Viano, E. C. (1989). Crime and Its Victims: International Research and Public Policy Issues. In E. C. Viano, *Victimology today: Major issues in research and public policy* (old.: 3-14). New York: Hemisphere.
- Vidra, Z., & Vargha, L. (2010). Kisebbségek és kisebbségi témák reprezentációja: Összehasonlító tartalomelemzés hat európai úniós tagállam írott sajtójában. In A. Örkény, & M. Székelyi (szerk.), *Az idegen Magyarország: Bevándorlók társadalmi integrációja* (old.: 281-295). Budapest: ELTE Eötvös kiadó.
- Volkan, V. D. (2001). Transgenerational Transmission and Chosen Trauma: An Aspect of Large-Group Identity. *Group Analysis*, *34*(1), 79-97. doi:10.1177/05333160122077730
- Volkan, V. D. (2006). *Killing in the Name of Identity: A Study of Bloody Conflicts*. Charlottesville, VA: Pitchstone Publishing.
- Vollhardt, J. R. (2009a). The Role of Victim Beliefs in the Israeli–Palestinian Conflict: Risk or Potential for Peace? *Peace and Conflict*, *15*(2), 135-159. doi:10.1080/10781910802544373
- Vollhardt, J. R. (2009b). Altruism Born of Suffering and Prosocial Behavior Following Adverse Life Events: A Review and Conceptualization. *Social Justice Research*, *22*(1), 53–97. doi:10.1007/s11211-009-0088-1

- Vollhardt, J. R. (2012). Collective Victimization. In L. R. Tropp (Szerk.), *Oxford Handbook of Intergroup Conflict* (old.: 136-157). New York, NY: Oxford University Press.
- Vollhardt, J. R. (2012). Interpreting rights and duties after mass violence. *Culture & Psychology, 18*(1), 133–145. doi:10.1177/1354067X11427467
- Vollhardt, J. R. (2013). “Crime against humanity” or “crime against Jews”? Acknowledgment in construals of the Holocaust and its importance for intergroup relations. *Journal of Social Issues, 69*(1), 144–161. doi:10.1111/josi.12008
- Vollhardt, J. R. (2015). Inclusive Victim Consciousness in Advocacy, Social Movements, and Intergroup Relations: Promises and Pitfalls. *Social Issues and Policy Review, 9*(1), 89-120. doi:10.1111/sipr.12011
- Vollhardt, J. R., & Bilali, R. (2015). The Role of Inclusive and Exclusive Victim Consciousness in Predicting Intergroup Attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology, 36*(5), 489-506. doi:10.1111/pops.12174
- Vollhardt, J. R., Mazur, L. B., & Lemahieu, M. (2014). Acknowledgment after mass violence: Effects on psychological well-being and intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations, 17*(3), 306–323. doi:10.1177/1368430213517270
- Vollhardt, J. R., Nair, R., & Tripp, L. R. (2016). Inclusive victim consciousness predicts minority group members’ support for refugees and immigrants. *Journal of Applied Social Psychology, 354–368*. doi:10.1111/jasp.12368
- Wagner, U., Becker, J. C., Christ, O., Pettigrew, T. F., & Schmidt, P. (2012). A Longitudinal Test of the Relation between German Nationalism, Patriotism, and Outgroup Derogation. *European Sociological Review, 28*(3), 319-332. doi:10.1093/esr/jcq06
- Waldzus, S. (2009). The ingroup projection model. In S. Otten, K. Sassenberg, & T. Kessler (szerk.), *Intergroup Relations: The role of motivation and emotion* (old.: 41-60). New York, NY: Psychology Press.
- Waldzus, S., & Mummendey, A. (2004). Inclusion in a superordinate category, in-group prototypicality, and attitudes towards out-groups. *Journal of Experimental Social Psychology, 40*(4), 466-477. doi:10.1016/j.jesp.2003.09.003
- Walker, I., & Smith, H. J. (2002). *Relative Deprivation: Specification, Development, and Integration*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Warner, R. H., & Branscombe, N. R. (2012). Observer Perceptions of Moral Obligations in Groups With a History of Victimization. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(7), 882–894. doi:10.1177/0146167212439212
- Warner, R. H., Wohl, M. J., & Branscombe, N. R. (2014). When do victim group members feel a moral obligation to help suffering others? *European Journal of Social Psychology*, 44(3), 231-241. doi:10.1002/ejsp.2010
- Wenzel, M., Mummendey, A., & Waldzus, S. (2007). Superordinate identities and intergroup conflict: The ingroup projection model. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 331-372. doi:10.1080/10463280701728302
- Whitson, J. A., & Galinsky, A. D. (2008). Lacking Control Increases Illusory Pattern Perception. *Science*, 322(5898), 115-117. doi:10.1126/science.1159845
- Wills, T. A. (1981). Downward Comparison Principles in Social Psychology. *Psychological Bulletin*, 90(2), 245-271. doi:10.1037/0033-2909.90.2.245
- Wohl, M. J., & Branscombe, N. R. (2005). Forgiveness and Collective Guilt Assignment to Historical Perpetrator Groups Depend on Level of Social Category Inclusiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(2), 288-303. doi:10.1037/0022-3514.88.2.288
- Wohl, M. J., & Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 988-1002. doi:10.1037/0022-3514.94.6.988
- Wohl, M. J., & Van Bavel, J. (2011). Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and collective victimization. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 818-824. doi:10.1002/ejsp.844
- Wohl, M. J., Branscombe, N. R., & Reysen, S. (2010). Perceiving Your Group's Future to Be in Jeopardy: Extinction Threat Induces Collective Angst and the Desire to Strengthen the Ingroup. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(7), 898–910. doi:10.1177/0146167210372505

- Wohl, M. J., Hornsey, M. J., & Philpot, C. R. (2011). A Critical Review of Official Public Apologies: Aims, Pitfalls, and a Staircase Model of Effectiveness. *Social Issues and Policy Review*, 5(1), 70-100. doi:10.1111/j.1751-2409.2011.01026.x
- Woolford, A., & Wolejszo, S. (2006). Collecting on Moral Debts: Reparations for the Holocaust and Pořajmos. *Law and Society Review*, 40(4), 871-902. doi:10.1111/j.1540-5893.2006.00284.x
- World Jewish Relief. (2019, January 12). *About us*. Forrás: World Jewish Relief: For the Jewish Community: <https://www.worldjewishrelief.org/about-us>
- Yamagishi, T., & Yamagishi, M. (1994). Trust and Commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*, 18(2), 129-166. doi:10.1007/BF02249397
- Yildiz, A. A., & Verkuyten, M. (2011). Inclusive Victimhood: Social Identity and the Politicization of Collective Trauma Among Turkey's Alevis in Western Europe. *Peace and Conflict*, 17(3), 243-269. doi:10.1080/10781919.2011.587175
- Young, C. A. (2006). *Soul power: Culture, radicalism, and the making of a U.S. Third World left*. Durham, NC: Duke University Press.
- Zagefka, H., Noor, M., Brown, R., de Moura, G. R., & Hothrow, T. (2011). Donating to disaster victims: Responses to natural and humanly caused events. *European Journal of Social Psychology*, 41(3), 353-363. doi:10.1002/ejsp.781
- Zawadzki, B. (1948). Limitations of the scapegoat theory of prejudice. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 43(2), 127-141. doi:10.1037/h0063279
- Zertal, I. (2005). *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Zitek, E. M., Jordan, A. H., Monin, B., & Leach, F. R. (2010). Victim entitlement to behave selfishly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(2), 245-255. doi:10.1037/a0017168
- Zur, O. (1995). Rethinking 'Don't Blame the Victim'. *Journal of Couples Therapy*, 4(3-4), 15-36. doi:10.1300/J036v04n03_03
- Zur, O. (2005). The Psychology of Victimhood. In R. H. Wright, & N. A. Cummings, *Destructive Trends in Mental Health* (old.: 45-64). New York: Routledge.

